

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Správní organizace nižšího školství a její fungování
na Třeboňsku od počátku 19. století do roku 1868**

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Martínková, Ph.D.

Autor práce: Bc. Jindřiška Fantová

Studijní obor: Archivnictví navazující

Ročník: 3.

2011

Anotace

FANTOVÁ, Jindřiška, *Správní organizace nižšího školství a její fungování na Třeboňsku od počátku 19. století do roku 1868*, diplomová práce, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Ústav archivnictví a pomocných věd historických, 2011, 89 stran + 17 stran příloh.

Předkládaná práce je příspěvkem k dějinám správy elementárního školství na příkladu Třeboňska mezi léty 1774 až 1869. Studie je zaměřena především na vývoj, organizaci, informační výměnu a chod institucí školské správy a kompetence jednotlivých jejích úředníků. Úvodní část představuje základní literaturu k tématu a hodnotí úroveň bádání, stejně jako šíři pramenné základny. První kapitola přibližuje reformní snahy Marie Terezie a Josefa II. v oblasti školství a řadu dalších navazujících zákonných úprav až po liberální školské zákony z let 1868 a 1869, které daly vzniknout soustavě obecných škol. Součástí je přiblížení agendy jednotlivých úředníků školské správy, jejich kompetence, úkoly a vzájemné vztahy. Pozornost je také věnována školním vizitacím. Druhá kapitola popisuje rozsah třeboňského školního obvodu a jeho jednotlivé farní školy. Obraz nižšího školství ve sledovaném období dokreslují tři kapitoly o učitelích, žácích a školách na Třeboňsku, které přibližují požadované vzdělání učitelů a podrobný rozbor jejich příjmů na základě školních fasí, představují významnější osobnosti z řad místních učitelů, ale i sociální původ žáků, vyučované předměty, otázky patronátu, jazykové hledisko, rozsah školního roku a podobně. Celkové shrnutí je uvedeno v závěru.

Annotation

FANTOVÁ, Jindřiška, *Administrative organization of the elementary education and its operation in the Třeboň region from the beginning of the 19th century to 1868*, diploma work, Philosophical Faculty of the South-Bohemian University in České Budějovice, Institute of the Archival and Associated Historical Sciences, 2011, 89 pages + 17 pages of enclosures.

This work contributes to the history of the administration of the elementary education presented on the example of the Třeboň region in the period between 1774 and 1869. The study is focused on the development, organization, information exchange and operation of institutions of the school administration and competencies of its particular office workers. The introductory part presents the basic literature related to the topic and evaluates the level of research, as well as the complexity of the source basis. The first fundamental chapter introduces reformatory efforts of Maria Theresa and Joseph II in the field of education including a series of other legal amendments and liberal school laws from the years 1868 and 1869 which enabled a system of general schools to be established. As a part of this chapter the agenda of particular office workers of the school administration, their competencies, tasks and mutual relations are described. The attention is also brought to the school visitations. The second chapter describes the extension of the Třeboň school region and its particular parochial schools. The image of the lower education in the observed period is depicted by three chapters devoted to teachers, pupils and schools in the Třeboň region. These chapters are devoted to required education of the teachers and detailed analysis of their salaries based on the school financial statements, introduce some significant personalities among local teachers but also social background of the pupils, taught subjects, questions of the patronage, language aspect, length of a school year and so on. The total summary is given in the conclusion.

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem odhalování plagiátů.

V Třeboni 25. července 2011

Mé poděkování patří především Mgr. Lence Martínkové, Ph.D. za řadu cenných rad a trpělivost při vedení této práce. Velmi ráda bych poděkovala také PhDr. Jiřině Psíkové, Mgr. Jitce Burešové a své rodině.

Obsah

Úvod	7
1. Školská správa v letech 1774 až 1869	12
Reformy a legislativa v letech 1774 až 1869	12
Agenda jednotlivých úředníků školské správy	26
Školní vizitace.....	32
2. Školní obvod vikariátu	36
Školy treboňského školního obvodu.....	36
3. Učitelé treboňského školního obvodu	50
Vzdělání učitelů	50
Školní plat	52
Významné osobnosti z řad treboňských učitelů	57
4. Žáci ve školách treboňského školního obvodu	60
Sociální původ žáků.....	60
Docházka	62
Vyučované předměty	64
Mravy.....	68
5. Školy treboňského školního obvodu	71
Finanční zajištění školy - patronát	71
Jazykové hledisko	74
Školní rok.....	75
Oslavy významných událostí	77
Závěr	79
Seznam zkratk	82
Přehled pramenů a literatury	83
Přílohy	I

Úvod

Hlavním cílem předkládané diplomové práce bylo vytvoření studie z dějin správy, která sleduje fungování a správní organizaci nižšího školství, a to na příkladu triviálních škol třeboňského školního obvodu. Časové vymezení tvoří reformní správní změny z konce 18. století a s tím související zavedení všeobecné školní povinnosti v roce 1774, spojené se zásadní proměny školské správy. Druhým časovým mezníkem jsou liberální školské zákony z let 1868 a 1869, které opět výrazně proměnily tvář a organizaci českého školství.

V definovaném období se práce věnuje především studiu budování školské správy a její postupné sekularizaci, změny postavení a profesionalizace učitelstva stejně jako vývoje a skladby jeho finančního zabezpečení, studiu agendy a působnosti jednotlivých správních úřadů, sociálního původu žáků škol a dalších přidružených jevů z různých oblastí triviálního školství.

Školství a jeho vývoj v současné době bohužel nepatří mezi badatelsky atraktivní témata. České historiografii i téměř po sto letech stále chybí monografie o dějinách školství. Tou poslední je dvoudílná práce Jana Šafránka *Školy české*, která vyšla již v roce 1913 a 1918.¹ Obsáhlá díla, zabývající se převážně elementárním školstvím, jsou *Vývoj soustavy obecného školství v Království českém* z roku 1897 Jana Šafránka a studie Otakara Kádnera *Vývoj a dnešní soustava školství* z roku 1929 a některé další.² Naopak dějiny vyššího školství se v poslední době těší většímu zájmu historiků. Patří sem na příklad práce Miroslava Novotného a kol. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti* a další.³ V současné

¹ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů I-II*, Praha 1913 a 1918; ke staršímu období zejm. Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturně historický obraz*, Praha 1901.

² K nižšímu školství Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj soustavy obecného školství v Království českém od roku 1769 do 1895*, Praha 1897; Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství I-III*, Praha 1929; dále Josef HANZAL, *Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století*, Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis 7, 1966; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775 – 1848*, Sborník archivních prací, 26, Praha 1976.

³ Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006.

době se dějinami školství intenzivněji zabývají zejména Miroslav Novotný, působící na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity, a dějinami pedagogiky Růžena Váňová, která působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Dějiny výchovy a vzdělání jsou dlouhodobým odborným zájmem i Karla Rýdla, působícího na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice.

Větší množství literatury nabízí téma obecného školství (tedy systém škol po roce 1869).⁴ Obraz škol v historii doplňují práce z dějin pedagogiky,⁵ z nichž nejvýraznější jsou obsáhlé *Dějiny pedagogiky* Otakara Kádnera.⁶ K tématu nižšího školství vznikla také řada regionálních studií.⁷

Finančním zabezpečením učitelů nižších škol se zabýval na příklad Josef Hanzal ve svých četných odborných článcích.⁸ Otázce učitelských příjmů v 18. století věnoval Miroslav Novotný článek *Nižší školy na Třeboňském panství ve světle školních fasí druhé poloviny 18. století*.⁹ Fasí, jakožto pramene pro studium dějin nižšího školství, si stejně tak všímají i Jan Šafránek a Otakar Kádner ve svých komplexních pracích o dějinách školství. Postavení učitelů na Moravě a ve Slezsku sleduje Jan Trojan.¹⁰ Záležitostí patronátu na příkladu třeboňského panství se věnoval Pavel Pumpr ve své

⁴ *Popis obecného školství v Království českém*, Praha 1889; František ŠIMEK, *Zákony a nařízení ve věcech školstva obecného ku potřebě ústavům učitelským*, Plzeň 1895; Václav MÜLLER, *Právní základ národního školství v Čechách*, Praha 1911; Karel TAUBENEK – Karel VOROVKA, *Rukověť školství obecného*, Praha 1892.

⁵ Růžena VÁŇOVÁ – Karel RÝDL, *Výchova a vzdělání v českých dějinách*, sv. 4, 1848-1939, Praha 1992.

⁶ Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky. Vývoj teorií pedagogických od konce století osmnáctého*, díl III., svazek I-II, Praha 1912 a 1924; Dále např. Josef CACH, *František Drtina. Filosof, pedagog a reformátor školství, představitel kultury a státník*, Pardubice 2003; Růžena VÁŇOVÁ, *Vývoj počátečního školství v Českých zemích*, Praha 1986.

⁷ Např. Josef HANZAL, *Z dějin obrozeneckého školství na Podblanicku*, Sborník vlastivědných prací Podblanicka 19, 1978; Zdeněk MARTÍNEK, *Triviální školy v okolí Pelhřimova na konci 18. století*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 2, 1991.

⁸ Josef HANZAL, *Příspěvek*, SAP 24, Praha 1976.

⁹ Miroslav NOVOTNÝ, *Nižší školy na třeboňském panství ve světle školních fasí druhé poloviny 18. století*, in *Opera Historica* 4, 1995, s. 199.

¹⁰ Jan TROJAN, *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17. – 19. století. Jejich sociální postavení, společenská funkce a význam ve vývoji národní hudební kultury*, Brno 2000.

disertační práci a nověji v knize *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Ze starší literatury jmenujme práci Jana Křtitele Roškota *Patronátní právo*.¹¹

Vývoji kláštera augustiniánských kanovníků v Třeboni, jehož zrušení souviselo se vznikem treboňské farnosti, věnoval Jaroslav Kadlec pozornost v knize *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*.¹² Z obecnějších studií, které zařazují otázku školství do širšího kontextu, jsou to zejména práce Otto Urbana *Česká společnost 1848 – 1918*, stejně jako *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914* od Jiřího Kořalky a *Na prahu národní existence* od Miroslava Hrocha,¹³ stejně jako rozsáhlá literatura k tématu osvícenství.¹⁴

Základní popisnou publikací ke správnímu vývoji školské správy od nejstarších dob jsou *Dějiny správy v českých zemích* z pera Zdeňky Hledíkové, Jana Janáka a Jana Dobeše.¹⁵ Soupis jednotlivých beneficí a far spolu se stručným popisem škol obsahuje starší, avšak do současnosti zatím nepřekonaná práce *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis* od Johanna Trajera.¹⁶ Otázkou postavení ženy, či dítěte v devatenáctém století se zabývá Milena Lenderová. Zejména jsou to knihy *K hříchu i k modlitbě* a *Radostné dětství?*, kterou vydala společně s Karlem Rýdlem.¹⁷

¹¹ Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší, patronát v barokních Čechách. Na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2009, disertační práce; nověji TÝŽ, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu treboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010; ke staršímu období také Marie RYANTOVÁ, *Církevní patronát Eggenberků a Schwarzenberků na přelomu 17. a 18. století (1694–1710)*, in: *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*, Opera historica 5, České Budějovice 1996, s. 617–637; Jan Křtitel ROŠKOT, *Patronátní právo, dějiny jeho v zemi svatováclavské a žádoucí jeho oprava a úprava*, Praha 1887.

¹² Jaroslav KADLEC, *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004.

¹³ Otto URBAN, *Česká společnost 1848 – 1918*, Praha 1982; KOŘALKA Jiří, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914. Sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996; Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

¹⁴ Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny, Příspěvek k duchovním dějinám čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945; Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 2004.

¹⁵ Zdeňka HLEDÍKOVÁ - Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007.

¹⁶ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862, zejm. 425 – 462.

¹⁷ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 1999;

Didaktice a metodám výuky se ve své práci věnoval Emanuel Strnad a další autoři.¹⁸ Obecně se výchovou a vzděláním ve svých studiích zabývali na příklad Josef Cach, Růžena Váňová a Karel Rýdl.¹⁹

Doplňkovou literaturou ke studovanému tématu však jsou i poměrně četné regionální, místopisné a statistické práce, na příklad *Okres třeboňský* od Františka Josefa Franty.²⁰ Dále sem patří sborník *Šest set let města Třeboně* a zejména mnohé práce Jiřiny Psíkové, která se dlouhodobě věnuje regionálním dějinám Třeboňska.²¹ Obraz školství z konce osmnáctého a první poloviny devatenáctého století pak doplňují také dobové metodické příručky pro učitele a mravokárné spisy určené pro žáky.²²

Rozsah pramenné základny, kterou je možné využít ke studiu dějin nižšího školství v Čechách, je mimořádně široký. Základním pramenem jsou dobové normy a zákoníky, které upravovaly správní uspořádání školství.²³ Agendu jednotlivých úřadů,

Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

¹⁸ Emanuel STRNAD, *Didaktika školy národní 19. století*, Praha 1975; Josef KUBÁLEK – Josef HENDRICH – Fratišek ŠIMEK, *Naše slabikáře. Od nejstarší doby do konce století XVIII.*, Praha 1929.

¹⁹ Josef CACH a kol., *Výchova a vzdělání v českých zemích II. K problematice podílu školských institucí na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanosti*, Praha 1989; Růžena VÁŇOVÁ - Karel RÝDL – Josef VALENTA, *Výchova a vzdělání v českých dějinách. Problematika vzdělávacích institucí a školských reform, sv. 4, 1848 – 1939*, Praha 1992.

²⁰ František Josef FRANTA, *Okres třeboňský. Nástitn statisticko-historický*, Praha 1880; k dějinám jedn. škol zvláště Antonín DECKER, *Dějiny škol třeboňských. XXI. výroční zpráva obecného reálného gymnázia v Třeboni za školní rok 1893*, Třeboň 1893.

²¹ Jan VALIŠ, *Hudební život v Třeboni*, in: *Šest set let města Třeboně. Příspěvky k dějinám Třeboně II.*, Třeboň 1975, s. 153 – 170; Jiřina PSÍKOVÁ, *Takové byly a jsou třeboňské lázně*, Třeboň 2008.

²² Josef Mirovít KRÁL, *Dokonalý žák aneb jak by žák v domácnosti, ve škole, v domě božím a při vyražení se chovati měl*, Hradec Králové 1827; Tomáš VORBES, *Methody vyučování ve čtení a jejich historický vývoj*, Hradec Králové 1875; TÝŽ, *Didaktika, čili Navedení ku vyučování školnímu, jak se přednáší čekatelům na ústavě pro vzdělání národních učitelů v Hradci Králové*, Hradec Králové 1860; Karel Alois VINAŘICKÝ, *Česká abeceda, aneb Malého čtenáře knížka první*, Praha 1839.

²³ Všeobecný školský řád ze 6. 12. 1774, in: Vladimír ŠTVERÁK – Jan MRZENA, *Felbiger a Kindermann. Reformátoři lidového školství*, Praha 1986 s. 96-133; *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. auch k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien*, Wien 1805. Česky tento zákon vyšel pod názvem *Politické zřízení obecných škol v c.k. dědičných zemích*, Praha 1822; Císařský patent č. 195 z 5. listopadu 1855 ř. z., kterým se vyhlašuje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím; Základní zákon státní č. 142

potażmo úředníků školské správy, přibližují archivní fondy městských úřadů, okresních úřadů, krajských úřadů a archivní fond Českého zemského gubernia. Zejména jsou to ty jejich části, které obsahují školní, vizitační a případně patronátní agendu (u obcí), ale také obecní kroniky.²⁴ Stejně tak v rovině církevní správy jsou to archivní fondy farní (děkanský, vikariátní), biskupský, a arcibiskupský.²⁵ K obrazu školské správy mohou také přispět fondy jednotlivých škol, obsahující vedle běžné korespondence a výkazů žáků také školní kroniky.²⁶

Patronátní agendu dokumentují příslušné části archivních fondů měst a vrchnostenské fondy.²⁷ K tématu finančního zabezpečení učitelstva jsou nejspolehlivějším pramenem školní fase.²⁸ Jména, věk a sociální původ žactva dokumentují výkazy prospěchu a docházky, uložené v archivních fondech jednotlivých škol v okresních archivech. Nebývají však zpravidla dochovány pro první polovinu devatenáctého století. Toto období částečně pokrývají seznamy školou povinných žáků, přikládáné ke školním fasím.

Agenda vizitací je dochována prostřednictvím vizitačních protokolů, které byly soustředovány jak na úrovni biskupské konzistoře,²⁹ tak pražského arcibiskupství, kde jsou dochovány také všeobecné zprávy o stavu škol, vizitační protokoly a agenda odměn za školní vizitace.³⁰

z 21. prosince 1867 o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených; Zákon č. 48 z 25. května 1868 o postavení školy k církvi; Zákon č. 61 ze 14. května 1869 o pravidlech vyučování ve školách obecných.

²⁴ SOkA Jindřichův Hradec, Archiv města Třeboň 1367-1946; TAMTÉŽ, Okresní úřad Třeboň 1850-1945 (1946); SOA Třeboň, Krajský úřad České Budějovice I a II (1725) 1785-1850 a (1835) 1855-1868; NA Praha, Komise pro normální školy 1775-1784 (1786); TAMTÉŽ, Školní fase 1772-1869.

²⁵ SOkA Jindřichův Hradec, Děkanský úřad Třeboň (1376) 1651-1947; TAMTÉŽ, Vikariátní úřad Třeboň 1837-1944; SOA Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice (1651) 1785-1949; NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství.

²⁶ SOkA Jindřichův Hradec, Základní škola Třeboň 1822-1985 a fondy dalších škol. Blíže v kapitole 2, Školní obvod vikariátu.

²⁷ TAMTÉŽ, Archiv města Třeboň 1367-1946; SOA Třeboň, Velkostatek Třeboň 1323-1951.

²⁸ NA Praha, Školní fase.

²⁹ SOA Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice, Biskupská konzistoř České Budějovice 1785 – 1945, sign. VI/10/b/1, kart. 97.

³⁰ NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství II, sign. XVIII, kart. 2734 – 2795.

1. Školská správa v letech 1774 až 1869

Reformy a legislativa v letech 1774 až 1869

Po tridentském koncilu začaly vznikat některé církevní řády, které se věnovaly výlučně vyučování dětí. Byli jimi například piaristé, nebo řád bratří křesťanských škol, kteří nabízeli výchovu a vzdělání širším vrstvám a to bez ohledu na vyznání.³¹ Značný vliv na univerzitách a středních školách si po dvě stě let udržovali jezuité. K roku 1773 uvádí Josef Kádner v habsburských zemích vedle třiceti osmi jezuitských gymnázií i dvacet čtyři piaristických a osmnáct jiných řádových ústavů.³²

Nižší školství se v podstatě stále nacházelo na počátku své existence. Síť škol byla nedostatečná a školství nebylo chápáno jako povinná záležitost pro všechnu mládež. V sedmdesátých letech osmnáctého století navštěvovala pouhá čtvrtina dětí veřejné školy, které byly velice špatně vybavené, chyběli zcela učitelé s odborným vzděláním a stálým platem i učební pomůcky.³³

„Die Schule ist und bleibt allezeit ein Politicum.“³⁴

Změny spojené s reformními snahami Marie Terezie zasáhly všechny oblasti státní správy – hospodářství, armádu a samozřejmě i školství, které bylo prohlášeno za Politicum – státní záležitost.³⁵ Nejdříve byly reformovány univerzity vídeňská a pražská. To zahrnovalo lepší rozdělení učiva, nové profesury, reorganizaci zkoušek a podobně. Středním školám byly upraveny osnovy a velkou pozornost věnovala panovnice i odbornému školství – průmyslovému, vojenskému, technickému a národohospodářskému.³⁶ Roku 1770 byla ve Vídni založena reální akademie obchodní (jako vůbec první rakouská reálka) a také dolnorakouská studijní komise (*Schulkommission*).³⁷ Právě od této studijní komise vzešel po prozkoumání reformního

³¹ Jan MRZENA – Vladimír ŠTVERÁK, *Felbiger a Kindermann. Reformátoři lidového školství*, Praha 1986, s. 7.

³² Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky*, díl III., svazek II, Praha 1910, s. 613.

³³ TAMTÉŽ, s. 615.

³⁴ Známý výrok, který pronesla Marie Terezie roku 1770; srov. TAMTÉŽ s. 619.

³⁵ Emanuel STRNAD, *Didaktika*, s. 5.

³⁶ Otakar KÁDNER, *Dějiny*, s. 617.

³⁷ TAMTÉŽ, s. 618.

návrhu pasovského biskupa Leopolda Ernsta Firmiana impuls pro zřízení normální školy ve Vídni. Stalo se tak na zkoušku druhého ledna roku 1771. Škola působila jako elementární a reální ústav a dokázala také nabídnout vzdělání třiceti kandidátům na učitelskou profesi.³⁸ Jejím ředitelem se stal Josef Meszmer, který vypracoval návrh na změnu obecného školství. Komise však jeho plán nepřijala.³⁹ Stejně tak zpracoval návrh změny obecného školství Jan Antonín hrabě Pergen, jehož základem byly triviální vesnické a malé městské školy, dále školy reálné pro jiná než rolnická povolání a latinská gymnázia. Návrh také počítal se státním dohledem a řízením školství a vyučováním prostřednictvím světských učitelů. Po řadě jednání byl však roku 1772 definitivně odmítnut.⁴⁰ Se zrušením jezuitského řádu v roce 1773 se pak kompletní reorganizace školství stala nezbytnou.

Otcem nového vzdělávacího systému v Rakousku se nakonec stal zaháňský opat Jan Ignác Felbiger, který se seznámil v Berlíně s pruským systémem školství.⁴¹ Ten tvořily tři základní kategorie – školy venkovské (*Bauernschulen*), školy městské (*Bürgerschulen*) bez latiny s praktickými předměty (náboženství, fyzika, geometrie, mechanika, atd.) a školy latinské, kde se vyučovala latina a jejichž počet byl omezen.⁴² Stejně jako v Prusku, vedly i v Rakousku správní změny k postupnému odloučení sféry vzdělávání z církevního vlivu. Jak bude dále patrné, nové rozdělení a budování školské sítě v Rakousku s drobnými odchylkami kopírovalo nastíněný pruský model.

Všeobecný školní řád

Dílo *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivialschulen im sämmtlichen k. k. Erbländern*, které Jan Ignác Felbiger zpracovával ve Vídni více než půl roku jako návrh nového uspořádání školství, byl schválen a uzákoněn císařským nařízením šestého prosince 1774.⁴³ Při všech farních a filiálních

³⁸ TAMTÉŽ, s. 618. Učební kurz při vídeňské normální škole pro kandidáty na povolání učitele byl otevírán čtyřikrát do roka (1. února, 1. května, 1. července a 1. prosince).

³⁹ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 2.

⁴⁰ Václav GABRIEL, *Obrázky ze školství českého a rakouského z uplynulých století*, Praha 1891, s. 92.

⁴¹ Jan Ignác Felbiger (1724-1788) byl pedagog a opat kláštera v Zaháni. Je autorem Všeobecného školního řádu a zároveň formuloval „zaháňskou vyučovací metodu“ v knize *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den k. k. Erbländern* a je autorem i řady dalších pedagogických a metodických prací. Libuše PODLAHOVÁ a kol., 1+100 osobností pedagogiky, Olomouc 2001, s. 52.

⁴² Otakar KÁDNER, *Dějiny*, s. 605.

⁴³ Emanuel STRNAD, *Didaktika*, s. 25.

kostelích ukládal zákon zřizovat triviální školy, kde se děti učily triviu⁴⁴ a náboženství. V rámci okresů pak měla být ve větších městech hlavní škola se třemi, maximálně čtyřmi učiteli a ředitelem. Zde bylo kromě trivia a náboženství vyučováno také základům latiny, slohu, kreslení, zeměměřičství, vedení domácího hospodářství a zemědělství a počátkům zeměpisu a dějepisu.⁴⁵ Dívčí školy byly zakládány zvláště a kromě všeobecných školních předmětů byly nejméně na jednu hodinu denně do výuky povinně zahrnuty ženské ruční práce, slušné chování a osvojování si pravidel čistoty a stydlivosti. To se samozřejmě netýkalo venkovské triviální školy o jedné třídě, kde se dívky učily dohromady s chlapci. Měly však sedět odděleně ve zvláštních lavicích.⁴⁶ Pokud bylo pro dostatečný počet žáků možné otevřít zvláštní dívčí třídu, nebo dokonce dívčí školu, mělo se tak ze zákona stát. Snahy oddělovat při vyučování od sebe chlapce a dívky zcela setřely až liberální zákony z roku 1869. Náboženství na triviálních školách vyučovali místní duchovní. Na normálních a hlavních školách to byli učitelé z řad duchovních, nebo zvláštní katecheta.⁴⁷

Zemská školní komise žádala o zřízení vlastní tiskárny školních knih. Od roku 1777 tak měly české země k dispozici dvě tiskárny, v Brně (od roku 1775) a v Praze.⁴⁸ Pražská tiskárna vydala česky velké slabikovací tabule, první a druhý díl čítanky, knihu pro učitele a rodiče, evangelium a první díl početnice.⁴⁹

Felbigerovu novou vyučovací metodu, tzv. zaháňskou, používal v Čechách již od roku 1760 frýdlantský učitel Josef Sembdera. Kaplický farář Ferdinand Kindermann ji zavedl do kaplické školy, která se těšila velice dobré pověsti a záhy se stala školou vzorovou.⁵⁰

⁴⁴ Trivium, z lat. *trivialis* (obyčejný). Trivium představuje základní tři znalosti, které si děti na elementárních školách měly osvojit – čtení, psaní a počítání. Jan MRZENA – Vladimír ŠTVERÁK, *Felbiger, edice* s. 98.

⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 100

⁴⁶ TAMTÉŽ.

⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 103.

⁴⁸ Josef Alexander HELFERT, *Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia*, Praha 1860, s. 500.

⁴⁹ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 8.

⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 3.

Roku 1777 vydal Felbiger *Knihu metodní pro učitele českých škol v c. k. zemích* o dvou dílech.⁵¹ První kapitola prvního dílu přibližuje metodu pospolného učení. Učitel mluví najednou ke všem dětem, klade jim otázky a ty, které jsou namátkou vyvolány, nahlas odpovídají. Pokud žák udělá chybu, opraví jej sami spolužáci a až poté učitel. Druhá kapitola pojednává o pospolném čtení. Skupina patnácti až dvaceti žáků je vybavena stejnými knihami a jeden po druhém čtou kratší části, přičemž učitel dohlíží na správný přednes. Metody literární a tabelární (pro osvojení si vyučovací látky z paměti) jsou obsahem třetí kapitoly. Začáteční písmena slov, která si žák měl zapamatovat, psal učitel na tabuli při výkladu. Při opakování a cvičení si pak žáci na jednotlivá slova textu snadněji vzpomněli. Pro celou část učební látky poté učitel sestavil jakýsi výťah a z počátečních písmen pak tabelu, podle které děti opakovaly opět podle písmenkovací metody. Učení z paměti bohužel provází výuku ve sledovaném období vývoje škol po dlouhá desetiletí.

Druhý díl knihy pojednává o metodice samotné výuky. Učitel má postupovat od známého k novému, má učit jen to, čemu sám dobře rozumí a vysvětlovat učební látku jednoduše a srozumitelně. V době zavedení povinné školní docházky se žák učil nejdříve celou abecedu tiskací a psaní a poté mechanicky slabikoval, což nebyl nejvhodnější způsob, kterým si snadno osvojit tuto dovednost.⁵² Můžeme tedy shrnout, že metodní kniha nabádá ke společnému vyučování všech přítomných dětí a to pomocí jasného a zajímavého výkladu od jednoduššího ke složitějšímu. Žáci si osvojují znalosti za pomoci otázek a odpovědí a učí se z paměti pomocí písmenkové metody, tedy podle předlohy obsahující počáteční písmena textu, který si mají zapamatovat.

Některé didaktické principy, které formuloval Jan Amos Komenský ve svých dílech *Didaktika, to jest umění umělého vyučování*, *Vševýchova* a *Velká didaktika*, byly uplatněny právě při budování elementárního školského systému v Evropě. Byla to myšlenka jednotného vzdělávacího systému jako prostředku ke vzdělanému, mravnému a zbožnému člověku, kterou Komenský předběhl svou dobu o více než sto let. Jeho koncepce navazuje na prvotní vzdělání v rodině hromadným vyučováním ve školách v mateřském jazyce dětí. Po šestileté školní docházce, která by dítěti dala základy

⁵¹ Německý název „Knihy metodní“ zní *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den k. k. Erbstaaten, nebst der genauen Bestimmung wie sich die Lehrer in allen Theilen seines Amtes zu bezeigen haben um der Schulordnung das gehörige Genügen zu leisten.*

⁵² Srov. Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 11; Emanuel STRNAD, *Didaktika*, s. 32.

všeobecného vzdělání, by vědomosti byly dále rozvíjeny ve školách vyššího stupně.⁵³ Emanuel Strnad nalézá porovnáním úvodních třech paragrafů *Knihy metodní* a *Didaktiky* shodu a dokazuje, že Felbiger přijal Komenského myšlenky hromadného učení.⁵⁴ Stejně tak Jan Šafránek nalézá shodné stati v obou dílech.⁵⁵ Nutno podotknout, že řada zmíněných metod, formulovaných Komenským a uvedených do praxe Felbigerem se na školách používá dodnes.

Na venkově na nejnižších stupních škol však přetrvával spíše tradiční přístup k vyučování, značně ovlivněný konkrétní osobou učitele. Metody, popsané ve Felbigerově knize metodní se dotýkaly spíše městských normálních a vzorných škol, které pracovaly na Malé Straně a v Brně.⁵⁶

Jak už bylo řečeno, v druhé polovině osmnáctého století se nižší školství nacházelo skutečně na počátku svého vývoje. Bylo spravováno výhradně duchovními a obcí a učitelem mohl být jak kostelník, tak například vysloužilý voják.⁵⁷ Na vesnici školy chyběly zcela a zdejší mládež tak zůstávala bez vzdělání. Důležitým motivem k zavedení všeobecné školní povinnosti byla pro Marii Terezii myšlenka využití všeobecné alfabetyzace pro snadnější a efektivnější zapojení širokých lidových vrstev do výrobního procesu. Povinnost školní docházky zdůraznil i Josef II. studijním řádem z roku 1781, jímž bylo krajským úřadům povoleno využít i donucovacích prostředků proti rodičům, kteří děti do školy neposílali. Také jím byla zavedena němčina do všech tříd a předmětů.⁵⁸

„Schulkodex“ z roku 1805

Konzervativní panovník František I. nechal prostřednictvím *Studienhofkommission* vypracovat nový rozsáhlý školský zákoník *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. auch k.k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien* (také *Politischen Schulverfassung*, česky zkráceně Politické zřízení nebo jen „Schulkodex“), který byl vydán jedenáctého srpna 1805. Na český

⁵³ Růžena VÁŇOVÁ, *Vývoj*, s. 26.

⁵⁴ Emanuel STRNAD, *Didaktika*, s. 32.

⁵⁵ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 13.

⁵⁶ Emanuel STRNAD, *Didaktika*, s. 12.

⁵⁷ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 43.

⁵⁸ Otakar KÁDNER, *Dějiny*, s. 66.

překlad, který čítal necelých tři sta stran, čekaly naše země až do roku 1822.⁵⁹ „*Schulkodex*“ byl novou základní normou pro školství, která platila po celou první polovinu 19. století. Systém i nadále znal školy triviální, a to buď farní, filiální, nebo lokální (pro jednu obec). „(...) *Čtení, psaní a počty – mimo náboženství – jsou ti jediní vlastní školní učitelní předmětové, jichž jako prostředků k svému cíli a povolání potřebují* (...)“⁶⁰

V hlavních školách o třech nebo čtyřech třídách, sídlících ve městech (v každém kraji aspoň jedna), bylo vyučováno náboženství s výkladem biblických příběhů a evangelií, čtení, psaní, počítání, německá mluvnice, psaní latinských slov a sloh.⁶¹ Pokud měla škola čtvrtou třídu, byla rozdělena do dvou let. V prvním roce se děti učily náboženství, počítání, mluvnici, sloh, stavitelství a rýsování, geometrii a zeměpis rakouských zemí. V druhém roce pak navíc stereometrii, mechaniku, fyziku, zeměpis evropských států a světadílů.⁶² Normální školy opět zůstávaly pouze v hlavních městech. „*Zkušenost učí, že mnoho předmětů přednášeti škodí, poněvadž se mládež k žádnému důkladně a s prospěchem nevyučí; pak že se míra každého přednášeného předmětu určití musí, dle schopnosti a povolání dítěte.*“⁶³

Venkovské triviální školy o jedné třídě měly jednoho učitele. Pokud škola měla více tříd, mohl být ustanoven pomocník (podučitel), který ale nesměl vyučovat. Mohl učitele zcela zastoupit pouze v případě nemoci. Na hlavních školách odpovídal počet učitelů počtu tříd, přičemž jeden z nich byl navíc ředitelem. Náboženství učil farář, nebo kooperátor, na hlavní škole katecheta.

Reálka a podreálka

Změny spojené s rozvojem průmyslu a hospodářství ukázaly, že strmě narůstá potřeba pracovních sil s odbornou kvalifikací. Inženýři, mechanici, obchodníci, ale i řemeslníci mohli mnohem efektivněji využít praktické vzdělání, než latinské gymnázium.

⁵⁹ Zákon vyšel v Čechách pod názvem *Politické zřízení obecných škol v císařských královských dědičných zemích*.

⁶⁰ *Politické zřízení obecných škol v c. k. dědičných zemích*, Praha 1822, s. 12.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 18.

⁶² Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české I.*, s. 218.

⁶³ *Politické zřízení*, s. 14.

Obecné školy nepřipravovaly dostatečně pro budoucí praktické profese žáků. Tuto úlohu suplovaly nedělní opakovací školy, kde se chlapci učili předmětům, které je připravovaly na řemeslné, či obchodní povolání – tedy matematice, ale i základům chemie, fyziky a technologie. Dívky naopak byly vyučovány ve vedení domácího hospodářství. Bez vysvědčení z opakovací školy, jejíž navštěvování bylo povinné, se chlapec nemohl vyučit u některého z cechů. Rozsah hodin však zdaleka nepostačoval nárokům takové přípravy a mládež stejně musela navštěvovat i další odborné školy. Těch však bylo velice málo a žáci mnohdy nedosahovali dostatečných předběžných znalostí.⁶⁴

První dvouletá **reální škola**⁶⁵ s dílnou (*Real-Handlungs-Akademie*) byla otevřena roku 1770 ve Vídni. Šedesát žáků se zde učilo čtení, psaní, počty, měřičství, sloh, přírodopis, kreslení a náboženství. Ve druhém ročníku pak navíc zeměpis, dějepis, stavitelství, přírodní vědy, frakturu a rozpočty. Josef II. však školu odmítal hmotně podporovat a ta se potýkala s poměrně vážnými finančními problémy.⁶⁶ Koncem osmnáctého století zasedali ve dvorské studijní komisi i manufakturní podnikatel Jindřich František Rottenhann a profesor matematiky František Josef Gerstner.⁶⁷ Společně připravili koncepci čtyřtřídních reálek, které navazovaly na ukončenou hlavní školu. Základní kurz měl dle Gerstnerových představ obsahovat náboženství a dále německý sloh, zeměpis, dějepis, aritmetiku a algebru, geometrii, fyziku, stavitelství, perspektivu, přírodopis, krasopis, kreslení a logiku, vše ve vztahu k průmyslové, obchodní a hospodářské problematice. Po základním čtyřletém kurzu měla reálka pokračovat dvouletým kurzem s technickou, hospodářskou nebo obchodní odborností.⁶⁸ Se svým návrhem však zůstal Gerstner nepochopen a potřeba reálek byla uznána

⁶⁴ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy*, s. 226.

⁶⁵ Označení reální škola se začalo používat ve 30. letech 19. století s prvními školami tohoto typu na našem území. Ve stejném období se rychle vžilo i označení „reálka“ a v 50. letech 19. století je již běžně užívaným, oficiálním výrazem, který byl normalizován ve slovníku *Juridisch-politische Terminologie* z roku 1850. Naše řeč 38, 1955, heslo *reálka*.

⁶⁶ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy*, s. 230.

⁶⁷ František Josef Gerstner (1756-1832) byl významným českým matematikem a fyzikem. Od roku 1795 byl předsedícím studijní dvorské komise a o devět let později byl jmenován ředitelem reorganizovaného technického ústavu v Praze. Na univerzitě přednášel z matematiky, ale i z astronomie, mechaniky a hydrauliky. Je autorem díla *Handbuch der Mechanik* z roku 1831. Ivo HAJN, *Koněspřežní železnice České Budějovice - Linec - Gmunden*, České Budějovice 2004, s. 14

⁶⁸ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy*, s. 229.

za vhodnou až v únoru roku 1804. Vznikly tak tříleté ústavy s výukou ve vedení knih, nauce o zboží, obchodních vědách, fyzice, nauce o hospodářství a hospodářském kreslení, dále s výukou matematiky, chemie a technického kreslení pro budoucí kupce, hospodáře, techniky a umělce. Dle tohoto vzoru byla upravena škola ve Vídni (již existující *Real-Handlungs-Akademie*) a vznikla roku 1811 reálka v Brně.⁶⁹ Podle návrhů Františka Josefa Gerstnera byl na počátku devatenáctého století reorganizován technický ústav v Praze a při něm byla až ve třicátých letech otevřena pražská a ve stejném roce také rakovnická reálka. První reálná škola, kde byla vyučovacím jazykem čeština, byla v Praze založena až roku 1849.⁷⁰

Stále rostoucí potřeba praktického vzdělávání přispěla v roce 1849 k vydání nejvyššího rozhodnutí ministra vyučování, aby se rozšířením čtvrtých tříd hlavních škol staly nesamostatné **podreální školy** (*Unterrealschulen, Nižší reálné* nebo *měšťanské školy*). V Třeboni byla pro chlapce zřízena podreálka při hlavní škole prvního listopadu 1851.⁷¹ Obě školy zůstaly propojeny, měly stejného ředitele a katechetu, jen pro potřebu odborných předmětů byli přijati další učitelé.⁷² Hlavní škola měla dále čtyři třídy a na ni navazovaly dva nebo tři ročníky nižší reálné školy, které připravovaly chlapce na povolání řemeslníka, hospodáře nebo obchodníka. Mezi předměty patřilo náboženství, vyučovací a druhý zemský jazyk, zeměpis a dějepis, aritmetika, rýsování, přírodopis, přírodopis, základy chemie, planimetrie a stereometrie, kreslení, stavitelství a psaní.⁷³

⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 230.

⁷⁰ Jiří KOŘALKA, *Češi*, s. 104.

⁷¹ K tomu v kronice Václava Hucka: „*Od 1. listopadu byla podreální škola v Třeboni zřízena. V tomto roce byli toho času následující učitelé: Josef Sýkora (učitel kreslení v podreálce), Kašpar Laula (učitel gramatikální v podreálce, Václav Hucek (učitel třetí třídy hlavní školy), Karel Krb (učitel druhé třídy hlavní školy), Karel Krb (učitel první třídy hlavní školy), Jindřich Broukal (podučitel v elementárce), František Petřík (učitel dívčí školy a spoluředitel choru).*“ Jiřina PSÍKOVÁ, *Kronika Václava Hucka. Všední i nevšední události v Třeboni 1844-1854*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, 18, 2006, s. 92. Fotografie všech zmiňovaných učitelů se dochovala na pohlednici „*Tablo předsedů, sborníků a jednatelů spolku (Pěslav) v letech 1863-1930 sestavené u příležitosti 67letého jubilea trvání spolku.*“ Detail v příloze na obrázku č. 4.

⁷² Otakar KÁDNER, *Vývoj*, s. 102.

⁷³ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 128.

Rok 1848

Císařským rozhodnutím bylo dvacátého třetího března 1848 nově zřízeno ministerstvo vyučování, v jehož čele stál od roku 1849 konzervativní Lev Thun-Hohenstein, který provedl řadu důkladných reforem středního a vysokého školství. I triviální školu, která byla znovu prohlášena za povinnou, postavil na nových zásadách. Děti příslušného školního obvodu ji musely denně navštěvovat a škola měla povinnost kapacitně výuku zajistit. Vyučovacím jazykem byl jazyk mateřský. Ve vsích, kde nebylo obyvatelstvo jen katolického vyznání, mohla správa druhé církve vybudovat vlastní školu. Zřizovatelem škol měla být obec, která se také měla starat o jejich hospodářské zázemí.⁷⁴

Arcibiskupská konzistoř přiznala na jaře 1848 oprávněnost potřeby výuky v českém jazyce na českých školách. Zemské prezidium vydalo v dubnu 1848 nařízení o založení hlavní školy o třech třídách s českým vyučovacím jazykem z prostředků školního fondu. Téhož roku tak byl zřízen ústav pro přípravu budoucích učitelů – první vzorná hlavní česká škola, jejímž ředitelem se stal až do roku 1868 Karel Slavoj Amerling.⁷⁵ S absencí českých učebnic a dalších pomůcek k vyučování však neměla snadné začátky.⁷⁶ Jak už bylo výše naznačeno, počátek padesátých let a působení ministra Leopolda Thuna v oblasti školství byly spjaty s poměrně příznivými podmínkami pro český jazyk. Thunovy plány reformy školství zahrnovaly vybudování české sítě elementárních škol. Čeština byla vyučovacím jazykem i na některých gymnáziích (staroměstské gymnázium v Praze) a na již zmíněné vzorové škole *Budeč*. První česká reálka byla založena roku 1850 v Praze.⁷⁷ Od poloviny padesátých let však čeština ze škol opět začala mizet.⁷⁸

⁷⁴ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 87.

⁷⁵ Karel Slavoj Amerling (1807-1884) byl český pedagog, filozof a lékař. Byl jmenován ředitelem první české hlavní školy v Praze, která pořádala jednoleté učitelské kurzy. Roku 1840 založil výchovný ústav Budeč, kde se pravidelně konaly učitelské porady. Je autorem řady knih o přírodních vědách, které přispěly k popularizaci tohoto oboru. Ottův slovník naučný, heslo Amerling, s. 151.

⁷⁶ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 85.

⁷⁷ Otto URBAN, *Česká společnost*, s. 127.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 128.

Konkordát z roku 1855

Podřízení církve státu z josefínské doby přetrvalo v podstatě až do poloviny 19. století. Jak Marie Terezie, tak Josef II. trvali na dodržování nařízení zvaného *Placetum regium*,⁷⁹ které umožňovalo cenzuru zveřejňovaných pastýřských listů, bul a další listinné produkce církevní provenience, určené pro veřejnost. Panovník také udržoval kontrolu nad veškerým písemným stykem katolické církve s římskou kurií.⁸⁰ Poměrně zásadní změnu přinesl až císařský patent z pátého listopadu roku 1855, kterým byl vyhlášen konkordát mezi církví a státem. Konkordát podrobně vymezoval podíl katolické církve na státní moci, byla jím potvrzena volnost styku mezi římskou kurií a rakouským klérem a upevňoval již tak značný vliv církve na školskou sféru.⁸¹

Veškeré nižší a část středního školství spadaly výlučně do rukou církve, což upravují články pět až osm konkordátu, které potvrdily rozsáhlá práva biskupa dohlížet na náboženskou výchovu mládeže na školách.⁸² Patřilo k nim i právo jmenovat jednotlivé učitele náboženství - nikdo tedy nemohl tuto činnost vykonávat bez zmocnění biskupem.⁸³ Pokud na škole nebylo postaráno o výuku náboženství, mohl také pověřit místního duchovního, aby žákům přednášel katechismus. A konečně i učitelé podléhali církevnímu dozoru prostřednictvím školních inspektorů, navržených biskupem.⁸⁴

⁷⁹ *Placetum regium* (lat. královský souhlas) potvrdila Marie Terezie v roce 1749 a Josef II. v roce 1781.

⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 113.

⁸¹ TAMTÉŽ, s. 116.

⁸² Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z. kterým se vyhlašuje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím, čl. V „*Veškeré vyučování katolické mládeže bude ve všech jak veřejných tak neveřejných školách přiměřeno učení katolického náboženství. Biskupové však mohou mocí svého vlastního pastýřského úřadu řídit náboženskou výchovu mládeže ve všech veřejných i neveřejných učilištích a pečlivě nad tím dozírat, aby při žádném učebním předmětu nevyskytlo se nic, co by bylo na závalu katolické víře a mravní čistotě.*“

⁸³ TAMTÉŽ, čl. VI „*Nikdo nebude přednáseti svaté bohosloví, katechesi nebo nauku náboženskou na kterémkoli veřejném nebo neveřejném ústavu, neobdržel-li k tomu od biskupa příslušného církevního okrsku poslán a zmocnění, když se byl dříve o víře, vědomostech a zbožnosti uchazečů vyslovil. (...)*“

⁸⁴ TAMTÉŽ, čl. VIII „*Všichni učitelé obecných škol pro katolíky určených budou podléhati církevnímu dozoru. Jeho Veličenstvo bude jmenovati školní inspektory z mužů navržených biskupem. V případě, že není dostatečně postaráno ve jmenovaných školách o vyučování náboženství, může biskup ustanoviti duchovního, aby přednášek žákům katechismus. Víra a mravnost toho, kdo má býti ustanoven učitelem, musí býti bez poskvrny. Kdo sejde z pravé cesty, bude svého místa zbaven.*“

Prosincová ústava z roku 1867

Vyvrcholením snahy zbavit školy církevního vlivu se stal soubor předpisů, na jejichž základech stála nová obecná škola, již zcela dozorovaná státem. Liberální ústava (tzv. prosincová) z dvacátého prvního prosince 1867 již naznačila budoucí uspořádání vztahů mezi církví a školou. Zákon obsahoval ustanovení, že věda i vyučování jsou svobodné a výchovné ústavy může zakládat každý občan. V dohledu nad školami už je zmiňován pouze stát, nikoliv církev.⁸⁵ Stejně zásadní pro české školství bylo i ustanovení o rovném právu řečí ve škole, úřadě a životě veřejném.⁸⁶ To však vedlo k častým politickým i národnostním sporům. Nutno podotknout, že někdejší ministr školství Thun-Hohenstein se jako člen panské sněmovny vyjadřoval proti těmto novým školským zákonům.

Říšské zákony z let 1868 a 1869

Úspěchem liberální vlády byla zásadní změna v uspořádání dosavadního elementárního školství, kterou umožnilo přijetí zákona číslo 48 z 25. května 1868 o postavení školy k církvi a zákona číslo 61 ze 14. května 1869 o vyučování ve školách obecných a s tím související zrušení konkordátu z roku 1855.

„Kéž by zákon tento v platnosti zůstal.“⁸⁷

Zákon číslo 48 z 25. května 1868 o postavení školy k církvi

První zmíněnou normou přešlo řízení a dohlížení na vyučování zcela do kompetencí státu. Církvi nadále náležel dohled pouze nad vyučováním a cvičením v náboženství, stejně jako dohled nad těmi učiteli, kteří je vyučovali. Učitelem se mohl

⁸⁵ Základní zákon státní č. 142 z 21.12.1867 o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených, čl. 17 *„Každý občan státní má právo, ústavy vyučovací a vychovací zřizovati a na nich vyučovati, když dle zákona prokáže, že jest k tomu způsobilý. Vyučování domácí není tímto způsobem omezeno. O vyučování náboženství ve školách přísluší péči míti církvi neb společnosti náboženské, jíž se dotýče. Státu náleží v příčině veškerého vyučování vychovatelství právo nejvyššího řízení a dozorství.“*

⁸⁶ TAMTÉŽ, čl. 19 *„Všichni národové v státě mají rovné právo, a každý národ má neporušitelné právo, chovati a vzdělávati národnost a řeč svou. Rovné právo všech v zemích obvyklých řečí ve škole, úřadě a v životě veřejném od státu se uznává. V zemích, v kterýchž bydlí několik národů, zřízena bud'te veřejná učiliště tím způsobem, by se každému národu dostalo náležitých prostředků, vzdělati se ve své řeči, aniž by byl kdo nucen, učiti se druhému jazyku zemskému.“*

⁸⁷ SOKA České Budějovice, fond Národní škola Jílovice, školní kronika.

stát kterýkoliv občan, který prokázal svou způsobilost. Školy byly určeny pro všechny děti, bez rozdílu vyznání. Zde je patrný rozdíl oproti konkordátu, který povoloval vzdělání katolické mládeže striktně jen prostřednictvím učitelů s katolickým vyznáním. Církvím byla nadále ponechána možnost zřizovat na vlastní náklady školu, která byla určena k vyučování dětí určitého vyznání. Taková škola poté mohla, pokud splnila všechny dané podmínky, získat právo veřejného učiliště.

To byl i případ třeboňské dívčí soukromé školy. Paradoxem je, že kvůli nedostatku místa v hlavní škole (a zřejmě neochotě obce rozšiřovat stávající budovu) byly sestry kongregace svatého Karla Boromejského roku 1864 požádány, aby se staraly o výuku třeboňských dívek. Vznikla tak trojtřídní soukromá dívčí škola s právem veřejnosti, na které sice dočasně působil světský učitel, avšak po jeho odchodu roku 1869 (právě v roce, kdy správa školství přecházela zcela do správy státu) zůstala školní výchova dívek až do první světové války v rukou katolické církve.⁸⁸

Zákon číslo 61 ze 14. května 1869 o pravidlech vyučování ve školách obecných

Autory liberálního zákona z května roku 1869 byli Leopold Hasner von Artha,⁸⁹ ministr kultu a vyučování, Adolf Beer a Julius Antonín Glaser.⁹⁰ Zákon byl přijat bez účasti českých poslanců.

Systém základního vzdělávání se touto právní úpravou značně proměnil. Z původních triviálních, hlavních a normálních škol, které navštěvovaly děti od šesti do dvanácti let věku, se nově konstituovaly obecné školy jako nejnižší stupeň elementárního školství a školy měšťanské jako vyšší stupeň povinné školní docházky. Povinnost navštěvovat školu platila pro všechny děti od šesti do čtrnácti let věku.⁹¹

Obecná škola s pěti ročníky jako první stupeň nižšího školství byla určena pro děti od šesti do jedenácti let. Novou úpravou se rozšířil počet vyučovaných

⁸⁸ Blíže k historii školy druhá kapitola Školní obvod vikariátu, podkapitola Školy třeboňského školního obvodu.

⁸⁹ Leopold Hasner, rytíř z Arthy (1818-1891) byl profesorem na univerzitách v Praze a Vídni, předsedou zemského sněmu a poslancem říšské rady. Již jako ministr kultu a vyučování prosadil říšský zákon ze dne 14. května 1864, jehož spoluautorem byl. Libuše PODLAHOVÁ a kol., 1+100 osobností pedagogiky, Olomouc 2001, s. 64

⁹⁰ Otakar KÁDNER, *Vývoj*, s. 113.

⁹¹ Zákon č. 61 z 14. května 1869 o vyučování ve školách obecných, část II., O navštěvování školy, § 20-21.

předmětů. K náboženství, jehož výuku měla v režii církev, čtení, počtům a psaní přibyl základ z přírodovědy, zeměpisu a historie, geometrie, zpěv a tělocvik. Děvčata navíc absolvovala ženské ruční práce a nauku o domácím hospodářství a to buď v oddělení školy obecné, nebo zvlášť ve škole „ku pracem ženským“. Vyučovací plány stanovoval ministr na základě návrhů zemské školní rady. Počet učitelů na škole se řídil počtem žáků. Pokud bylo na škole po tři roky osmdesát žáků, byli ustanoveni dva učitelé, při počtu žáků sto šedesát, byli ustanoveni tři učitelé, atd. Pokud byl na škole jeden učitel, byl i odpovědným správcem školy. Při větším počtu učitelů bylo možné ustanovit vrchního učitele. Při počtu čtyř nebo pěti učitelů na jedné škole bylo možno ustanovit dva podučitele. Samostatné dívčí školy se řídily stejnými pravidly, jako školy chlapecké, nebo smíšené.⁹²

Měšťanské školy byly dalším stupněm základního vzdělání a nabízely vyšší vzdělání těm, kteří se nechystali studovat školu střední (vyšší obecnou školu nebo gymnázium). Na měšťanské škole, kterou navštěvovaly děti od dvanácti do čtrnácti let, se vyučovalo náboženství, jazyk a písemnosti, zeměpis, dějepis (se zvláštním zřetelem k vlasti), přírodopis, přírodopyt, aritmetika, geometrie, vedení knih, kreslení od ruky, geometrie, krasopis, zpěv a tělocvik. Děvčatům stále zůstávaly navíc ruční práce a domácí hospodářství. Povinná školní docházka se tedy prodloužila oproti předchozím šesti letům na osm let a celkový záběr předmětů, kterým se děti povinně učily je o poznání širší. Pokud byla škola česká, měla poskytovat dětem příležitost, naučit se i německému jazyku. Jejich zřizovatelům zákon doporučoval uspořádat rovnou vyučovací ústavy tak, aby byly zároveň školou obecnou i měšťanskou a měly tedy osm tříd a odpovědným správcem se stával ředitel. Stejně tak mohly být zvlášť zřízeny tříleté školy měšťanské, které se připojily k pátému roku škol obecných. Chlapci s dívkami se měli učit ve společné třídě v prvních pěti ročnících, avšak dále již měly být třídy oddělené.⁹³

Školu musely děti navštěvovat po celých osm let, vystoupit mohly teprve po zvládnutí čtení, psaní a počtů.⁹⁴ V určitých případech byly děti z povinnosti navštěvovat školu vyjmuty.⁹⁵

⁹² TAMTÉŽ, část I., O obyčejných školách obecných, § 3-16.

⁹³ TAMTÉŽ, část II., O školách měšťanských, § 17-19.

⁹⁴ TAMTÉŽ, část II., O navštěvování školy, § 20-22.

⁹⁵ TAMTÉŽ, § 23, „Povinnosti, choditi do školy veřejné, zproštění jsou na čas neb navždy: chlapci, kteří chodí do některé vyšší školy, děti, které mají nějakou vadu ducha nebo nějakou těžkou vadu na těle, účele

Školní kroniky zpravidla radostně reflektují tyto změny, které se dotýkaly nejen postavení škol a církve, ale i postavení učitelů. „Novému zákonodárství školnímu má i škola zdejší mnohý pokrok k lepšímu k poděkování; tak jmenovitě lepší hmotné postavení učitelstva, zařízení školní knihovny, rozšíření školy o III. třídu, darování hospodářské biblioteky veleslavnou c.k. zemědělskou radou v Praze, darování rozličných učebních prostředkův a pomůcek slavnou c.k. okresní školní radou, zavedení industrialního vyučování...“⁹⁶

„Uvedením nových zákonů školních r. 1870 nejenom učitelstvo značných výhod nabylo, takže (o jiném pomlčím) i služné řídicího učitele na 825 zl. 36 kr., podučitelů na 350 zl. ustanoveno bylo, ale i školy podle oněch předpisů rozšiřovány a zdokonalovány byly...“⁹⁷

Oproti tomu duchovní nevnímali omezení svých dosavadních pravomocí v oblasti školství kladně, jak dokládá komentář pelhřimovského děkana P. Vojtěcha Holého. „Nynější školní zákon. Noviny „Občan“ od 5. června 1869 v č. 67 přinesly tuto zprávu. Původci zákona nového o národních školách jsou: pokřtěný žid Beer, profesor akademie obchodní, dále universitní profesor Glaser, odborní rada v ministerstvu vyučování, který je také pokřtěný žid, a doktrinář Hásner, jenž omáčku k tomu navařil. Škola bezkonfesionální. Eine Schule, die der Kirche entlaufen ist, ist eine Musik, die der Harmonie entlaufen ist, ist eine Aritmetik, die dem einmal eins entlaufen ist, ist eine Logik, die den Denkgesetzen entlaufen ist, eine Heilkunst, die der Natur entlaufen ist, ein Staat, der der Gerechtigkeit entlaufen ist.

„Confessionslos Schule“, was ist das? – Es ist – ein Wort mit deutlichsten Absicht erfunden, das Volk zu betriegen. Man sage ihm, dass man unter Confession ein Glaubensbekenntnis versteht. Eine confessionslos Schule ist eine Schule ohne Glaubensbekenntnis. Da aber ein Glaubensbekenntnis dann Inhalt der Religion ausspricht, und darrum überall, wo eine Religion ist, auch ein Glaubensbekenntnis sein

vyučování nebo navštěvování školy překážející, konečně děti, které se vyučují doma nebo v nějakém ústavě soukromém. V této případnosti odpovídají rodičové nebo jejich zástupcové z toho, aby se dětem dostatečně dostalo alespoň toho vyučování, které jest předepsáno na školách obecných. Vzešlali by v této příčině pochybnost nějaká, povinno jest okresní dozorstvo školní, zjednati si způsobem příhodným jistotu, zdali pochybnost jest podstatná čili nic. Tomu, co se za touto příčinou nařídí, mají se rodičové nebo zástupcové jejich poddati.“

⁹⁶ SOKA České Budějovice, Základní devítiletá škola Štěpánovice, školní kronika, s. 89.

⁹⁷ TAMTÉŽ, Národní škola Lišov 1806-1953, školní kronika, s. 128.

*muss, es ist ungekehrt dort, wo kein Glaubensbekenntnis ist, auch keine Religion statt confessionslos Schule, sage man also zum Volk, und gewöhne es zu sagen: „Religionslose Schule“, da weist es doch, was es daran hat. Diese Aphorismen sind aus der Zeitung „Das Vaterland“.*⁹⁸

Agenda jednotlivých úředníků školské správy

Místní školní dozor⁹⁹

Nad triviální školou byl místním dozorcem místní duchovní správce (farář), který představoval jakýsi morální a literární dozor nad školou. Bezprostřední místní dozor mohl vykonávat také ředitel, pokud jej škola měla. Jelikož filiální místa mohla být značně odlehlá, měl být v každém místě, kde se nacházela škola, ustanoven ještě zvláštní světský dozorce.

Světský školní dozorce, občan z řad přátel školy nebo panský úředník, kterého vybíral magistrát, dohlížel dle instrukce¹⁰⁰ na ekonomické záležitosti školy. Učiteli neměl být krácen příjem, aby byl zajištěn dostatek dřeva na topení ve škole. Dozorce dbal na adekvátní vybavení třídy a obytné části školy, na dostatečnou kvalifikaci, způsobilost a pracovitost učitele a na vybavenost školy učebnicemi a školními potřebami. Měl bdít i nad pokojným průběhem vyučování a přívětivým zacházením s dětmi. Hlavní povinností byl však dohled na školní docházku, která v období prvních desetiletí po zavedení všeobecné školní povinnosti nebyla příliš dodržována. S učitelem na podzim sepsal katalog školou povinných dětí. Minimálně jedenkrát za dva týdny docházel do školy, kontroloval absence a upomínal rodiče, aby své školou povinné potomky posílali do školy. Byl také přítomen při vikariátní vizitaci.

Oba dozorcí vykonávali kontrolu libovolně dle svého uvážení, pokud tomu instrukce nepřikazovala jinak.¹⁰¹ Oba také připojovali podpisy na školní fási a na příkládaný seznam školou povinných dětí, stejně jako pololetní seznamy dětí nenavštěvujících školu. Na počátku školního roku sepisoval spolu s farářem,

⁹⁸ Lenka MARTÍNKOVÁ (ed.), *Rozličná podání a události z dob minulých i přítomných. Zaznamenal P. Vojtěch Holý, děkan, L.P. 1883.* Klub přátel historického Pelhřimova, Pelhřimov 2009, s. 67.

⁹⁹ Přehled vývoje jednotlivých instancí školské správy je shrnut v tabulce, Příloha č. 1.

¹⁰⁰ Instrukce pro místní školní dohled je editována v Příloze č. 2.

¹⁰¹ Jan MRZENA - Vladimír ŠTVERÁK a kol., *Felbiger*, s. 125.

vrchnostenským úředníkem a zástupcem obce seznam chudých, kteří budou vyučováni zdarma. Během roku pak dbal na to, aby učitel dostal veškerý příjem, který mu náležel.

Na úrovni místní správy působila také vrchnost jako patron s právem vizitace a místní obec, která přispívala škole určitou částkou peněz, nebo naturálním plněním. Výše jmenovaného světského úředníka ustavoval do funkce právě magistrát spolu s vrchností. Role těchto dvou subjektů spočívala obzvláště ve hmotném zajištění školy, kdy patronem, který přispíval finanční částkou, bývala právě vrchnost nebo místní obec.

Po změnách, které přinesly liberální školské zákony z let 1868 a 1869 se nejnižším dohlížecím orgánem staly místní školní rady, skládající se ze zástupců obce a místního duchovního správce. Rada dozorovala dodržování příslušných zákonů a nařízení.¹⁰²

Okresní školní dozor

Úřad okresního školního dozorce zastával úředník jmenovaný diecézí (ordinariátem) a potvrzený guberniem. V třeboňském školním obvodu jím zpravidla býval vikář. Dozorce byl ustanoven při určitém počtu škol, měl za povinnost cestovat po okrese, navštívit každou školu aspoň jednou do roka a dohlížet na řadu záležitostí, jako zaopatření žáků učebnicemi, učitelovy příjmy, vzdělání, pravidelné vyučování náboženství atd. Zprávy o stavu škol, tzv. tabelární zprávy, zasílali tito vikariátní školdozorci konzistoři a školnímu komisaři u krajského úřadu.

Úřad místních i okresních dozorců zůstal nezměněn i po vydání tzv. „*Schulkodexu*“ z roku 1805. Bezprostředním dohledem a učitelovým nadřízeným zůstal místní farář, který vyřizoval prosby, nebo stížnosti a pokud záležitost nedokázal sám rozsoudit, nebo rozhodnout, postupoval ji dále vikáři. Vikáři náležela i agenda nejrůznějších školských záležitostí, o kterých ho informoval místní farář. Stížnosti, žádosti a ostatní agendu k projednání (na základě podnětů od učitelů, podučitelů, místních obyvatel, nebo místního školního dozoru), řešil dozorce buď písemně, nebo osobním jednáním. Proti rozhodnutí vikáře bylo možné se odvolat ke krajskému úřadu v záležitostech staveb a ohledně povinných dávek, ve věcech vyučování a disciplinárních ke konzistoři.¹⁰³ Stejně tak měl každý právo se dále odvolat i k nejvyšší zemské instanci školní správy. Okresní školní dozorce také zajišťoval prezentaci na volné učitelské

¹⁰² Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny*, s. 285.

¹⁰³ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy*, s. 223.

místo na triviální škole a postupoval žádost ke schválení konzistoři. Pomocníka mohl schvalovat na žádost učitele on sám. Zemřel-li náhle učitel, stanovil vikář tzv. *provizora*, který měl školu prozatímně na starosti.¹⁰⁴

Po roce 1869 byly pro každý okres zřízeny okresní školní rady. Radě předsedal okresní hejtmán nebo starosta města a jejími členy byli učitelé, zástupci obce, duchovní správce a okresní školní inspektor. Rada se zabývala existencí škol v okrese apod. Sídlem okresní školní rady bylo město Třeboň.

Krajští komisaři a biskupská konzistoř

Josef II. jmenoval roku 1787 krajské školní dozorce. Komisaři vykonali přísahu u zemského gubernia, kterému také zasílali zprávy o školách.

V centru zájmu komisařů byla docházka, stav školní budovy a vhodnost umístění školy a také stanovovali počet učitelů v dané škole, kontrolovali příjmy, vzdělání a způsobilost učitelů. Jan Šafránek uvádí jako prvního komisaře v budějovickém kraji Josefa Kretzera, který měl stanoven roční příjem 600 zlatých a 150 zlatých cestovného ze školního fondu.¹⁰⁵ Částku je možné porovnat s platy učitelů třeboňského školního obvodu. Učitel první třídy na škole v Třeboni pobíral ve stejnou dobu 238 zlatých ročně, učitelé na ostatních školách měli roční příjem přibližně od sta do sto padesáti zlatých.¹⁰⁶ Stavové přispívali na platy krajských komisařů v Čechách částkou 12 000 zlatých. Vždy v polovině měsíce se na krajském úřadě také odbyvala stání ve školních záležitostech. Krajský úřad rozhodoval o školních budovách, konzistoř dohlížela spíše na mravní způsobilost učitelů a na výchovu a způsob výuky žáků. Komisař vikáře podporoval v jeho potřebách.

Existenci úřadu krajského školního dozorce v podstatě ukončil „*Schulkodex*“ z roku 1805.¹⁰⁷ Působnost jednotlivých úředníků doznala následujících změn: nejvyšším a hlavním okresním úředníkem s kontrolní funkcí zůstal vikář. Dřívějšího okresního

¹⁰⁴ TÝŽ, *Vývoj*, s. 57.

¹⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 24.

¹⁰⁶ NA Praha, *Školní fase*, inv. č. 7, kniha 4. Údaje převzaty ze školních fasí z let 1790 – 1798. Vývoj příjmů učitelů třeboňského školního obvodu dle školních fasí shrnují tabulky v příloze č. 4, 5 a 6.

¹⁰⁷ *Politické zřízení*, s. 5: „*Aby školním dohledačům okrsku potřebné pomoci a přispění nechybělo, má při krajském úřadě krajský komisař, jenž v školních záležitostech nejlépe zběhlý a školám náchylen jest, a s vikáři dobře nakládati umí, školní věci z ohledu stavení a platu a vůbec ve všech školních důležitostech věsti, při kterýchž přispění a pomoci krajského úřadu potřebí jest.*“

školního dozorce nahradil krajský komisař, který měl být pouze nápomocen výkonu funkce vikáře (v hierarchii úředníků tedy klesá). Oběma byla nadřizena biskupská konzistoř. Ekvivalentem konzistoři v této úrovni správy byl krajský úřad (správa školních budov, vyživení učitelů), který měl stejné postavení jako konzistoř (veškerá ostatní agenda). Můžeme tedy pozorovat jisté posílení církevní moci ve správě školních záležitostí.

Krajský úřad v záležitostech existence škol, vyživení učitelů a správy školních budov odesílal jednou ročně (ke konci listopadu) přehledy zemské komisi, ve kterých uváděl, co bylo na školách třeba zlepšit, jaké byly zjištěny nedostatky apod.¹⁰⁸ Stejně tak podával své zprávy i na konzistoř.

Vrchní školní dozorce v diecézi (člen konzistoře, biskup) byl jmenován panovníkem. Konzistoř navrhovala zemským úřadům ředitele, učitele a pomocníky hlavních škol. U triviálních škol řešila agendu prezentace nových učitelů sama – schválila žádost a vydala dosazovací dekret (na základě doporučení od okresního školního dozorce).¹⁰⁹ V budějovické diecézi býval v letech 1805-1869 tímto vrchním školním dozorcem jeden z členů katedrální kapituly a sice kanovník – custos. V letech 1810-1820 to byl P. Wolfgang Seidl, v letech 1821-1843 P. Franz Gabriel, v letech 1844-1849 P. Josef Leeb, v letech 1849-1864 P. Josef Kautz a jako poslední v letech 1864-1869 tuto hodnost ve školské správě zastával tehdejší kapitulní děkan P. Vojtěch Mokřý.¹¹⁰

Prostředkem pro informační výměnu mezi biskupem a jednotlivými farnostmi byly Ordinátní listy. Například při plánovaných vizitacích, nebo pokud měl učitel s farářem a dalšími úředníky vyplňovat novou školní fasi, informoval o tom biskup prostřednictvím zprávy v ordinátních listech, jejichž součástí mohla být na příklad i předloha formuláře fase.¹¹¹

Nejvyšší zemský úřad

Zemská školní komise pro království České byla zřízena roku 1775 jako jedna z několika odborných komisí působících pod hlavičkou Českého zemského gubernia

¹⁰⁸ *Politické zřízení*, s. 6.

¹⁰⁹ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 53.

¹¹⁰ Jaroslav KADLEC, *Českobudějovická diecéze*, České Budějovice 1995, s. 48. Kapitulu Znaky a portréty českobudějovických biskupů doplnil Pavel R. Pokorný.

¹¹¹ SOKA České Budějovice, *Ordinátní listy 1852 – 1867, 1857*, č. 22.

v Praze. Podnět ke zřízení této komise vyšel z okruhu reformátorů školství kolem barona Franze Karla von Kresla, který byl od roku 1772 nástupcem zesnulého barona van Swieteny v čele studijní dvorské komise. Skrze gubernium měla být řízena právě Studijní dvorskou komisí ve Vídni. Tento krok byl součástí příprav rozsáhlé reformy školského a vzdělávacího systému v celé monarchii, stejně jako vydání Všeobecného školního řádu, který vstoupil v platnost v téže době.¹¹² Jejím nejvýznamnějším členem byl vyšehradský probošt Ferdinand Kindermann ze Schulsteinu, zemský vrchní školdozorce. Předsedou komise byl jmenován guberniální prezident hrabě Karel Clary-Aldringen a přisedícími byli guberniální rada Matěj Josef Smitmer, guberniální sekretář Josef Duchet a generální vikář a světící biskup v pražské arcidiecézi Jan Ondřej Kayser z Kaysernu, od roku 1775 královehradecký biskup.¹¹³

Roku 1775 také Kindermann zahájil přednášky o pedagogice na malostranském gymnáziu.¹¹⁴ Hlavním zájmem komise však bylo otevření normální školy v Praze. Stalo se tak patnáctého listopadu 1775 na Malé Straně. Roku 1784 byla v Praze otevřena také dvoutřídní dívčí škola. Komise měla k dispozici školní fond, do kterého přispívali i stavové, nebo panovníci. Zemská vláda (gubernium) probírala zprávy a návrhy jednotlivých krajských komisařů a konzistoří a na jejich základě předkládala zemské školní komisi návrhy na změnu školské správy k odbornému posouzení a vyjádření. Zemské gubernium samo jmenovalo ředitele, učitele, katechety a pomocníky hlavních škol na návrhy konzistoří. Návrhy obsazení míst ředitelů škol normálních a vzorných hlavních škol předkládalo zemské gubernium k posouzení ještě i zemské školní komisi.

Roku 1849 byly zřízeny zemské školní úřady, v nichž zasedali školní radové (pozdější zemští školní inspektoři) a které byly pověřeny vrchní správou národních a středních škol. Úřady však byly zrušeny již o dva roky později a po období platnosti konkordátu (v letech 1855-1867), kdy byla správa v podstatě zcela v rukou církve, ji převzaly zemské školní rady v čele s místodržitelem, nebo jeho náměstkem (předsedou). V radě také zasedali císařem jmenovaní referenti a zemští školní inspektoři. Úkolem

¹¹² Eduard WINTER, *Josefinismus*, s. 70, 73-74 a zejména s. 190-195. Nověji k této problematice Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny*, zejména kapitola V. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí (1773-1848), s. 61-79.

¹¹³ Jiří KETTNER, *Dějiny pražské arcidiecéze v datech*, Praha 1993, s. 242.

¹¹⁴ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 5.

zemské školní rady byl dohled na nižší správní úřady, potvrzování učitelů a ředitelů škol, schvalování učebních rozvrhů, pomůcek a knih a další řada záležitostí.¹¹⁵

Nejvyšší úřad školské správy

Studijní dvorská komise (*Studien-Hof-Komission*) byla zřízena roku 1760 jako orgán nadřazený všem postupně zřizovaným zemským studijním komisím v jednotlivých korunních zemích monarchie. Předsedou se stal vídeňský arcibiskup Christoph Anton Migazzi a místopředsedou baron Gerhard van Swieten.¹¹⁶ Během krátké vlády Leopolda II. byla komise nahrazena institucí zvanou *Studien-Einrichtungs-Komission*. Další změny se komise dočkala v roce 1795, kdy císař František I. pověřil kancléře Jindřicha hraběte Rottenhanna zřízením *Studien-Revision-Hof-Kommission*. Její návrhy na změny v organizaci školství se promítly do velmi rozsáhlého zákoníku, tzv. „*Schulkodexu*“ z roku 1805.¹¹⁷ Hned o tři roky později však panovník opět obnovil Studijní dvorskou komisi, která poté zůstala nejvyšším úřadem školské správy až do roku 1848.

Dále byla komise rozhodnutím ze sedmnáctého března roku 1848 nahrazena ministerstvem veřejného vyučování v čele s hrabětem Ludwigem Taaffem. Ministerstvo převzalo roku 1849 i záležitosti kultu a do července 1849 je vedl Josef Alexander Helfert. Poté, až do roku 1860, stál v čele hrabě Leopold Thun-Hohenstein a Helfert zůstal podsekretářem pro církevní záležitosti. Thun, jak už bylo výše zmíněno, se zasloužil o řadu reforem v oblasti školství. Říjnovým diplomem z roku 1860 bylo zrušeno ministerstvo kultu a vyučování a vznikla rada pro vyučování, včleněná do státního ministerstva v čele s prezidentem v hodnosti sekčního šéfa, popřípadě státním podsekretářem. K obnovení ministerstva kultu a vyučování došlo až druhého března 1867 a tím se definitivně konstitovala nejvyšší instance školské správy.¹¹⁸

¹¹⁵ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny*, s. 284.

¹¹⁶ Otakar KÁDNER, *Dějiny*, s. 619.

¹¹⁷ Milena LENDEROVÁ - Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 175.

¹¹⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny*, s. 284.

Školní vizitace

Vizitaci na každé škole v obvodě prováděl jednou ročně vikář a mohl ji spojit s kanonickou vizitací farnosti. První polovinu škol navštívil ke konci zimního běhu, druhou polovinu ke konci běhu letního.¹¹⁹ Vizitace byla předem ohlášena a v popředí zájmu byl obsah vyučování, školní docházka, výuka náboženství a stav budovy. Povinně se účastnili i vrchnostenští úředníci jako zástupci patrona, zástupci obce, místní školní dozorce a rodiče žáků.¹²⁰ Byli pak jmenovitě zaznamenáni ve vizitačním protokolu. Od roku 1830 byla stanovena finanční odměna za vizitace ve výši tří zlatých za jednu školu. Částka byla odváděna konzistoři ze školního fondu.¹²¹

Učitel pro tuto příležitost připravil seznam školou povinných dětí, výkazy prospěchu a docházky, žákovské sešity a slohové práce, seznam vyučovaných předmětů s vyznačením doposud probrané látky, seznam knih pro chudé žáky a knihu záznamů stížností a dotazů. Vikář si předložené dokumenty prohlédl, odříkal modlitbu, oslovil přítomné krátkou řečí a začal zkoušet žáky v pořadí od nejmladších. Po zkoušce bylo veřejně pochváleno a obdarováno šest nejlepších dětí a pokárána ta část dětí, které do školy opakovaně nechodily, nebo se špatně chovaly. Dále si vikář měl všimnout následujících věcí: zda katecheta vede kvalitní vyučování náboženství a jak nakládá s dětmi. Jestli se učitel s pomocníkem chovají mravně, jak vyučují, jak se chovají k dětem, jestli učí dle rozvrhu hodin, a dále se vzdělávají. Svou pozornost věnoval i rodičům, zda si váží vyučování a posílají děti do školy a odvádí plat učitelům. Ohledně školního stavení si měl všimnout vhodného umístění, stavu budovy a množství potřebného dřeva k topení. V případě faráře prověřoval jeho zájem o dohlížení na školu, jak nakládá s učitelem a zda napomáhá jeho dalšímu vzdělávání, zda upomíná a povzbuzuje rodiče, aby posílali děti do školy. Stejně tak si měl všimnout i místního školního dohledu, úřadu a vrchnosti.¹²²

Ze školních vizitací vycházely podrobné protokoly v německém jazyce, které byly předkládány konzistoři. Měly zákonem danou formu a po roce 1805 se vyplňovaly

¹¹⁹ *Politické zřízení*, s. 180.

¹²⁰ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy*, s. 224.

¹²¹ TÝŽ, *Vývoj*, s. 53.

¹²² *Politické zřízení*, s. 182.

na předtištěný dvojjazyčný formulář.¹²³ Agenda školních vizitací byla značně obsáhlá a „Schulkodex“ z roku 1805 ji velice podrobně popisuje v třiceti čtyřech paragrafech. Kontrola školy byla zpravidla součástí kanonické vizitace, o které vznikl formulář, jehož čtvrtá část se také týkala škol: „Gegenstand: Schule und Lehrer. 1. Name der Pfarrei? 2. Wie viele Schüller bestehen im Pfarrbezirke? Wer ist Patron? 3. In welchem Zustande befinden sich die Gebäude und ihre Einrichtung? 4. Name, Alter des Lehrers? Dessen Lehrgähigkeit? Wie lange dient er? Seine Verdienstlichkeit? Wie viel hat er Gehalt? Woher? Erhält er das Schuldige richtig? 5. Dessen Geschicklichkeit, Moralität, Benehmen gegen den Ortsseelsorger und seine Art gegen Kinder und Eltern? 6. Name und Alter Gehilfen? Dessen Lehrgähigkeit? Dienstjahre und Verdienstlichkeit dessen Gehalt? Woher bezieht er ihn? 7. Dessen Geschicklichkeit, Moralität, Benehmen gegen den Ortsseelsorger und Lehrer; seine Art, Kinder zu behandeln? 8. Zahl der schulfähigen und schulbesuchenden Kinder? 9. Wohnt die Schuljugend dem heiligen Meßopfer bei? Wie viele sind einmal zur heiligen Beicht gegangen? Wie viele das Erstemal zur heiligen Kommunion? Wie oft gehen sie des Jahres zur heiligen Beicht? 10. Wann, und von wem werden die Wiederholungsstunden gehalten? 11. Fordern die Gewerbschaften von ihren Lehrjungen die Schulzeugnisse ab, und werden sie ohne selben nicht auch freigesprochen? 12. Welche sind besondere Schulfreunde und Gönner? 13. von wem – wann – und über welches Thema wurde die Schulpredigt gehalten? Ist sie niedergeschrieben? War ein Opfergang dabei? Wie groß sein Ertrag, und wie wurde er verwendet? 14. Ist ein Armenkleider Verzeichnis? Ist eine Schulbibliothek, wie stark vorhanden? 16. Wie viel ist dieses Jahr an Büchern zugewachsen? 17. Wie oft in der Woche besucht der Pfarrer die Schule, um den

¹²³ „Aby školní dohlédač okrsku nade všemi školami svého okrsku řádný neustálý pozor míti a jejich stav v ustaničném přehlednutí chovati mohl, má důkladný protokol nad školami podle rubrky předepsaných vizitačních tabel zříditi, do něhož bezpečně se zapíše: místo školy, osady k ní náležející, farní patron, prezentanti k školní službě, místní vrchnost, přiškolené gruntovní vrchnosti, příjmy z školní a kostelnické služby, jméno a vlastnosti místního duchovního pastýře jakožto katechety a jakožto přímého dohlédače školy, jméno, stáří, vysoužilá léta, pilnost, schopnost a způsob s dětmi nakládati, chování se učitelovo a pomocníkovy, kde ho jest; zdaž jest učitel potvrzený a pomocník za učitele zkoušený; proč a na čí náklad tento se chová; počet ke škole schopných dětí vůbec; nekatolických a židovských obzvláště, počet do školy chodících podle tohoto rozvržení, v jakém stavu a zřízení jest školní stavení; počet světnic k vyučování, zdaž po celém neb po půl dni v jednom aneb v více jazycích, v sobotu aneb v neděli dospělí v industriálních věcech, v předení, pletení punčoch, v šití, znamenání atd. děvčata od učitelkyně neb od jiné ženské ve škole neb krom školy se vyučují.“ TAMTÉŽ, 22. odd., § 7, s. 197-198.

*Religionsunterricht zu ertheilen? 18. Wie oft der Kaplan? 19. Werden für die der Schule entwachsene Jugend, bis zum 18 Jahre Christenlehren gehalten? 20. Wie viele Christenlehren sind dieses Jahr abgehalten worden?*¹²⁴ Zprávy o kanonických vizitacích byly odesílány na konzistoř biskupskou i arcibiskupskou.¹²⁵ Na základě těchto vizitačních zpráv zpracovávaly každoročně konzistoře podrobnou zprávu o stavu škol ve svém obvodu působnosti, kterou povinně zasílaly ke kontrole zemské školní komisi při Českém zemském guberniu v Praze. Právě na základě těchto zpráv pak bylo centrálními úřady z Vídně každoročně povoleno čerpání jistého objemu nezbytně nutných finančních a hmotných prostředků ze školního fondu.

Generální vizitace

Biskupské vizitační cesty byly spojeny s kontrolou plnění státních nařízení v oblasti církevní a školské a s udílením svátostí biřmování, či vykonáváním mše svaté.¹²⁶ Biskup při generální vizitaci navštěvoval také školy, kde se účastnil zkoušek z náboženství a mohl vyznamenávat učitele pochvalnými dekrety.¹²⁷ I biskup vypracovával zprávu, ve které hodnotil všeobecně úroveň vyučování náboženství v diecézi, mravnost, bohoslužby, duchovní a smýšlení o nich, o stavu kostelů, škol, beneficí a o chudinských institutech. Ve vizitační zprávě z roku 1811 uvádí budějovický biskup Jan Prokop Schaaffgotsche nedostatečnou školní docházku z důvodů velké vzdálenosti vesnic od škol a doporučuje zřizovat filiální školy, zároveň odsuzuje dětskou práci, pro kterou děti nemají čas navštěvovat školu, hodnotí budovy škol jako nedostatečné a nevyhovující a zmiňuje také chudobu rodičů, kteří nemohou vybavit děti ani oblečením. Vyjádřil spokojenost s místními úředníky školské správy. Hmotnou situaci učitelů hodnotí jako katastrofální. Již tak nedostatečný plat ani nedostávali celý a často museli hledat možnosti přivýdělku. Doporučuje ustálit učitelský plat na nejméně tři sta zlatých ročně.¹²⁸ Skutečné platy učitelů dle školních fasí z doby

¹²⁴ SOA Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice, Biskupská konzistoř České Budějovice 1785 – 1945 (1949), sign. VI/10/b/1, kart. 97.

¹²⁵ NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství, kar.č. 2745 – 2757, Zprávy školních dozorců o stavu škol.

¹²⁶ Rudolf SVOBODA, *Jan Prokop Schaaffgotsche. První biskup českobudějovický*, Brno 2009, s. 234.

¹²⁷ Antonín DECKER, *Dějiny*, s. 37.

¹²⁸ Kurt Augustin HUBER, *Der Budweiser bischöfliche Visitationsbericht von 1811/1812*, in: Kurt Augustin HUBER (ed.), *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien 7*, Königstein im Taunus 1986, s. 79.

počátku devatenáctého století se však pohybovaly v rozmezí jen asi sto třiceti až sto osmdesáti zlatých ročně podle počtu školou povinných dětí. Platu tří set zlatých ročně se učitelé na většině škol třeboňského školního obvodu dočkali až po roce 1860, tedy o až padesát let později.

V polovině října roku 1861 zavítal biskup Jan Valerián Jirsík na vizitaci do Třeboně. Učitel Václav Hucek popisuje ve své kronice událost následovně: *„Tak jako jinde vlasti věrní Čechové své národu miláčky vítají, tak stalo se i u nás, neboť k nám dne 11. října 1861 náš vřele milovaný vrchní pastýř, nejdůstojnější pan Jan Valerian Jirsík, biskup budějovický, zavítal. Byl' při hlaholu zvonů a střelbě z moždířů srdečně a slavně uvítán. Slavná obec zdejší dala ku slavnosti té za městem vkusnou bránu z ratolestí vystavěti, v průčelí stála slova ‚Vítej nám! Sláva Tobě, ochránče církve svaté, hajiteli zájmův vlasti a naší národnosti!‘ Nad tímto nápisem skvěl se znak biskupský, okrášlen korouhvemi barev národních, po obou stranách brány stálo dvě děvčátek v bílém rouše, jedna držela na červené pentli bílého beránka a druhá kříž, kotvici a plamenné srdce. Symbolické obrazy tyto značily vrchního o blaho ovčiček pečlivého pastýře. Mimo to očekávali jej u brány té domácí a okolní duchovní, c. k. a knížecí úředníci, slavná městská rada, ostrostřelci, školní mládež s učitelstvem, cechové se svými korouhvemi a množství obyvatelstva. Přiblíživ se nejdůstojnější pan biskup ku bráně, pozdravil přítomné a sestoupil s vozu, odebral se v průvodu do chrámu Páně. (...) Taktéž i dům školní byl od zdejšího učitelstva bránou z ratolestí a nápisem ‚Bůh, církev, vlast‘ heslem to vznešeného pastýře našeho ozdoben. Toho dne uspořádalo zdejší učitelstvo průvod s pochodněmi. Pochodníci v počtu 60 odebrali se hudbou doprovázeni k večeřadlu pod okna děkanství a zapěli zde píseň národní Kde domov můj? A když nejdůstojnější pan biskup laskavými slovy ku shromážděným díky své pronéstí ráčil, zaznělo vícekráte hlučné ‚sláva‘.“*¹²⁹

¹²⁹ Jiřina PSÍKOVÁ, *Kronika Václava Hucka. Všední i nevšední události v Třeboni 1855-1865*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 19, 2007, s. 209.

2. Školní obvod vikariátu

Školy třeboňského školního obvodu

Díky úzkému sepjetí školní a církevní správy se školní obvod v podstatě zcela kryl s obvodem vikariátním. Všeobecný školní řád přikazoval zřízení triviální školy při každém farním a filiálním kostele a vedle státních úředníků nechyběl v hierarchii školské správy po celou existenci triviálních (potažmo hlavních) škol až do roku 1869 církevní dozor. Hlavním představitelem a autoritou místního školního okresu zůstával vikář.

Po smrti posledního opata Augustina Marka bylo dvorským dekretem ustanoveno zrušení kláštera augustiniánských kanovníků v Třeboni. Úřední komise provedla akt zrušení šestnáctého listopadu 1785.¹³⁰ Prvním světským duchovním třeboňské farnosti byl poté ustanoven P. Leander Stangler a kooperatory¹³¹ byli Florentius Zelenka a Vilém Baumgartner. Nástupcem se pak na krátký čas stal někdejší správce knihovny a archivář P. Akvilin Hrdlička a následoval ho roku 1788 P. Possidion Freysleben. Zásluhou biskupa Jana Prokopa Schaaffgotsche byla fara povýšena na děkanství. Po smrti děkana Fryslebena, desátého března 1798, byl do funkce ustanoven P. Karel Ollegar Beylovec, kterého po jeho smrti roku 1819 nahradil P. Josef Hošek. Po pěti letech se děkanem stal P. Josef Zelenka a byl jím až do roku 1837. Jeho následovníkem byl v březnu roku 1838 zvolen P. Jan Nepomuk Sádlo a roku 1853 P. Josef Fišer, kterého za zásluhy o církev a stát vyznamenal císař František Josef I. záslužným zlatým křížem s korunkou.¹³² Po smrti Josefa Fišera se jeho nástupcem stal P. František Toušek. Patronem děkanství byl kníže Jan Adolf II. Schwarzenberg.¹³³

Třeboňský školní obvod je oblast na jihu Čech, ležící mezi Českými Budějovicemi, Veselím nad Lužnicí, Jindřichovým Hradcem a Novými Hrady. Na jihovýchodě je vymezen státní hranicí s Dolními Rakousy. Na počátku sledovaného období se zde prokazatelně nalézalo dvanáct škol, a to Třeboň, Mladošovice, Suchdol

¹³⁰ Jaroslav KADLEC, *Klášter*, s. 296.

¹³¹ Kooperator byl výpomocný kaplan v rozlehlé farní oblasti.

¹³² Vyznamenání Řád zlatý kříž s korunkou byl nejvyšší třídou křížů za občanské zásluhy. Založil jej roku 1850 císař František Josef I. Vyznamenání neslo na štítku iniciály „F.J.“ a heslo „*viribus unitis*“ (spojenými silami).

¹³³ František Josef FRANTA, *Okres*, s. 93.

nad Lužnicí, Štěpánovice, Lomnice nad Lužnicí, Dolní Slověnice, Lišov (hlubocké panství), Ledenice, Novosedly nad Nežárkou, Jílovice a Lutová (chlumecké panství).¹³⁴ Ve skutečnosti však jejich počet mohl být vyšší. Rozvoj školství v průběhu devatenáctého století ovlivňovaly správní změny ze strany státu, ale také ekonomické a geografické podmínky školního obvodu, hmotná podpora a ochota rozvíjet síť škol od místních obcí a vrchnosti a v neposlední řadě demografický vývoj obyvatelstva. Díky nárůstu počtu dětí se stále rozrůstala i síť škol, která ve sledovaném období dosáhla až na počet dvaceti devíti. Jen mezi léty 1815 a 1844 se třeboňský školní obvod rozrostl o deset škol, a to v Mníšku, Majdaleně, Cepu, Záblatí, Mláce, Branné, Břilicích, Lužnici, Příbrazi a Stříbřeci.¹³⁵

Dle Johanna Trajera se farní školy roku 1862 nacházely v Jílovicích, Ledenicích, Lišově, Lomnici nad Lužnicí (přiškolená filiální škola: Záblatí), Lutové (filiální školy Chlum u Třeboně a Stříbřec), Majdaleně, Mladošovicích (filiální škola Kojákovice), Novosedlech nad Nežárkou, Stráži nad Nežárkou (filiální školy: Plavsko, Lásenice, Mníšek, Příbraz, Vydří), Slověnicích, Štěpánovicích a Suchdole nad Lužnicí (filiální školy: Cep a Klikov). Hlavní škola se nalézala v Třeboni (filiální školy v Branné, Břilicích, Lužnici, Domaníně a Staré Hlíně) a od roku 1864 zde byla zřízena také soukromá dívčí škola. Stejně tak v Benátkách u Suchdola nad Lužnicí se nacházela soukromá škola při továrně na sklo Stölzle, kterou v roce 1862 navštěvovalo třicet dětí.¹³⁶ Rozvoj a hustotu sítě třeboňského školního obvodu přibližují dvě mapy v příloze.

Škola Třeboň¹³⁷

Třeboňská škola před rokem 1774

S velkou pravděpodobností existovala v Třeboni škola již před založením augustiniánského kláštera roku 1367.¹³⁸ Chlapci se zřejmě v této škole naučili čtení,

¹³⁴ Miroslav NOVOTNÝ, *Nižší školy*, s. 199.

¹³⁵ Biskupský archiv České Budějovice, Školské spisy konzistoře, kniha 3.

¹³⁶ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*.

¹³⁷ Archivní fond hlavní třeboňské školy je uložen ve SOkA Jindřichův Hradec pod názvem Základní škola Třeboň. Fond obsahuje školní kroniky, matriky a soupisky žáků, nejstarší z nich začíná rokem 1870. Výkazy docházky a prospěchu jsou dochovány již od roku 1820. Fond dále obsahuje běžnou korespondenci, účetní výkaz a pokladní knihu darů a vydání. Fond je přístupný a inventarizovaný.

¹³⁸ Antonín DECKER, *Dějiny*, s. 9.

psaní, počítání, zpěvu a latině a ve studiu mohli dále pokračovat na pražské univerzitě. Můžeme jmenovat například kněze Bartoloměje Třeboňského, faráře v Holanech od roku 1359, nebo Mikuláše z Třeboně, který byl roku 1377 ustanoven za faráře do Lobkovic, kteří mohli nabýt první vzdělání právě na této místní farní škole.¹³⁹

Augustiniáni se po převzetí správy farní školy roku 1367 postarali o její rozkvět, stejně jako rod Rožmberků, který školu hmotně podporoval a přispíval tak k tomu, že se mohla dále rozvíjet. *„Bratři Petr a Jan v závěti ze čtvrtého dubna 1380 odkázali mistrovi školnímu a jeho pomocníkům roční úrok 3 kopy 2 groše, který jim měla vyplácet správa kanonie, a sice mistrovi 75 grošů, pomocníkům pak o aniverzáriích¹⁴⁰ obou odkazatelů a o svátcích, kdy řeholníci dostávali bílý chléb, pokaždé 3 groše mimo advent a půst, kdy měli dostávat 12 (v adventě), případně 20 grošů (v postě), na Zelený čtvrtek pak a na Vzkříšení 3 groše.“¹⁴¹* Stejně tak se o školu zajímalo místní obyvatelstvo. Třeboňský měšťan Mikuláš Řehořovic založil žakovskou nadaci roku 1477. Kanonie zase přispívala ke zlepšení hmotného zajištění učitelů. Ve školním sboru se v druhé polovině patnáctého století nacházel rektor (školní mistr) se dvěma pomocníky, kantorem (zpěvák) a sukcentorem (podučitel).¹⁴² Chlapci z řad žáků školy se mnohdy stávali kněžími řádu Augustiniánů, o čemž svědčí i nárůst počtu řeholníků v klášteře během patnáctého století.¹⁴³ Roku 1550 byla vystavěna školní budova přiléhající ke hřbitovní zdi, která sloužila až do roku 1788.¹⁴⁴ Po zrušení kláštera roku 1566 působili v Třeboni prozatímně jezuité. Na počátku sedmnáctého století působili při škole rektor, kantor, varhaník a čtyři kumpáni.¹⁴⁵ Kumpán Gregorius nesl při pohřbu Petra Voka roku 1612 černý kříž, za ním kráčelo asi šedesát školních dětí, osm diskantistů¹⁴⁶ a tři zbývající kumpáni.¹⁴⁷ Škola tedy celkově čítala až sedmdesát pět lidí. Po obnovení kláštera roku 1631 Augustiniáni opět zajišťovali

¹³⁹ TAMTÉŽ, s. 9.

¹⁴⁰ Výroční den, slavený zádušní mší.

¹⁴¹ Jaroslav KADLEC, *Klášteř*, s. 55.

¹⁴² TAMTÉŽ, s. 55.

¹⁴³ Antonín DECKER, *Dějiny*, s. 14.

¹⁴⁴ Dnes již neexistuje původní budova školy ani hřbitov u kostela (dnes kostel Panny Marie Královny a sv. Jiljí v Husově ulici).

¹⁴⁵ Kumpán byl nejstarší žák školy, který pomáhal s učením v nejnižších třídách.

¹⁴⁶ Diskantista byl zpěvák zpívající diskantem, tedy sopránem.

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 24.

vyučování prostřednictvím dvou světských učitelů, kteří zároveň účinkovali na kostelním kůru.

Triviální škola po roce 1774

Zásadní změnu přineslo až zavedení všeobecné školní povinnosti Marií Terezií a jejím Všeobecným školským řádem z roku 1774, který upravoval povinnosti obcí ve spolupráci s vrchností zřizovat a zajišťovat triviální školy při farních a filiálních kostelech. V Třeboni však školu tradičně zajišťoval augustiniánský řád, což přetrvalo (zřejmě stále prostřednictvím dvou učitelů, které si řád vydržoval) až do zrušení kláštera Josefem II. roku 1785. Poté přešla škola pod správu studijního fondu.¹⁴⁸

Smlouvou z konce října roku 1788 přešel klášterní statek i s budovou školy do držení Schwarzenbergů, kteří ji prodali, a tehdy dvouletá výuka se přesunula do budovy, která byla součástí klášterního komplexu.¹⁴⁹ Dne dvacátého pátého dubna 1787 bylo rozhodnuto o využití bývalé kaple Božích muk pro školu. S přechodem držení klášterního statku přešla na knížete Schwarzeberga i povinnost patronátu chrámového a školního. Z kupní ceny bylo proto na vydržování školy a dvou učitelů odečteno 14 792 zlatých osmnáct krejcarů.¹⁵⁰ Nová budova školy již mohla od roku 1788 poskytnout dostatek prostoru i pro byty obou učitelů. Na zařízení interiéru darovala měšťanka Rozina Rajnová pět set zlatých a kníže Schwarzenberg přispěl padesáti zlatými. Stavba stála 460 zlatých a spotřebovalo se na ni 17 000 cihel.¹⁵¹ Dvě třídy brzy přestaly dostačovat neustále narůstajícímu počtu žáků a roku 1812 byla zřízena ještě třetí třída. Školu v této době navštěvovaly dívky společně s chlapci. První učitelka na škole, Kateřina Zemanová, vyučovala dívky od roku 1807 ručním pracím. Roku 1838 bylo ke kapacitně nedostačující školní budově přistavěno ještě druhé patro. Stalo se tak přičiněním P. Josefa Sádla, místního děkana.

Hlavní škola v Třeboni

Roku 1850 byla dosavadní triviální škola změněna na hlavní školu o třech třídách. Pro novou třetí třídu byl povolán učitel Kašpar Loula, pro kterého bylo

¹⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 33.

¹⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 32. V obrazové příloze se nacházejí pohledy na někdejší školy. K vývoji škol blíže v kapitole Škola.

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 33.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 34.

vyměřeno roční služné 300 zlatých.¹⁵² Na podzim roku 1851 byla zřízena jednotřídní podreálka a proběhla volba učitelů. Roku 1850 založil třeboňský měšťan Vavřinec Kocmoud nadaci (tisíc zlatých) pro chudé žáky, na oděv a pro školní fond. Druhá třída podreálky byla potvrzena patnáctého září 1863.¹⁵³

Do roku 1856 se dívky učily společně s chlapci v jedné třídě, nadále však měly dívky svou vlastní třídu. Roku 1864 vznikla klášterní soukromá dívčí škola, kde se o vyučování staraly řádové sestry kongregace svatého Karla Boromejského. Ve školních matrikách se děvčata na veřejné hlavní škole objevují pouze do roku 1866. Dne jedenáctého února roku 1867 byla škola definitivně potvrzena jako hlavní.

Říšskými zákony z let 1868 a 1869 přešly všechny školy z církevního pod státní dohled. Roku 1870 se díky tomu škola stala Národní pětitřídní chlapeckou školou. Přiškoleny k ní byly město Třeboň s předměstími, Malá Hlína (dnes Nová Hlína), samoty Holický, Dušák, Kohout, Boucký, Novořecká bašta a Spolské (Odměny). Třeboň měla 109 čísel popisných, zámek osmnáct, předměstí 262, celkem tedy 389 domů. Počet přiškoleného obyvatelstva činil 6 028. Po zmíněných změnách byl okresním školním dozorcem jmenován ředitel gymnázia Antonín Tille a okresním školním radou Karel Krb.

K hlavní škole bylo přiškoleny město Třeboň a jeho předměstí, Nová Hlína a samoty Holičky a Odměny. Ke škole také patřila filiální škola v Branné se samotou Ruda, škola v Břilicích a škola v Lužnici s přiškolenou obcí Přeseckou, jejichž patronem byl Jan Adolf II. Schwarzenberg. A dále to byly pod patronátem místních obcí školy v Domaníně a Staré Hlíně.¹⁵⁴

Na **triviální škole** učili od roku 1768 kantor Václav Dubec a rektor Jan Wattr. Od roku 1781 to pak byli Josef Čapek (první učitel), František Bleha st. (druhý učitel), Jan Klenc (první učitel), Jan Zýka (druhý učitel), František Bleha ml. (podučitel, syn Františka Blehy st., od 1812, po zřízení třetí třídy), Vavřinec Krb (od 1822), Josef Klenc (syn Jana Klence, od 1839), František Petřík (vnuk Jana Zýky, od 1840) a Karel Krb (syn Vavřince Krba, od 1849). Učitelka Kateřina Zemanová vyučovala od roku 1807 ruční práce, stejně tak Eleonora Eignerová od roku 1819 a Františka Jakšová od roku 1837.

¹⁵² TAMTÉŽ, s. 35.

¹⁵³ SOA Třeboň, Velkostatek Třeboň, IC 3Kalfa, fasc. 101.

¹⁵⁴ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 461.

Na **hlavní škole** se od roku 1850 vystřídali učitelé Václav Linha (první třída), Karel Krb (druhá třída) a Kašpar Loula (třetí třída). Roku 1851 se stal ředitelem školy P. Jan Špitálský a učitelský sbor tvořili učitelé Václav Linha (první třída, první oddělení, chlapci i děvčata), Jindřich Broukal (první třída, druhé oddělení), Karel Krb (druhá třída), Václav Hucek (třetí třída), František Petřík (druhá dívčí třída) a Jindřich Broukal.

Mezi léty 1851 – 1856 učili na **podreálce** učitelé Josef Sýkora, Kašpar Loula a P. Jan Špitálský byl jejím ředitelem.

Za znovuobnovené **reálné školy** učili od roku 1862 Jindřich Mostecký a po zřízení druhé třídy roku 1863 i Josef Rabas.¹⁵⁵

Soukromá dívčí škola v Třeboni¹⁵⁶

Roku 1841 byla knížetem Janem Adolfem ze Schwarzenberku a jeho manželkou Eleonorou zřízena v klášteře knížecí nemocnice. Péče o nemocné byla svěřena do rukou kongregace milosrdných sester svatého Karla Boromejského. Ke vzniku **dívčího penzionátu** přispěla kněžna tím, že svěřila sestřím do péče také několik osiřelých dívek. Chovanky byly přijímány do ústavu na základě písemných žádostí, ze kterých vybíral kníže Schwarzenberg na základě shrnujících doporučení svých úředníků.¹⁵⁷ Roku 1854 již ústav, sídlící v několika místnostech v klášterní budově, vychovával okolo třiceti dívek (a to i měšťanských dcer) a výuka probíhala v německém jazyce.¹⁵⁸ Již v roce 1857 převzaly sestry na žádost městské rady výuku ručních prací žákyň z hlavní školy, což už nasvědčovalo dalšímu směru vývoje vyučování treboňských dívek.

Kapacita hlavní treboňské školy brzy přestala dostačovat přibývajícimu počtu dětí, a tak byl roku 1864 dívčí penzionát nahrazen nově založenou **trojtřídní dívčí školou**. Na základě smlouvy ze sedmého července 1864 propůjčil a nechal upravit kníže

¹⁵⁵ Údaje o jménech učitelů: Antonín DECKER, *Dějiny*.

¹⁵⁶ Archivní fond dívčí treboňské školy je uložen v SOKA Jindřichův Hradec pod názvem Soukromá obecná a měšťanská dívčí škola s právem veřejnosti Třeboň, (1841) 1859 – 1942. Fond obsahuje školní kroniky z let 1880-1941, knihy evidence žáků, katalogy prospěchu a docházky, běžnou korespondenci, žádosti o umístění žáků. Fond je přístupný a inventarizovaný.

¹⁵⁷ SOA Třeboň, Velkostatek Třeboň, IC 3Kbeta 4b/2.

¹⁵⁸ Antonín DECKER, *Dějiny*, s. 43.

Jan Adolf II. Schwarzenberg prostor v klášteře, určený pro školu.¹⁵⁹ Stejně tak štědře vybavil školu nábytkem.¹⁶⁰ Jejím ředitelem byl jmenován místní děkan P. Josef Fišer a učitel František Petřík přešel do nově vzniklého ústavu z hlavní školy. Město, jakožto patron, hradilo učebnice, dřevo na otop, stanovilo dotaci dvě stě zlatých ročně pro každou učitelku a 312 zlatých ročního služného a čtyřicet dva zlatých příspěvku na byt pro učitele Františka Petříka. Ten však již roku 1869 odešel do výslužby. Protože se dívky naposledy v evidenci hlavní školy objevují roku 1866, byl to asi právě rok 1869, od něhož byly i přes říšské zákony, které zásadně upravily postavení školy k církvi, třeboňské dívky vychovávány pouze pod katolickým vlivem Boromejek a to až do roku 1921. Roku 1869 byla ve škole zřízena ještě čtvrtá třída a o deset let později i pátá třída.¹⁶¹

V postavení učitelek se ve škole vystřídalily sestra Charlotta Schneidrová, představená Eufrasia Steinerová (okolo roku 1854) a od roku 1857 také sestra Xaverie Čechová (první třída) a dále od roku 1864 František Petřík (druhá třída), od roku 1869 sestry Terezie Brejchová (druhá třída), Dosithea Chabrová (třetí třída) a Lazarina Slopáčková (ruční práce).

Farní škola v Lišově¹⁶²

Lišovská škola nejdříve patřila pod patronát hlubockého panství. První písemný doklad, dokazující existenci školy v Lišově, je seznam učitelů, kteří po třicetileté válce začali učit v obnovené škole, pocházející z roku 1644.¹⁶³ V květnu roku 1658 se obce lišovská a budějovická dohodly, že bude škola dostávat šedesát pět kop míšeňských grošů ročně. Již v druhé polovině osmnáctého století byla původní dřevěná budova školy značně zchátralá, a proto byla roku 1826 vystavěna nová školní budova se třemi třídami a obydlím učitele a dvou podučitelů, na kterou poskytl veškerý stavební materiál kníže Josef Schwarzenberg (jakožto patron), pracovní síly pak zajistila obec. Nicméně

¹⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 38

¹⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 43

¹⁶¹ TAMTÉŽ, s. 43

¹⁶² Archivní fond lišovské školy je uložen v SOKA České Budějovice pod názvem Národní škola Lišov, 1806 – 1953 (1957) a obsahuje kroniky školy od roku 1810 do roku 1945 a výkazy o docházce a prospěchu. Fond je přístupný a inventarizovaný.

¹⁶³ SOKA České Budějovice, fond Národní škola Lišov.

počet dětí se stále zvyšoval a o čtyřicet let později, tedy roku 1865, bylo třeba školu znovu přistavět a současně byla otevřena i čtvrtá třída.

K farní škole v Lišově byly přiškoleny obce Lišov, Hrůtov, Hůrky, Levín a Velechvín. Patronem školy byla, jak již bylo zmíněno, místní obec. V roce 1862 uvádí Johann Trajer počet žáků ve výši 384 dětí a roční příjem učitele 547 zlatých devatenáct krejcarů.¹⁶⁴

Mezi učiteli jsou zde doloženi Kašpar Ancupides (od 1644), Kateřina Hradecká (od 1648), Michal Kavka (od 1654), Ondřej Weis (od 1658), Pavel Urbanides (rektor od 1667), Melchior Hůlka (varhaník od 1677), Pavel Dorazil (kantor a varhaník od 1665) a Václav Naymann (od 1669), který byl vyhozen magistrátem. Dále to byli Václav František Vobratanský (od 1693 kantor a varhaník), František Pásecký (od 1701), Houra, Bláha, Salák, Horký, Kunstovný, Rumba, Struska, Pelcl, Klenc (mezi léty 1701 a 1806), Vojtěch Skřivan (od 1806) a od roku 1839 jeho syn Vojtěch Skřivan, který byl roku 1871 zvolen členem okresní školní rady.

Soukromá škola při sklárně Stölzle¹⁶⁵

Druhou soukromou školou v třeboňském školním obvodu byla škola zřízená při sklárně Stölzle, která se nacházela ve Šmelcovně u Suchdola nad Lužnicí, v dnešní osadě Benátky. Sklárna byla v polovině osmdesátých let devatenáctého století čtvrtou největší výrobnou lisovaného skla v českých zemích. Sklárně se školou uvádí u fary a školy v Suchdole nad Lužnicí Johann Trajer: „*Eingepfarrt: Schmelzhütte (Šmelcovna), (...) dabei befindet sich die Glassfabrik (Sklenná huť) (...). Bei der Glassfabrik besteht eine Fabrikschule. Patron und Präsentant: Der Glasfabriksinhaber Herr Karl Stölzle. Zahl der Schulkinder: 30. Einkommen des Lehrers: 210 fl. ö. W.*“ Škola byla vystavěna na náklady majitele sklárny pro děti zaměstnaných hutníků, vyučovacím jazykem byla němčina a v roce 1880 školu navštěvovala již stovka dětí.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 432.

¹⁶⁵ Fond sklárny je uložen v SOKA Jindřichův Hradec pod názvem Sklárna Suchdol nad Lužnicí 1877-1923, je zpracovaný a inventarizovaný.

¹⁶⁶ František Josef FRANTA, *Okres*, s. 140.

Farní škola v Jílovicích¹⁶⁷

Jednotřídní farní škola v Jílovicích byla zřízena roku 1786 a vyučování zpočátku probíhalo v dřevěné budově, která patřila k faře. Roku 1805 byla vystavěna nová školní budova naproti kostelu, ke které byla o dvacet let později pro vysoký počet dětí přistavěna nová školní místnost pro vyučování druhé třídy. Od téhož roku také začal na škole působit i jeden podučitel. Ve čtyřicátých letech se učitel Jan Štufka zasadil o četné opravy školní budovy, stejně jako o nové varhany v kostele a nově přistavěnou chodbu na kůr, čímž se tento prostor k celkové spokojenosti všech dostatečně zvětšil. Vysazoval také v okolí kostela a školy stromy. Roku 1865 byl zvolen místní školní výbor, který se stal novým patronem jílovické školy. To učitelé nevnímali pozitivně, neboť „*se každý občan domnívá, že s učitelem poroučeti může a že učitel tak jako obecní kovář a pastýř služebníkem obecním jest.*“¹⁶⁸ V té době se zde vystřídali učitelé Josef Pokorný (od 1786), Vojtěch Pokorný (syn, od 1819), Jan Štufka (od 1846) a Václav Štufka (od 1867).

K farní škole Jílovice byly přiškoleny obce Kramolín, Lipnice, Nová Ves, Šalmanovice, Véska, Vlachnovice, Nepomuk a Těšínov. Patronem školy byl studijní fond. Trajer uvádí k roku 1862 počet dětí 211 a roční příjem učitele 315 zlatých.¹⁶⁹

Farní škola Ledenice¹⁷⁰

Farní škola v Ledenicích existovala již v roce 1684 a jejím prvním doloženým učitelem byl Bartoloměj Fitzl. Stavba školy o jedné třídě proběhla v letech 1789-1790, během šedesáti let však přestala stačit stále narůstajícímu počtu žáků a roku 1883 tedy byla postavena nová školní budova již čtyřtřídní školy.¹⁷¹

¹⁶⁷ Archivní fond jílovické školy je uložen v SOkA České Budějovice pod názvem Národní škola Jílovice, (1366) 1786-1953. Fond obsahuje kroniky školy, vedené od roku 1786 do roku 1987, dále výkazy o docházce a prospěchu žáků a inventáře majetku. K fondu je k dispozici prozatímní inventář a je částečně přístupný.

¹⁶⁸ SOkA České Budějovice, fond Národní škola Jílovice, školní kronika, sing. B1042.

¹⁶⁹ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 428.

¹⁷⁰ Archivní fond ledenické školy je uložen v SOkA České Budějovice pod názvem Národní škola Ledenice 1847-1952. Fond obsahuje školní kroniky, matriky dětí, zápisy ze schůzí a třídní výkazy. Fond je přístupný a inventarizovaný.

¹⁷¹ Jiří CUKR, *Pohled na události let 1900-1950 v městysi Ledenice na základě komparace zápisů v obecních, farních a školních kronikách*, diplomová práce, České Budějovice 2010, s. 18.

K farní škole v Ledenicích byly přiškoleny obce Růžov, Zaliny, Radostice, Ohrazení, Ohrazeníčko, Sv. Voršila a Záluží. Johann Trajer uvádí k roku 1862 počet dětí ve škole 315 a výši příjmu učitele 360 zlatých 93 a půl krejcaru. Patronem školy byl Jan Adolf II. Schwarzenberg.¹⁷²

Farní škola v Lomnici nad Lužnicí¹⁷³

K farní škole Lomnice nad Lužnicí byly přiškoleny obce Lomnice, Smržov, Frahelž a Klec se samotami. Patronem školy byla místní obec. Trajer uvádí počet dětí 336 a roční příjem učitele 321 zlatých 76 krejcarů.¹⁷⁴ Kronika školy Lomnice nad Lužnicí je bohužel dochována až od roku 1938.

Farní škola v Lutové¹⁷⁵

Budova školy v Lutové se nalézala v blízkosti farního kostela. Roku 1862 byla vystavěna nová jednopatrová budova s bytem učitele. Na její výstavbu přispěl jak patron školy, tak přiškolené obce. Školu v Lutové a filiální školu v Mníšku navštěvovaly střídavě do vybudování vlastní školy na počátku devatenáctého století také děti z nedaleké obce Stříbřec, která patřila ke chlumeckému panství.

Mezi učiteli na škole v Lutové se vystřídali Ignác Veselý (od 1807), Antonín Libora (do 1813), Filip Michaláč (od roku 1813) a Jan Horák (od 1850).

K farní škole v Lutové byly přiškoleny obce Lutová, Mirochov a samoty. K roku 1862 uvádí Trajer počet žáků 170 a příjem učitele 315 zlatých. K přiškolené filiální škole Chlum (u Třeboně) patřili žáci z obcí Chlum, Hamr, Staňkov se samotami a Jiříkov. Počet žáků roku 1862 byl 342 a příjem učitele činil 376 zlatých 95 krejcarů. Patronem škol byl hrabě Eduard Stadion. K přiškolené filiální škole Stříbřec pak patřila

¹⁷² Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 429.

¹⁷³ Fond školy je uložen v SOKA Jindřichův Hradec pod názvem Národní škola Lomnice nad Lužnicí, 1820-1994, katalogy docházky a prospěchu, protokoly o učitelských poradách, školní kroniky od roku 1938 do roku 1994 a fotoalba školy. Fond je přístupný, ale není inventarizovaný.

¹⁷⁴ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 436.

¹⁷⁵ Archivní fond školy je uložen v SOKA Jindřichův Hradec, pod názvem Národní škola Lutová, 1845 – 1950, obsahuje matriky, seznamy žáků, katalogy docházky a prospěchu a běžnou korespondenci. Fond je přístupný, ale není inventarizovaný. K dispozici je prozatímní inventář.

samota Leština a patronem byla místní obec. Trajer zde uvádí počet žáků 90 a příjem učitele 263 zlatých 55 krejcarů.¹⁷⁶

Farní škola v Majdaleně¹⁷⁷

Majdalenská jednotřídní škola byla vystavěna roku 1842 na náklady třeboňské obce – patrona školy. Poblíž místní fary stával poplužní dvůr, patřící právě třeboňské obci. První zmiňovaný učitel František Vavrovský zde působil do roku 1876 a vystřídal ho Vaclav Vobořil a později Josef Stufka.

K farní škole v Majdaleně byly přiškoleny okolní samoty Herda, Uhlíř, Poustevník, Rybák, Kazda, Bernhard, Soukup, Tykalský, Stupka a Kreslíček a hájovna u sv. Barbory. Johann Trajer uvádí k roku 1862 příjem učitele 210 zlatých a počet dětí šedesát sedm.¹⁷⁸

Farní škola v Mladošovicích¹⁷⁹

Škola v Mladošovicích pravděpodobně existovala již před rokem 1760. Patron školy Jan Adolf II. Schwarzenberg nechal na své náklady roku 1823 vystavět školní budovu, která byla rozšířena roku 1876. Přiškolenými obcemi k farní škole byly Mladošovice, Petrovice, Spolí a jednota Lhota. Dle Trajera měla škola k roku 1862 sto dvacet dětí a příjem učitele činil 315 zlatých. Učiteli na škole byli Šafránek z Lišova a od roku 1760 Josef Švehla. Následovali jej poté roku 1832 krátce Martin Lehrer a o rok později Josef Haláček. Od roku 1835 učil na mladošovické škole František Sompek.

K faře v Mladošovicích příslušela ještě filiální škola v Kojákovcích s přiškolenou obcí Hrachoviště. Patronem školy byla dle Trajera místní obec, počet dětí činil 125 a příjem filiálního učitele činil 284 zlatých 55 krejcarů.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Johan TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 440.

¹⁷⁷ Archivní fond školy je uložen v SokA Jindřichův Hradec, pod názvem Národní škola Majdalena, 1842-1998, obsahuje školní kroniky, výkazy docházky a prospěchu a běžnou korespondenci. Fond je přístupný, ale není inventarizovaný.

¹⁷⁸ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 442.

¹⁷⁹ Archivní fond školy je uložen v SOkA České Budějovice, pod názvem Základní devítiletá škola Mladošovice, 1882 – 1976, obsahuje výkazy o docházce a prospěchu žáků a není přístupný.

¹⁸⁰ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 444.

Farní škola v Novosedlech nad Nežárkou¹⁸¹

Patronem farní školy v Novosedlech byl Jan Adolf II. Schwarzenberg. Z přiškolených obcí Novosedly, Kolence, Mláka a jednota Albrechtice náleželo ke škole 242 dětí a příjem učitele roku 1862 činil 225 zlatých 97 krejcarů.¹⁸²

Farní škola ve Stráži nad Nežárkou¹⁸³

Dne dvanáctého listopadu 1821 byla vysvěcena nově postavená budova školy.¹⁸⁴ Roku 1827 byl podle obecní kroniky udělen učiteli Václavu Kubíkovi, který zastával již šedesát šest let učitelský úřad, tzv. „čestný peníz“.¹⁸⁵ Škola tedy ve Stráži nad Nežárkou mohla existovat již od roku 1761. Jeho následovníkem byl Antonín Herbst, který po Václavu Kubíkovi zastával profesi učitele. Kronika také zmiňuje, že roku 1836 se začalo učit ve druhé třídě školy. Roku 1861 bylo započato se stavbou nové školy u kostela, proti které se ohradil bývalý majitel panství Karel Ludvík baron von Leonhardi žalobou.

K farní škole Stráž (nad Nežárkou) byly přiškoleny obce Stráž, Pístina a k nim patřící samoty. Jejím patronem byl studijní fond a počet dětí k roku 1862 činil 219 dětí. Příjem učitele uvádí Trajer ve výši 299 zlatých 17 a půl krejcaru. Patronem přiškolené filiální školy Plavsko byla místní obec, a počet žáků dle Trajera byl sto dvanáct. Příjem učitele činil 223 zlatých, deset a půl krejcaru. K filiální škole v Lásenicích byly přiškoleny Lásenice, Dolní Lhota, Dvorce a samoty. Patronem školy byla místní obec, příjem učitele 250 zlatých a 93 krejcarů a počet dětí 123. K filiální škole v Mníšku byly přiškoleny obce Libořezy a samota Příbraz. Příjem učitele činil v roce 1862 dle Trajera 210 zlatých a školu navštěvovalo 90 dětí. Poslední filiální školou patřící k farní škole ve

¹⁸¹ Archivní fond školy je uložen v SOkA Jindřichův Hradec, pod názvem Národní škola Novosedly nad Nežárkou, 1870-1989, obsahuje pamětní knihy školy, školní matriky, výkazy docházky a propěchu. Fond nepokrývá ani z části sledované období a je zpracovaný, není však inventarizovaný.

¹⁸² Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 445.

¹⁸³ Archivní fond školy je uložen v SOkA Jindřichův Hradec, pod názvem Měšťanská škola chlapecká Stráž nad Nežárkou, (1880) 1905-1947 (1956) a obsahuje třídní výkazy docházky a prospěchu, zápisy o poradách. Fond není přístupný. Informace o škole podává obecní kronika.

¹⁸⁴ SOkA Jindřichův Hradec, Archiv města Stráž nad Nežárkou, obecní kronika Gedenkbuch der Gemeinde Platzt 1836-1939, s. 66.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 67.

Stráži bylo Vydří s počtem žáků 88 a příjmem učitele 210 zlatých. Patronem všech tří filiálních škol byla místní obec.¹⁸⁶

Farní škola ve Slověnicích¹⁸⁷

K farní škole ve Slověnicích byly přiškoleny obce Horní Slověnice a Dunajovice. Patronem školy byl Jan Adolf II. Schwarzenberg. Trajer uvádí v roce 1862 příjem učitele 279 zlatých 66 a půl krejcaru a 113 žáků navštěvujících školu.¹⁸⁸

Farní škola ve Štěpánovicích¹⁸⁹

Roku 1774 byla ve Štěpánovicích založena jednotřídní farní škola spolu s novou budovou s bytem a zahrádkou pro učitele. Tato budova u hřbitovni zdi sloužila škole po četných úpravách a přístavbách až do roku 1866, kdy vyhořela. Škola byla prozatímně umístěna v č.p. 40 u Jana Kandla za nájemné padesát zlatých ročně až do vystavění nové budovy v roce 1868. Příjmy učitele byly dány fasí z třináctého ledna 1784, dle které měl dostat mimo sobotales, desátku a koledy také třetinu podílu na štole, koláče a ostatní přídavky. V roce 1806 se vyučovalo na škole česky i německy v jedné třídě. Od ledna roku 1858 byla zřízena druhá třída a o deset let později byla postavena nová školní budova. V letních měsících, kdy klesala návštěvnost školy, se učilo v jedné společné třídě.¹⁹⁰

Ke škole ve Štěpánovicích byly přiškoleny obce Hvozdec, Libín, Horní Miletín, Dolní Miletín, Slavošovice, Vlkovice, Zvíkov, Vranín a mlýn Podsosná. Trajer uvádí k roku 1862 příjem učitele 388 zlatých 50 krejcarů a 258 školou povinných dětí. Patronem školy byl Jan Adolf II. Schwarzenberg.¹⁹¹

Mezi učiteli na škole ve Štěpánovicích se vystřídali Dominik Bílek (od 1774, učitel a varhaník) a Matěj Řezníček (od 1815, dosazen knížetem Josefem

¹⁸⁶ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 448.

¹⁸⁷ Archivní fond školy je uložen v SOkA České Budějovice pod názvem Základní devítiletá škola Dolní Slověnice 1879 – 1966. Jeho časový rozsah nepokrývá ani z části sledované období a fond také není zpracován.

¹⁸⁸ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 449.

¹⁸⁹ Archivní fond školy je uložen v SOkA České Budějovice, pod názvem Základní devítiletá škola Štěpánovice, 1870-1980, fond je nepřístupný, obsahuje školní kroniky 1879-1980.

¹⁹⁰ SOkA České Budějovice, Základní devítiletá škola Štěpánovice, školní kronika 1879-1915. Historie školy z úvodní kapitoly I. Stará doba.

¹⁹¹ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 450.

ze Schwarzenbergu, jeho manželka byla dcera Dominika Bílka). Podučiteli na škole byli Josef Bílek, Jan Příbl, Václav Linha (později učitel v Třeboni), Matěj Stropek, (podučitel do 1859), Josef Happl (podučitel do 1860), Václav Jenne (od 1860), Václav Holický (od 1865, pisatel školní kroniky), Matěj Řezníček (od 1865, první třída) a Jan Mikyška (podučitel 1867 – 1870).

Farní škola v Suchdolu nad Lužnicí¹⁹²

Veřejná škola v Suchdole nad Lužnicí zřejmě existovala již po celou dobu osmnáctého století, kdy jsou jako učitelé uváděni Marek a jeho syn Augustin. Od konce osmnáctého století se zde vystřídali učitelé Svoboda, poté Bartoloměj Švehla do roku 1833 a František Svoboda po celý zbytek sledovaného období. Školní budova byla vystavěna roku 1834 na náklady patrona Jana Adolfa II. Schwarzenberka.

K farní škole byly přiškoleny obce Suchdol, Šmelcovna, Hrdlořezy a Bor. Patronem školy byla, jak už bylo zmíněno, vrchnost a k roku 1862 uvádí Trajer 275 školou povinných dětí a příjem učitele 315 zlatých.

K suchdolské faře patřila ještě filiální škola v Cepu, jej patronem byl také Jan Adolf II. Schwarzenberg, počet dětí k roku 1862 byl padesát jedna a příjem filiálního učitele 210 zlatých. Stejně tak filiální škola v Klikově měla sedmdesát dva dětí a příjem učitele činil 210 zlatých. Patronem školy byla místní obec.¹⁹³

¹⁹² Archivní fond školy je uložen v SOkA Jindřichův Hradec, pod názvem Národní škola Suchdol nad Lužnicí, 1794-1954. Fond obsahuje školní kroniky, matriky žáků, výkazy docházky a prospěchu. Fond je zpracovaný a přístupný.

¹⁹³ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 453.

3. Učitelé treboňského školního obvodu

Vzdělání učitelů

První požadavky a představy o vzdělání učitele přinesl až roku 1774 Všeobecný školní řád. Pro ty účely byly zřízeny tzv. *preparandy*, kurzy při normální škole v Praze (od roku 1775) a při vzorných hlavních školách (od roku 1790) a zároveň byly vytvořeny nástroje na ověřování znalostí učitele – zkoušky.¹⁹⁴ Vzdělání si museli doplnit i ti, kteří již v této profesi působili v době vydání řádu. Výuka byla poskytována zdarma zájemcům o učitelskou profesi - absolventům hlavních škol, kteří se učili teorii metodiky výuky a didaktiky (dle „*Knihy metodní*“), náboženství a také sami cvičně vystupovali ve třídách.¹⁹⁵ Kurz při hlavní škole trval tři měsíce (pro budoucí učitele na venkovských školách) a kurz při normální škole trval šest měsíců (pro budoucí učitele na městských hlavních školách). Po ukončení kurzu se konala veřejná teoretická a praktická zkouška, na jejímž základě kandidát na učitelskou profesi získal vysvědčení a mohl se na některé ze škol stát pomocníkem (podučitelem). Po uplynutí roku a při dosažených dvaceti letech věku se směl přihlásit u vikariátního školního dozorce ke zkoušce způsobilosti. Vikářem mu poté bylo vydáno písemné prohlášení, že se může stát samostatným učitelem.¹⁹⁶ Jak obec, tak vrchnost měla výslovně zakázáno přijímat učitele, kteří neměli toto potvrzení z normální, nebo hlavní školy.¹⁹⁷ Od roku 1822 byly na preparandách zavedeny přijímací zkoušky. Učitelé čtvrté třídy hlavní školy byli od roku 1823 povinni absolvovat navíc ještě zvláštní konkurzní zkoušku, stejně jako učitelé na reálných školách.¹⁹⁸

Před rokem 1774 mohl tedy být učitelem v podstatě každý, kdo uměl číst, psát a počítat, ať už se vedle vyučování dětí věnoval jakémukoliv řemeslu. Požadavky na vzdělání prověřované zkouškami, jednotná vyučovací metoda, ale také kontakt s představiteli národního obrození způsobil, že z člověka – muzikanta, řemeslníka, či pomocníka na faře – se stal skutečný učitel, uvědomující si vlastní význam a snažící se dále vzdělávat sám sebe. Původně lidovýchovný ústav *Budeč* známého obrozence,

¹⁹⁴ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 21.

¹⁹⁵ TÝŽ, *Školy*, s. 197.

¹⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 197.

¹⁹⁷ Jan MRZENA – Vladimír ČTVERÁK a kol., *Felbiger*, s. 106.

¹⁹⁸ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 52.

fyziokrata a lékaře Karla Slavoje Amerlinga, který se stal roku 1848 vzdělávací institucí a místem konání porad pražského učitelstva, vydávající časopis pro učitele a vychovatele *Posel z Budče*, svědčí o svépomocných snahách učitelstva v dalším vzdělávání.¹⁹⁹

Ženy jako učitelky zmiňuje již Všeobecný školský řád z roku 1774,²⁰⁰ stejně jako „*Schulkodex*“.²⁰¹ V třeboňské dívčí škole vyučovaly sestry kongregace svatého Karla Boromejského a tři učitelky postupně působily i na hlavní škole. Učitelky nesměly navštěvovat *preparandy*, a tak se připravovaly soukromě a vykonaly zkoušky u vrchního školního dozorce. Ze ženských ručních prací je zkoušela představená první dívčí školy v Praze.²⁰² Od roku 1848, podle návrhu zemské vlády, bylo možné zakládat pedagogické dvouleté kurzy pro učitelky při dívčích školách. Na kurzu bylo vyučováno náboženství, vychovatelství, druhý zemský jazyk, počítání, krasopis, rychlopis, ženské ruční práce a kreslení.²⁰³

Systém *preparand* se měnil spolu se stupňujícími nároky na dovednosti a znalosti učitele. V roce 1848 byla docházka prodloužena na jeden rok pro učitele triviálních a dva roky pro učitele hlavních škol. Vyučované předměty byly rozšířeny o vychovatelství, pravopis a sloh, krasopis a rychlopis, kreslení, měřičství, zpěv, hru

¹⁹⁹ Emanuel STRNAD, *Didaktika*, s. 7.

²⁰⁰ Ustanovení Všeobecného školního zákoníku, § 11. „(...) Zároveň je potřeba přihlížet k tomu, aby za učitelky na těchto dívčích školách byly hlavně získávány mravné, obratné a se školstvím alespoň poněkud obeznámené osoby ženského pohlaví. Vůbec by mělo být na zařizování těchto škol pamatováno přednostně, neboť jednak se většině lidí dostává první výchovy z rukou ženských osob a jednak je třeba dívky připravit na jejich budoucí povolání v rodině. (...)“ Jan MRZENA – Vladimír ČTVERÁK a kol., *Felbiger*, s. 101.

²⁰¹ *Politické zřízení*, s. 56. „Učitelky ve školách dívčích mají nejen v předepsaných předmětech a v způsobu vyučování, ale i v ženských vůbec potřebných užitečných ručních pracech dobře vyučeny a vycvičeny býti. Poněvadž pro ně veřejné cvičení v způsobu vyučování se neoděluje; protož se musejí, jakož se dosavad stávalo, od některého učitele aneb od výborně schopné učitelky v tom vycvičiti dáti. Zkoušejí se z předmětů a ze způsobu vyučování od vrchního dohledáče, ze ženských ručních prací od představené nejprvnější dívčí školy (ve Vídni od matky prefektky dívčí školy ctihodných panen z řádu Urssulinek) a opatří se vysvědčením. Schopná děvčata, která sobě potřebné schopnosti již dobyly, ustanoví se za pomocnice při školách dívčích, kdež vedením učitelek a cvičením za učitelkyně vzdělati se mohou.“ Sestry „řádu Urssulinek“ jsou sestry řádu svaté Voršily.

²⁰² Zmiňovaná dívčí škola fungovala zřejmě při klášteře sester řádu sv. Voršily v Praze. Srov. Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 52.

²⁰³ TAMTÉŽ, s. 101.

na varhany a nauku o hospodářství. Od poloviny padesátých let byly otevírány konvikty, ve kterých kandidáti na povolání učitele žili ve společenství. Z obecné potřeby vyššího počtu učitelů bylo povoleno otevírat i jedno až dvouleté kratší kurzy. V Českých Budějovicích byl dvouletý učitelský ústav otevřen v roce 1849 a konvikt roku 1856.²⁰⁴

Po roce 1869 poskytovaly obecné a měšťanské školy mnohem širší okruh předmětů. To vedlo k vyššímu nároku na vzdělání učitele, k čemuž nově sloužily zákonem zřízené čtyřleté učitelské ústavy. Na připojených cvičných školách budoucí učitelé vykonávali praxi. Bylo také uzákoněno další rozšiřování vědomostí těch kantorů, kteří již profesi vykonávali (pomocí učitelských konferencí, speciálních kurzů, či studií pedagogické literatury) a tím byla vůbec poprvé zdůrazněna potřeba celoživotního vzdělávání učitele.²⁰⁵

Školní plat

Životní úroveň a celkové podmínky učitelů byly po celé sledované období poměrně špatné. Jejich příjmy z větší části závisely na objemu vybraného školného. Docházka však nebyla dostatečná, vždyť vyučování nenavštěvovala i více než čtvrtina dětí²⁰⁶ a tím se mnohdy učiteli jeho příjem krátil. O něco lépe si vedli učitelé na městských školách o několika třídách (později hlavní školy), kde byl počet žáků vyšší, stejně jako solventnost rodičů. Například Václav Hucek nabýval během svého učitelského působení v Třeboni od roku 1851 postupně na prestiži a o šestnáct let později si již mohl dovolit koupit dům na náměstí v hodnotě šesti tisíc zlatých, jehož přízemí pronajímal pro účely provozu zájezdního hostince a pekárny. Roku 1882 také nechal vystavět lázeňský dům.²⁰⁷

Hlavním úkolem kantorů do roku 1774 byla chrámová služba a školní vyučování bylo vedlejší činností. Mnozí z nich jako regenschori²⁰⁸ navíc vykonávali další řemeslo

²⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 96.

²⁰⁵ Růžena VÁŇOVÁ, *Vzdělávání učitelů v českých zemích*, in Alena VALIŠOVÁ – Hana KASÍKOVÁ a kol., *Pedagogika pro učitele*, Praha 2007, s. 29.

²⁰⁶ Kádner uvádí, že k roku 1808 bylo v Čechách 360 552 školou povinných dětí, z nichž navštěvovalo školu jen 251 491 dětí, tedy cca 70 procent. Otakar KÁDNER, *Vývoj*, s. 78.

²⁰⁷ Jiřina PSÍKOVÁ, *Takové byly a jsou třeboňské lázně*, s. 51.

²⁰⁸ Regenschori byli vedoucí kůru, neboli ředitel chrámového sboru.

(například vyučovali hudbě), vykonávali službu varhaníka, zvoníka nebo ministranta.²⁰⁹ K nevelkému platu, o který se s ním dělil farář (podíl na štolových poplatcích, koledách), dostával učitel posnopné, vejce a další povinné i nepovinné dávky. Na jmenování učitele (spíše farářova pomocníka) farářem dohlížela místní obec a patron a jen někteří z nich měli stabilní příjem.²¹⁰ Roku 1719 vydal lišovský magistrát instrukci pro kantora (varhaníka), která upravovala povinnosti a příjmy učitele: „*Přijímát se do služby, aby: 1/ na kůru v umění zpěvu a musicírování své povinnoti vykonával, 2/ bez vůle a licencí J.M. pana faráře a úřadu přes pole neodcházal, 3/ mládež do školy poslanou od 7. rána až do 10. hodiny a po poledni od 1. až do 4. cvičil, nedbalé má mírně trestati, 4/ zvláštní péči má míti na 6 pacholat fundačních vel. p. Makaria, aby vedle tenoru i uměním budoucně k studiím znalificírování býti mohli. Služné za to dostávati bude na penězích a v naturalích dílem od obce dílem z kostelních fundací, mimo to od osadníků, z něhož má hlásnému za zvonění 1 strych žita dávati, konečně určen mu za každého žáka sobotáles, a sice: od učení abecedy 1 kr., od čtení v slabikáři a v evangelium 1 ½ kr., od principie, psaní, počtu učení a s muzikou 2 kr., pak za comederes čtvrtletně po 3 kr., a za lusum vejce též po 3 kr., od funusu dítěte 12 kr., od větší 12leté osoby po 24 kr., od souseda neb manželky se mší sv. po 35 kr. Pro obě strany ustanovena čtvrtletní výpověď.*“²¹¹

Zemřel-li učitel činný ve službě na normální, hlavní vzorové, nebo reální škole, měly od roku 1804 vdovy a osiřelé děti nárok na zaopatření. Pro stáří měli vysloužilí učitelé hlavních škol nárok na penzi. Učitelé triviálních škol ve stáří pouze dostali pomocníka, nebo mohli odstoupit ve prospěch syna (pokud byl učitelem). Od roku 1826 to pak bylo možné i ve prospěch dcery, nebo jiného člena rodiny.

Od roku 1785 byl stanoven nejnižší možný roční plat učitele na sto třicet zlatých a pomocníka na sedmdesát zlatých. Roku 1805 pak byla částka navýšena na sto padesát zlatých v případě učitele a osmdesát zlatých v případě pomocníka.²¹²

Podrobnější rozbor platů na jednotlivých školách na Třeboňsku umožnily školní fase, dochované v archivním fondu Školní fase v Národním archivu v Praze.²¹³ I přesto,

²⁰⁹ Pavel PUMPR, *Beneficia*, disertační práce, s. 186.

²¹⁰ TAMTÉŽ, s. 187.

²¹¹ SOKA České Budějovice, fond Národní škola Lišov, školní kronika.

²¹² *Politické zřízení*, s. 81.

²¹³ NA Praha, Školní fase 1772 – 1869.

že nevznikaly každý rok, můžeme podle nich vysledovat vývoj výše a skladby příjmů, počtu dětí na jednotlivých školách, složky platu a jejich poměr v příjmu celkovém.

Vzniku školní faze byli přítomni a své podpisy připojovali následující úředníci: učitel, kterého se faze týkala, radní všech přiškolených obcí, místní školní dozorce, farář a představený školy, patronátní komisař, biskupský vikář a nejvyšší okresní školní dozorce.

Složky platu

Základní součástí platu učitele bylo **školné**, jehož výše byla stanovena na základě počtu školou povinných dětí a délky vyučování, které trvalo zpravidla čtyřicet sedm týdnů. Týdenní předepsaná částka byla odstupňována podle sociálního postavení a platební schopnosti rodičů. Během sledovaného období činilo týdenní školné jeden, jeden a půl a dva krejcarý. Roku 1854 se školné rozhodnutím ministerstva kultu a vyučování zvýšilo na dva, dva a půl a tři krejcarý. Náhlý nárůst platů, spojený s touto změnou, je možné pozorovat porovnáním částek zanesených ve fasích třeboňského školního obvodu. Například na škole v Lutové činil příjem učitele v roce 1845 při počtu sto třiceti žáků přibližně sto padesát zlatých, kdežto v roce 1854 to bylo při počtu sto sedmdesáti žáků již 386 zlatých.²¹⁴ Školné na hlavních školách uvádí Jan Šafránek v měsíční výši: sedmnáct krejcarů v první a druhé třídě, dvacet jedna krejcarů ve třetí třídě a dvacet pět krejcarů ve čtvrté třídě.²¹⁵ Školní faze z třeboňské hlavní školy však uvádí týdenní školné tři a půl krejcaru pro první třídu, sedm krejcarů pro druhou třídu, deset a půl krejcaru pro třetí třídu a čtrnáct krejcarů pro čtvrtou třídu. Částka je vypočítána na čtyřicet sedm týdnů jako u ostatních škol a nic nenasvědčuje měsíčním platbám školného.²¹⁶

Ne všichni rodiče však mohli školné zaplatit. Za tu část žáků, kteří byli chudí, platil školní fond nebo obec, aby se učitel nekrátil příjem. „*Dann an Schulgeldentschädigung für arme aus der Gemeindekassa zu Lužnitz 3 fl. 55 kr.*“²¹⁷ Nebylo to ale pravidlem. Poměr chudých a solventních rodin se různil v prostředí města a vesnice. Ve městě Třeboni byla roku 1847 čtvrtina dětí navštěvujících školu chudá.

²¹⁴ Tabulka v příloze č. 5 a 6.

²¹⁵ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 125.

²¹⁶ Jindřiška FANTOVÁ, *Školní faze z Třeboňska v 1. polovině 19. století*, bakalářská práce, České Budějovice 2008, ediční část s. 47.

²¹⁷ TAMTÉŽ, s. 29.

V Lišově to bylo více - třicet dva procent, ale zároveň platilo nejvyšší možnou částku za školné také třicet dva procent rodičů. Oproti tomu ve vesnickém, převážně rolnickém prostředí v Suchdole nad Lužnicí činila část chudých více než čtyřicet procent a ani jeden z rodičů svým sociálním postavením nebyl zařazen do nejvyšší kategorie školného. Ve Štěpánovicích dokonce v roce 1819 platili rodiče pouhých čtyřiceti dvou dětí a za celé sto dvě nebyly rodiny schopny částku uhradit.

Další složkou platu učitele byly **naturální dávky** od různých subjektů. Jednou z forem byla možnost využívat část pole nebo záhonu o přesné výměře od místních rolníků, nebo obce. „*Od obce Břilické, od 24 tamních rolníků všechny léta střídavě po jednom záhonu, od 8 rolníků osm takových polních záhonů k užívání v ceně pr. 1 fl. 12 kr.*“²¹⁸ Dále učitel dostával od rolníků nebo vrchnosti v různém množství brambory, pšenici, ječmen, oves, kukuřici, len (lněné semínko), hrách, sádlo, o svátcích vejce a koláče. „*In der Festen 103 Stück Eyer, am Kirchenfest von jeden Bauern Kolatschen, nach dessen Willkühr Groß a 2 kr., 2 fl. 24 kr.*“²¹⁹ Jak je vidět, i naturální dávky byly ve školní fasi přesně vyčísleny. Součástí příjmu také byly různé **částky peněz** od vrchnosti či kostela, ze školního fondu nebo od obce. Ředitel školy mohl dostávat finanční odměnu navíc. Zda učitel skutečně dostal vše, co měl přislíbeno, však zůstává otázkou. „*(...) Bude-li se školní plat najednou dostávat, tak pomine ta ustavičná žebrota o školní plat a učitel nebude muset ustavičně se s lidem křičet, po lidech na upomínání běhat, bude vědět co na živobytí dostane a mnoholi mu na oděv zůstane. Ve fasi se mu arci 230 fl. počítá, ale vždy a všecko nikdy nedostane, neb vždy zůstane něco vřezet, později se něco zapomene, něco upře a něco se docela nedá, a tak učitel zkrácen býti musí, a tak nastanou mu zlaté časy, přestane být žebrákem, bude jako jiný poctivý člověk, který nemusí sobě každé sousto chleba vykřičet a na kterého žádné zlořečení od lidí nepřichází.*“²²⁰

Dá se říci, že na vesnici dával na plat učitele něco „ze svého“ každý. Jak místní rolníci, tak rodiče, obec, kostel a vrchnost. Plat (ať už v penězích, nebo v podobě naturálií), který měl učitel úředně potvrzený fasí, si na některých místech vybíral sám, což mnohdy opravdu mohlo připomínat spíše žebrání. „*Zde slušno podotknouti, že posnopné bylo odváděno kantoru Strážskému, který již od určitých občanů obilné snopy*

²¹⁸ TAMTÉŽ, s. 20.

²¹⁹ TAMTÉŽ, s. 32.

²²⁰ SOKA České Budějovice, fond Národní škola Jílovice, školní kronika, zápis z roku 1854.

svážel k svému prospěchu, pak koleda, která porozdílně pozůstávala totiž: v přífarných obcích bylo odváděno kantorovi, hrách, ječmen, lněné semeno, od každého druhu určitá miska. V Stráži pozůstávala koleda v tom, že zprvu třikrát za rok chodil kantor po domích vlastně: v den sv. tří králů a pak v den po nich, kde spolu psával na dvěřích znamení tří králů, v den sv. Martina a v den sv. Kateřini pokaždé obyčejně 3 krejčary vídeňsk. čísla od každého požadoval, což dle nynějších peněz 2 krejčary rak. čísla obnáší. Mimo toho vždy z jara chodil těž po domích, kde pod jménem zápis vejce dostával, o které se s farářem dělival.“²²¹ Povinnost místních platit učitelu koledu, nebo „Neujahrgeschenk“ byla také zanesena a přesně vyčíslena ve fasi. „Neujahrgeschenk oder Koleda vom Dorfe Mladoschowitz, Kojakowitz und Hrachowischt von einem jeden Bauer 1 Schüßel Korn, 1 Schüßel Gerste, 1 Schüßel Hafer und 1 Reifte Flachs (...)“²²² Ministerským výnosem z roku 1854 bylo zakázáno, aby si učitel školné vybíral sám, a tato povinnost nově náležela obci.²²³

Z celkové částky příjmu byly vždy rovnou strženy náklady na úklid školní třídy, zpravidla dvanáct zlatých. Záznam o množství dříví k topení ve škole býval také součástí fasy, avšak nepočítá se do samotného příjmu učitele. Dřevo měla povinnost zajišťovat obec, místní sedláci a částečně i vrchnost.

K možnému vedlejšímu zaměstnání učitele se vyjadřoval roku 1880 Tomáš Vorbes: „Zaměstknání, jež sobě učitel vedle svého povolání vyvoluje, nesmí býti 1. taková, která by na sobě měla ráz nějaké živnosti, n. př. řemesla a obchod; 2. taková, kteráby učitele zhanobiti, jej u mládeže a obce snížiti a v nepřiměřenou společnost uvésti mohla, n. p. šumaření, karban, družbovství a t. p.; 3. taková, která by jej mohla v stannictví v obci zaplésti, n. p. představenství a konšelství, pokoutní písarství a t. p.; 4. tkaová, kteráby jej v domění uvésti mohla, jakoby jen se honil po vyražení, jako myslivectví. (...) Slušná pro učitele zaměstknání by naproti tomu byla: štěpařství, včelařství, chování bourců, zahradnictví, květinářství a rolnictví; (...)“²²⁴

Předepsaná výše příjmu se tedy odvíjela od počtu platících žáků a sociálního postavení jejich rodičů a stupně třídy, ve které učitel působil (ve třetí třídě pobíral větší plat než v první třídě a také podučitelé (pomocníci) byli ohodnoceni nižším příjmem).

²²¹ SOkA Jindřichův Hradec, Stráž nad Nežárkou (Gedenkbuch der Gemeinde Platzt), 1836-1939, obecní kronika, s. 77.

²²² Jindřiška FANTOVÁ, *Školní fasy*, s. 37.

²²³ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 115.

²²⁴ Tomáš VORBES, *Didaktika*, s. 110.

Skutečná výše příjmu pak záležela zejména na tom, jestli dostával svůj plat najednou, nebo si jej vybíral sám postupně a v tom případě se mu zřejmě skutečně citelně krátil.

Celkovým porovnáním učitelských platů, předepsaných ve fásích školního obvodu ve sledovaném období, získáváme přibližný vývoj výše příjmů učitelů na Třeboňsku. Dvacet let po zavedení všeobecné školní povinnosti se roční výše platu pohybovala mezi sto deseti a sto čtyřiceti zlatými na triviálních školách, okolo dvou set zlatých na hlavní škole. V první polovině devatenáctého století plat postupně stoupal a při více než dvou stech školou povinných dětí ve škole mohl překročit částku dvě stě zlatých. Byl to však méně častý jev, který se objevuje v necelých dvaceti procentech všech fásí. Před rokem 1850 se tedy příjem pohyboval nejčastěji v rozmezí sto třiceti až sto devadesáti zlatých ročně. Změna nastává se zvýšením školného v roce 1854, kdy platy poměrně výrazně stoupají. Okolo roku 1855 činil roční příjem učitelů přibližně dvě stě třicet až tři sta padesát zlatých. Poslední skupinou fásí, které náleží do sledovaného období, jsou ty z let 1860 až 1863, kde se již částky platu učitelů pohybují mezi dvě stě padesáti a pěti sty zlatými.

Je třeba podotknout, že se mnohdy jedná o plat jednoho učitele, ale i jeho výpomoci, tedy podučitele. Bylo totiž nutné ponechat při hodnocení příjmů úhrnnou částku, protože se vždy vztahuje k údaji celkového počtu dětí. Podučitel nemohl samostatně učit, nelze tedy počet dětí pomyslně rozdělit na dvě poloviny pro dva učitele a tyto dva ukazatele jsou tedy na sobě závislé.²²⁵

Významné osobnosti z řad třeboňských učitelů

„Pěvce dobra milují boží“

Třebonští učitelé byli v devatenáctém století velmi činní v oblasti kultury. Zpěvácký spolek Pěslav byl založen roku 1863 právě skupinou místních kantorů.²²⁶ Místopředsedou spolku se stal měšťan Vojtěch Zítek, ředitelem učitel Karel Krb, místoředitelem učitel Václav Hucek, učitel zpěvu kantor František Petřík a Jindřich Broukal, pokladníkem důchodní písař Václav Chocholka, obřadním učitel na reálce Josef Rabas a příručním řemeslnický mistr Vojtěch Buzek. V prosinci téhož roku se

²²⁵ Přehled příjmů učitelů v závislosti na počtu dětí ve škole je shrnut v příloze v tabulkách č. 4, 5 a 6.

²²⁶ Zakládající členové spolku Pěslav jsou na fotografii v Obrazové příloze, obr. č. 4.

na valné hromadě sešlo již padesát jedna členů, spolek přijal jméno „Pěslav“ a heslo „Pěvce dobra milují bozi“.²²⁷

První vystoupení se konalo v červenci roku 1864 a počet členů postupně narostl na sto dvacet osm. Spolek se pyšnil náročným a rozmanitým repertoárem a jeho koncerty, plesy a výlety, zahajované pěveckým vystoupením, byly hojně navštěvované. Spolek velice rychle získal značnou popularitu mezi místním obyvatelstvem. Slavnostního svěcení jeho nového spolkového praporu v září roku 1867, spojeného s výletem do Prátru a plesem v besedním sále, se účastnily úctyhodné dva tisíce lidí. Zástupci spolku byli také přítomni na slavnostním položení základního kamene Národního divadla, či na pohřbu Františka Palackého. Nejslavnější koncert Pěslavu se uskutečnil třináctého února 1892 za účinkování Antonína Dvořáka, který se stal druhým čestným členem spolku po Václavu Huckovi.²²⁸

Václav Hucek

Václav Hucek se narodil dvacátého šestého září 1820 v Budyni u Vodňan. Školu navštěvoval v Bavorově, jako kandidát učitelství pak studoval v Českých Budějovicích a od roku 1838 působil jako podučitel v Chelčicích a ve Vodňanech, kde dával i soukromé hodiny. V roce 1849 složil učitelské zkoušky v Praze. O dva roky později se oženil a nastoupil do Třeboně jako učitel třetí třídy na hlavní škole. Právě od roku 1851 začal psát rodinnou kroniku, která zachycuje dění v okruhu rodinném, školním a městském a neopomíjí ani důležité události, týkající se celé země.²²⁹

Učitel Václav Hucek se rychle zapojil do společenského života ve městě a hojně k němu přispíval. Byl spoluzakladatelem pěveckého spolku Pěslav, založil včelařský spolek Svornost, a předsedal spolku Občanská beseda, který pořádal nejrůznější společenské a kulturní akce. Nacvičoval také divadelní představení s dětmi ze školy. Stejně tak rychle se společensky začlenil mezi treboňské měšťanstvo, když roku 1867 koupil dům na náměstí v hodnotě šesti tisíc zlatých, jehož přízemí pronajímal pro

²²⁷ Citát pochází z Rukopisu královédvorského, z epické básně Záboj, Slavoj i Luděk.

²²⁸ Jan VALIŠ, *Hudební život*, s. 158.

²²⁹ Kronika Václava Hucka, čítající dvacet svazků, je uložena ve Státním oblastním archivu Třeboň, Václav Hucek 1820 – 1912. Kroniku výběrově edičně zpracovává Jiřina Psíková. Doposud vydané části: Jiřina PSÍKOVÁ, *Kronika Václava Hucka. Všední i nevšední události v Třeboni 1844-1873*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, 18, 2006, s. 89-109 (léta 1844-1854); 19, 2007, s. 193-213 (léta 1855-1865); 20, 2008, s. 113-137 (léta 1866-1780); 21, 2008, s. 128-153 (léta 1871-1873).

potřeby zájezdního hostince a pekárny. O šest let později přikoupil ještě zahradu u Zlaté stoky a nechal na ní postavit taneční sál, který taktéž pronajímal.²³⁰ Roku 1881 taneční sál ustoupil výstavbě lázeňského domu, jehož podobu navrhla jeho teprve čtyřadvacetiletá dcera Berta. Nové lázně si s uspokojením prohlédl i kníže Jan Adolf II. Schwarzenberg a hned o rok později od něj Hucek dostal povolení bezplatně užívat vytěženou rašelinu. V prosinci roku 1882 se už jako první v lázni koupal děkan P. František Toušek.²³¹ Lázně si během několika let oblíbili pacienti z celých Čech, i z ciziny, což jim vydrželo dodnes.

Václav Hucek je příkladem všestranného, podnikavého a vlastenecky smýšlejícího učitele, který si dokázal vybudovat velmi dobré postavení mezi třeboňskými měšťany. Výrazně se věnoval jak rodině, tak dětem ve škole a se zájmem reflektoval všechny události, které více či méně ovlivňovaly jeho život.

²³⁰ TÁŽ, *Kronika Václava Hucka. Všední i nevšední události v Třeboni 1844-1873*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, 18, 2006, s. 89.

²³¹ TÁŽ, *Takové byly a jsou třeboňské lázně*, s. 44.

4. Žáci ve školách třeboňského školního obvodu

Sociální původ žáků

Obyvatelstvo v oblasti Třeboňska se tradičně živilo rolnictvím a chovem dobytka. Navazujícím odvětvím bylo pivovarnictví (pivovar v Třeboni a v Chlumu u Třeboně), lněná a konopná textilní výroba, papírenství (roku 1867 zanikla papírna v Chlumu) a mlynářství. Řada nalezišť železné rudy v okolí Chlumu u Třeboně a Suchdola nad Lužnicí umožnila rozšíření hutnictví. Železo bylo dále zpracováváno na hřebíky, nebo dráty. Stejně tak bohaté zásoby písku v kombinaci s křemenem dováženým z lomnického okresu,²³² daly vzniknout sklárnám. V Suchdole nad Lužnicí sídlila čtvrtá největší továrna na tabulové a ploché sklo v českých zemích průmyslníka Stölzleho, při které také byla zřízena škola pro děti zaměstnanců tohoto podniku. Sklárna zaměstnávala skláře, sklenáře, tabuláře, brusiče a řadu dalších specializovaných dělnických profesí.²³³

Rozbor seznamů školou povinných žáků, které byly připojovány ke školním fasím, umožnil zajímavý náhled na sociální zázemí rodin v jednotlivých školních obcích třeboňského vikariátu a školního obvodu. Jelikož jsou v těchto úředně ověřených písemnostech, které sestavoval učitel s místním školním dozorcem podle křestních matrik, zaneseny všechny děti ve věku od šesti do dvanácti let v určitém školním roce, můžeme říci, že zachycují opravdu všechny rodiny (mající děti) v dané obci. Fase, potažmo zmíněné seznamy, sice nebyly sestavovány každoročně, ale dávají přesto orientační přehled o počtu a skladbě žáků v následujících údajích: křestní jméno, věk a pohlaví dítěte, jméno a povolání rodičů a číslo popisné domu. Podle povolání rodičů byla stanovována výše školného, které bylo odváděno jako příjem pro učitele.

Největšími obcemi třeboňského vikariátu bylo město Třeboň a městečko Lišov. Sociální skladba obyvatelstva zde proto odpovídá prostředí menších měst, obchodních a řemeslných center menších regionů. Charakteristická pro tato sídla je absence rolnické vrstvy, která je naopak typická pro venkovské prostředí. **Třeboňští žáci** téměř z poloviny pocházeli z rodin řemeslníků - obuvnických mistrů, krejčích, bednářů, tkalců, řezníků a dalších. Pouze pět procent z celkového počtu pocházelo z měšťanských rodin, což je možné vysvětlit tím, že měšťané nechtěli posílat své děti

²³² Tj. z okresu Lomnice nad Lužnicí.

²³³ Srov. František Josef FRANTA, *Okres*, s. 26.

do veřejných škol, jejichž úroveň nebyla považována za příliš dobrou. Milena Lenderová a Karel Rýdl uvádějí, že mezi vyššími vrstvami obyvatel převládal názor, že veřejná škola byla vyhrazena pro děti z hůře situovaných rodin a společenské postavení přímo zavazovalo k tomu, svěřit vzdělání dítěte domácímu učiteli nebo soukromému ústavu. Přetrvávala nejen nedůvěra ke kvalitě školy, ale i strach ze sdílení vyučování s dětmi ze všech ostatních vrstev místního obyvatelstva – ať už kvůli hrozící nákaze záškrtem a spálou nebo obavám ze vší, či špatné dětské společnosti.²³⁴

Naopak v **lišovské škole** tvořily děti měšťanů více než třicet procent všech školu navštěvujících dětí. To můžeme přikládat celkově lepší úrovni tamní školy, která mohla mít mezi místními měšťany dobrou pověst. „*K tomu možná říci, že naše škola, která jak v dobách dřívějších, tak zvláště nyní úkol svůj svědomitě plnila, nejen u domácích, ale též u přespolečných občanů vždy více uznání a obliby docházela, a to i z té příčiny, že chlapci, kteří s dobrým prospěchem na školy střední, gymnasijní, reálné odcházeli, i tam s úspěchem, mnohonásobně i s vyznamenáním studovali sloužíce tak ke cti škole venkovské, kde dobrý základ k dalšímu vzdělání si položili.*“²³⁵

Důvodem těchto rozdílů je zřejmě různý přístup obou patronů škol – místních obcí. Zatímco třeboňští radní se v několika případech ukázali jako opatrní a šetřiví úředníci, kteří neradi na školu vydávali nějaké finanční prostředky, lišovská obec mohla školu v tomto směru mnohem lépe zajišťovat. Přibližně třetina dětí navštěvujících lišovskou školu pocházela z rodin řemeslníků. Byli jimi hlavně krejčí, ševcové, řezníci, soukeníci, pekaři, koželuzi, kloboučníci, hrnčíři a další. Tato vrstva byla mezi zdejším obyvatelstvem zastoupena hojně, protože Lišov byl místem konání pravidelných trhů a stal se řemeslným a obchodním centrem východní oblasti Českobudějovicka a místem působení řady řemeslnických cechů. Potomci nejnižší vrstvy obyvatel tvořili na lišovské škole asi dvacet procentní a na třeboňské škole asi čtyřicet procentní skupinu. Byly zde zastoupeny děti sloužících, nádeníků, podruhů, čeledínů, pasáků, vdov, invalidů nebo tovaryšů. Lišov by se mohl rozbořem sociálního zázemí jednotlivých rodin zdát jako město s celkově bohatším obyvatelstvem, avšak zde se jedná pouze o rodiny mající dítě, které navštěvovalo veřejnou školu. K relevantnímu zhodnocení sociální skladby obyvatel města by se musel výzkum opřít o soupis veškerého obyvatelstva, nebo o podobný pramen zachycující plošně veškeré usedlé rodiny.

²³⁴ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 48.

²³⁵ SOKA České Budějovice, fond Národní škola Lišov, školní kronika.

Oproti tomu rodiče školou povinných dětí **na vesnicích** měly zdroje obživy především v zemědělství, přičemž pokud ve venkovských oblastech některý z rodičů byl zařazen do kategorie nejvyšší částky školného (dva, od roku 1854 tři krejčary), většinou šlo o sedláka. Jihovýchodní část školního obvodu, která hraničila s Dolními Rakousy, se jeví jako celkově nejchudší oblast. Šedesát šest procent rodičů dětí ze suchdolské školy bylo rolníky, pouhých šest procent řemeslníky a necelých dvacet procent bylo zcela chudé obyvatelstvo, přičemž ani jeden z platících rodičů nedosáhl na nejvyšší částku školného. Specializované sklářské profese, které by se daly očekávat v okolí Suchdola nad Lužnicí a Šmelcovny, se na veřejných školách téměř nevyskytují. Je to zapříčiněno existencí soukromé školy pro děti rodičů, pracujících ve sklářské huti. Typickými řemeslníky pro tuto část třeboňského školního obvodu byli kováři, tesaři, ševci, krejčí a obuvníci. V okolí Suchdola nad Lužnicí se mezi rodiči žáků takřka vůbec nevyskytují podruzi, kteří jsou naopak hojně zastoupeni v jihozápadní a severní oblasti třeboňského školního obvodu.

Například v Jílovicích tvořili rolníci mezi rodiči žáků necelých čtyřicet procent, stejně jako podruzi. Zemědělství tedy dávalo obživu osmdesáti procentům místních obyvatel, kteří měli děti ve školním věku. Na mladošovické to pak bylo dokonce devadesát procent, z čehož čtvrtinu tvořili podruzi. Chudých, kteří neplatili školné vůbec, pak v Jílovicích bylo pouze necelých osm, v Mladošovické škole sedm procent. Chudé děti představovali hlavně sirotci, nebo děti pocházející z rodin vdov, svobodných matek a pasáků dobytka. Řemeslnické profese zde naopak, až na výjimky, chybí.

Docházka

Školní řád z roku 1774 zavedl pouze všeobecnou školní povinnost, která platila pro všechny děti od šesti do dvanácti let věku bez rozdílu sociálního postavení. Povinnou školní docházku zákon nenařizoval a umožňoval i domácí výuku. Tento stav ukončil Josef II., který roku 1780 povinnou školní docházku zavedl, přičemž pro dívky stejně jako pro chlapce platilo, že musely v přesně daném rozsahu navštěvovat veřejnou školu, soukromou školu s právem veřejnosti, nebo se vzdělávat prokazatelnou formou domácího vzdělání (což se týkalo především dětí ze šlechtických a zámožných měšťanských rodin).²³⁶

²³⁶ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 48.

Každý rok pořizoval místní školní dozorce s učitelem seznamy školou povinných dětí. Údaje srovnávali s matrikou křtěných a předkládali k nahlédnutí a potvrzení místnímu duchovnímu správci. Od počátku zavedení všeobecné školní povinnosti byla problémem nedostatečná docházka. Rodiče na venkově odmítali posílat děti do školy, kterou oni sami dříve nenavštěvovali, a proto ji vnímali jako cizí prvek.²³⁷ Zároveň totiž přicházeli o neplacenou pracovní sílu, která doma pomáhala v kuchyni, na poli, v dílně nebo hlídala mladší sourozence. Rovněž nedostatek ošacení v chudých rodinách znemožňoval pravidelnou účast na vyučování, neboť zejména bez obuvi mohlo dítě jen těžko denně překonávat až několika kilometrovou vzdálenost do školy.²³⁸

Zlepšení morálky v docházce do školy je možné pozorovat teprve od poloviny devatenáctého století. Důvodem byl možná odstup přibližně čtyř generací, které si již na školu jako součást života zvykly. Zvláště dvacátá a třicátá léta devatenáctého století jsou také obdobím, kdy se stavěly nové školní budovy. Byla využívána snadnější a efektivnější metodika při výuce čtení, a děti si tak ze školy odnášely mnohem více pro budoucí život než dříve. Jiří Kořalka dokládá, že povinná školní docházka se kladně projevila na celkové gramotnosti již v první polovině devatenáctého století. Navíc v roce 1900, kdy proběhlo sčítání lidu, se české obyvatelstvo ukázalo jako nejvíce alfabetizovaná národnost v celorakouském měřítku.²³⁹ Období národního obrození je také spjato s působením vedoucích osobností společenského a literárního života, které přikládaly vzdělání lidových vrstev velký význam.²⁴⁰ A samozřejmě školská legislativa byla stále upravována a zdokonalována. Výnosem z roku 1856 bylo dětem zakázáno vystupovat na veřejných divadelních představeních, pást dobytek, účastnit se pohřbů, duchovních misíí a stavět kuželky v zahradních hostincích, aby jim tyto činnosti nebránily navštěvovat školu.²⁴¹

Pravidelné školní docházce bránila v té době zcela běžná dětská práce námezdního a továrního charakteru. „*Schulkodex*“ z roku 1805 stanovoval, že továrník, který dostane svolení k zaměstnávání dětí ve školním věku, je povinen zřídit pro ně

²³⁷ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radosné dětství*, s. 179.

²³⁸ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 47.

²³⁹ Jiří KOŘALKA, *Češi*, s. 104.

²⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 103.

²⁴¹ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 114.

na své náklady večerní a nedělní vyučování.²⁴² Ministerský výnos z roku 1855 povoloval využít dětskou pracovní sílu od devátého roku věku při splnění podmínky, že budou tyto děti navštěvovat školu po večerech, nedělích a svátcích. Školy při továrnách upravil také zákon ze čtrnáctého května 1869 o pravidlech vyučování na obecných školách. Ten ustanovoval v paragrafech devět a šedesát, že pro děti, které jsou zaměstnávány v továrnách nebo větších živnostenských závodech, a nemohou tedy navštěvovat obecnou školu, jsou fabrikanti povinni buď sami, nebo společně zřídit školu, ve které se mělo vyučovat nejméně dvanáct hodin týdně, přičemž každý den se měl rovnoměrně rozdělit tak, aby výuka probíhala mezi sedmou hodinnou ranní a šestou hodinou večerní. Roku 1888 zakázal živnostenský zákon tovární práci dětí mladších čtrnácti let, povoloval však stále práci dětí ještě mladších v menších dílnách a provozech a také v dolech.²⁴³ Veškerá omezení dětské práce však byla hojně obcházena a to ještě v roce 1919, kdy byla definitivně zakázána veškerá výdělečná práce dětí do čtrnácti let.²⁴⁴

Vyučované předměty

Jak už bylo výše zmíněno, na triviálních školách bylo vyučováno tzv. trivium a náboženství. Skutečný rozsah učiva však záležel na místních poměrech, schopnostech konkrétního učitele a v neposlední řadě na osobě místního duchovního. Felbigerova „Kniha metodní“ staví do popředí jednoduchou poučku. Učitel měl postupovat od známého k novému takovou formou, která děti zaujme.

Denní skladbu vyučovaných předmětů přibližuje rozvrh hodin pro triviální školy z roku 1777.²⁴⁵ Povinnou součástí vyučování byla mše svatá (například) od sedmi hodin. Poté se žáci přesunuli do školy a dopoledne se střídavě učili jednotlivé hlásky a slabikovali, četli z čítanky, kterou měl být vybaven každý z nich, a větší žáci počítali. Dopolední vyučování trvalo do jedenácté hodiny. Odpoledne od jedné hodiny se žáci učili psát podle diktátu, nebo přepisovali texty, opět se učili písmena, slabikovali a četli z čítanky až do čtyř hodin. Poslední půlhodinu opakoval učitel prostřednictvím otázek

²⁴² TÝŽ, *Školy*, s. 220.

²⁴³ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 295.

²⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 296.

²⁴⁵ SOA Třeboň, Sběrka dokumentace, Školství, K5909. Rozvrh hodin je editovaný v Příloze č. 7.

probrané učivo a vyhotovil „tabelu“ pro osvojení si učiva zpaměti. Součástí každého dne byly také modlitby (dopolední i odpolední) a byli zapsáni nepřítomní žáci.

Učitel také musel kombinovat vyučování menších a větších dětí v jedné třídě. To vyžadovalo jistou samostatnost a kázeň od všech dětí, které si v čase, kdy se učitel věnoval jiné skupině žáků, potichu samostatně opakovali. Tomáš Vorbes,²⁴⁶ zabývající se v první polovině devatenáctého století otázkami pedagogiky, vzdělání učitelů a metodikou vyučování, radil učitelům využívat při vyučování následujících prostředků: příkladu, podobenství, opaku, bajky, přísloví, průpovídky a obrázků. A dále doporučoval postupovat „od bližšího ke vzdálenějšímu, od jednoduchého ke složitému, od snadnějšího k těžšímu, od povědomého k nevědomému.“²⁴⁷ Nabádal tedy vlastně k využívání deduktivních vyučovacích postupů, kdy na řadu „nových“ poznatků byli žáci schopni přijít v průběhu výuky v podstatě sami. Kandidáti kantorské profese se také učili vést děti k čistotě a ke kázni. Měli dbát na pravidelnou školní docházku, pořádek a ticho ve třídě při vyučování, mravné chování dětí mimo školu a hlídat aktivitu a píli dětí.

Metoda výuky čtení v době od zavedení všeobecné školní povinnosti, která přetrvávala po staletí, nebyla vhodná pro rychlé a jednoduché osvojení si jazyka. Dítě se nejprve naučilo všechna písmena a následovalo dlouhé a neefektivní mechanické slabikování. V „*Českém slabikáři pod titulem sv. Anny*“ z roku 1773 je sestaven přehled pro slabikování: „*Ab, eb, ib, ob, ub; Ba be bi bo bu; Ac, ec, ic, oc, uc; Ca, ce, ci, co, cu; Ač, eč, ič, oč, uč; Ča, če, či, čo, ču; Ad, ed, id, od, ud; Da, de, di, do, du; (...)*“²⁴⁸ Ve vyslovování slabik žák neviděl žádný smysl a mechanické napodobování ho nevedlo k samostatnému čtení. Návrhy na opravy této metody se objevovaly již v šestnáctém století, kdy Valentin Ikelsamer navrhoval, aby se děti učily písmena při analýze jednoslabičných jmen zvířat, doplněných obrázky. Stejně tak v druhé polovině sedmnáctého století v díle Jana Amose Komenského se objevuje snaha o změnu dosavadní metody výuky čtení.²⁴⁹

²⁴⁶ Tomáš Vorbes (1815-1888) byl profesor na učitelském ústavu v Hradci Králové a Praze. Pro novoměstský okres vykonával funkci okresního školního inspektora. Zabýval se otázkami vzdělávání českých učitelů, problematikou metod vyučování a školní výchovy. Je autorem řady děl, určených pro potřeby učitelů. Libuše PODLAHOVÁ a kol., 1+100 osobností pedagogiky, Olomouc 2001, s. 236.

²⁴⁷ Tomáš VORBES, *Didaktika*, s. 25.

²⁴⁸ Josef KUBÁLEK – Josef HENDRICH – František ŠIMEK, *Naše slabikáře*, s. 188.

²⁴⁹ Tomáš VORBES, *Methody*, s. 7.

Pražská knihtiskárna pro normální školy vydala roku 1777 v českém jazyce velké slabikovací tabule, čítanky ve dvou dílech, knihu pro učitele a rodiče, evangelium a první díl početnice. Česky a německy vydala čítanku a „knihu metodní“, o dva roky později ještě velký a malý katechismus a katechismus s otázkami.²⁵⁰ Roku 1798 byl vydán „*Slabikář pro školy v císařských a královských zemích*“ a „*Čítací kniha pro selské školy*“. Dle svazku „*Kniha pro děti, nebo všeobecné obsahy a vyjádření o věcech, které věděti mají a pochopiti mohou*“ z roku 1771 učitel předříkával otázky o světě, přírodě, člověku, náboženství, apod. a děti se učily odpovídat z paměti.²⁵¹

Významný pokrok v didaktice během první poloviny devatenáctého století umožnil, aby se ujaly nové metody nácviu **čtení** a děti byly schopné si tuto dovednost osvojit během jediného roku, nikoliv během několika let, jako tomu bývalo dříve.²⁵² Jednoduchý postup výuky od jednotlivých hlásek přes spojování slabik s ohledem na jejich snadné vyslovování po krátké poutavé veršované texty shrnul ve svém slabikáři Karel Vinařický, farář v Kování na Mladoboleslavsku. „*Česká abeceda aneb malého čtenáře knížka první*“ byla vydána v Praze roku 1839 a byla poměrně bohatě ilustrována. Autor zpracoval i úvod pro učitele, ve kterém přibližuje novou metodu výuky. „*Čti z ní pan učitel svému budoucímu žákovi kteroukoli veselejší povídku neboli bájku tak živě, jako by ji bez knížky vypravoval. Zjeví-li dítě pozor a libost v poslouchání, čti mu ještě druhou i třetí a pověz mu, že by také takové a hezčí povídky z knížek samo umělo povídati, kdyby znalo ta černá znamínka, jimž říkáme litery aneb písmena.*“²⁵³ Amerlingův spolupracovník z Budče Josef Franta Šumavský vydal roku 1841 „*Malou čítanku s několika abecedami jakož i navedení ke čtení a pravopisu*“. Šumavský se také stavěl negativně k mechanickému slabikování a nabádal učitele, aby děti naučil nejdříve určitou věc poznat (například dle vyobrazení), pojmenovat a název správně vyslovit. Skládáním jednotlivých slabik a hlásek se poté žák slovo naučil i číst. Učitel tedy postupoval od analýzy k syntéze.²⁵⁴

Psát se žáci učili nejprve německou novogotickou kurzívou, a to cestou mechanické nápodoby. Učitel předepsal na tabuli předlohu, kterou žák reprodukoval.

²⁵⁰ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 8.

²⁵¹ TAMTÉŽ, s. 11.

²⁵² Emanuel STRNAD, *Didaktika*, s. 228.

²⁵³ Karel VINAŘICKÝ, *Česká abeceda*, s. III.

²⁵⁴ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 71.

Co se týče písma, záleželo zřejmě spíše na konkrétním učiteli, zda děti naučil psát i humanistickou kurzívou.

Pokrok bylo možné sledovat i ve výuce **počtů**. Roku 1795 bylo vydáno trojdílné „*Naučení k umění početnímu pro české školy v c. k. zemích*“. První díl této učebnice vysvětloval čtyři základní způsoby počítání, druhý díl přinášel složené počty, mince a míry a třetí díl seznamoval s trojčlenkou.²⁵⁵

Náboženství vyučovali na triviálních školách obvykle katechetové, kteří sami vpisovali známku do výkazu o prospěchu žáků.²⁵⁶ Učebnicí náboženství byla „*Malá kniha k čtení pro žáky obecných škol v c. k. zemích*“, vydaná roku 1837.

Vybavenost škol předepsanými učebnicemi byla podle platných norem povinná i pro chudé děti, kterým je zajišťovala obec. To byl základ předepsaný státem. Na příklad o situaci, která v tomto směru panovala v Lišově, informuje tamní školní kronika. „(...) i mládež školní našla dobrodince, p. Jana Poráka, jenž roku 1812 fundaci dosud na domě č. 37 upsanou vynášející 1 zl. Víd. Č. aneb 42 kr. pro školní mládež založil. (...) Roku 1835 vznikl škole naší znamenitý dobrodinec, důst. Pan P. Jan Evang. Krbec, rektor u sv. Jiří na hradě Pražském, jenž stráviv zde blahá léta mladosti a na druhý tento svůj domov vždy vděčně pamatuje, většinu knih, které se tehdy v češtině vydávaly, najednou škole daroval a sbírku až do své smrti r. 1857 stále obohacoval. (...) Jak shora podotknuto, vyšiřovala se školní knihovna přispěním několika dobrodinců velmi utěšené, též prostředky k názornému vyučování, jako mapy, obrazy zvířat a bylin dříve již městskou radou opatřovány byly; nedosti toho i jiné pomůcky vyučovací: Felklův veliký globus, zeměstroj, obrazy biblické zjednány z čistého výnosu představení „Jesliček“, jež horliví kooperatorové (...) berouce herce z čilejší mládeže školní a jsouce podporování učitelstvem, pokud hry dětské se dovolovaly, s velkou pochvalou obecnstva několikrát provedli.“²⁵⁷

Od padesátých let devatenáctého století se ve městech zřizovaly čtyřtřídní hlavní školy. První třída mohla mít dvě oddělení. Vyučovacími předměty byly náboženství, čtení, druhý zemský jazyk, psaní, počty, zpěv a kreslení. V rámci nauky o jazyce (čtení) se děti na hlavních školách učily hláskování, slabikování a trénovaly se ve čtení, měly porozumět obsahu, věnovaly se pravopisným, mluvnickým a praktickým cvičením,

²⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 10.

²⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 49.

²⁵⁷ SOKA České Budějovice, fond Národní škola Lišov, školní kronika.

slohu a skladbě písemností. V rámci psaní si děti osvojovaly novogotickou kurzívu, humanistickou kurzívu a měly znát i frakturu. Učitel mohl ve čtvrté třídě také příležitostně při čtení vést výklad ze zeměpisu, dějepisu a přírodopisu.

Nižší reálné školy, které vznikaly rozdělením čtvrtých tříd hlavních škol, poskytovaly dítěti širší vzdělání. V roce 1851 pro ně byla vydána speciální učební osnova. Vyučovacím jazykem byl kterýkoliv zemský jazyk. Mezi předměty patřilo náboženství, český jazyk, případně i druhý zemský jazyk (vyučovacím cílem byla *„hbitá a správná mluva, jistota v pravopise, gramatice a interpunkci, zručnost v písemnostech jednacích, vybroušení vkusu četbou“*), zeměpis a dějepis (*„znalost povrchu zemského po stránce fyzikální i politické, zevrubný zeměpis Rakouska a otčiny, dějepisný přehled evropských zvl. rakouských národů“*), matematika, aritmetika (*„zručnost a jistota početní; výcvik v způsobech početních pro život praktický“*), rýsování, přírodopis (*„z názoru poznati nejdůležitější předměty všech říší přírodních; jich význam pro průmysl“*), základy chemie, technologie, kreslení (*„zručnost v reprodukci měřických čar, ploch a těles, částí lidského těla, zvířat a rostlin“*) a krasopis (*„jistota a vkusných tvarů psacích hbitost“*).²⁵⁸

Mravy

Tělesný trest jako prostředek k udržení kázně byl během devatenáctého století ve školách stále ještě hojně využíván. Četnost jeho užívání však záležela vždy na osobě konkrétního učitele. Obecně býval učitel sice nabádán k přísnosti, ale moudré a otcovské. *„Dobrým a vlídným nakládáním s dětmi, ježto nevlídností a nevrlostí vyučování se dětem stává nelibým a z učirny pravá mučírna. Naopak zase vlévá přívětivost učitelova a veselá jeho tvář dětem důvěru k učiteli a chuť k pilnému do školy chození, jakož i vzbuzuje pozornost při vyučování.“*²⁵⁹ Vorbes varoval před užíváním trestů, které by uškodily zdraví dítěte. Doporučuje učiteli být při trestání opatrný co do míry, i způsobu trestu. Někteří z kantorů užívali jako trest i klečení, ponechání dítěte „po škole“, půst nebo přesazení do lavice, která byla vyhrazena jako „lavice hanby“.²⁶⁰ Množství textu, které Vorbes věnuje tomuto tématu, dokazuje, že tělesné tresty byly opravdu rozšířeným jevem a cestou osvěty byli kandidáti na učitele

²⁵⁸ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 128.

²⁵⁹ Tomáš VORBES, *Didaktika*, s. 75.

²⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 90.

upozorňování, že tento způsob trestání není ideálním prostředkem výchovy a získání kázně ve třídě.

Podrobnou zprávou o představě správného a mravného chování dítěte - žáka podává Josef Mirovít Král v díle „*Dokonalý žák aneb jak by žák v domácnosti, ve škole, v domě božím a při vyražení se chovati měl*“ z roku 1827. Rodičům by dítě mělo být povinně oddané a vděčné, sourozence by mělo milovat, k přátelům a ke všem ostatním lidem se chovat vlídně a zdvořile. Žák by měl pilně navštěvovat školu. Ve škole by měl mít chuť k práci a chuť naučit se všem předmětům a k učiteli se měl chovat jako ke svému vychovateli s vděčností a úctou. V kostele by měl více než na jiných místech dávat pozor na své vzorné chování.²⁶¹

Avšak ani všechna obšírná doporučení, jak by se žák měl nejlépe chovat, nemusela vždy dojít kýženého mravního účinku. „*Dne patnáctého března jsem u c.k. okresního soudu v Třeboni přísahu složil, stranu svědectví toho chlapce z Břilic, jenž Janu Dorotkovi zdejšímu facku vyletěl v chrámu Páně při odpoledních službách Božích (...)*“²⁶²

Josef Mirovít Král také idealizovaně popisuje běžný den dítěte, jak by měl vypadat. V sedm hodin má žák vstát s modlitbou, obléci se, umýt si ruce a obličej a vyčistit zuby. V půl osmé by se měl nasnídat a jít s radostí do školy. Po škole v jedenáct hodin by si měl opakovat učivo a s modlitbou usednout ke stolu a po obědě se s chutí vrátit do školy. Po škole si sní malou svačinu od rodičů a opakuje si, co se naučil. Zbytek dne si může hrát a v deset hodin večer s modlitbou ulehne na lůžko.²⁶³

Některé z dobových mravokárných povídek pro děti mezi šestým a dvanáctým rokem věku se z dnešního pohledu pohybují někde na pomezí fantastického a hororového žánru. „*Příběhové pro výstrahu žákům představení: Nepí ze stojící vody ani z bahniště. Lékař Heyny z Freyburku ve Švejcarsku následující pravdivý příběh vypravuje: V dubnu l. 1811 Magdalena Fychtlerova, 26 let stará mravná sedlská panna do městské nemocnice Freyburské byla přivezená. Již od měsíce dubna na bolest žaludka trpěla, která jí hroznou ošklivost, nechť k jídlu, a namáhání k vrhnutí působila. Mnozí ranlékařové již na uzdravení její vynaložili všecko umění své, ale nadarmo; ona neustále zvrhujíc, jen čistou krev ze sebe vyhazovala. 23. dubna 1811*

²⁶¹ Josef Mirovít KRÁL, *Dokonalý žák*, s. 52.

²⁶² Jiřina PSÍKOVÁ, *Kronika Václava Hucka*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 19, 2007, s. 196.

²⁶³ Josef Mirovít KRÁL, *Dokonalý žák*, s. 20.

v nemocnici Freyburské líky užívala, načež druhého dne tři živé pijavice vyvrhla. Po každém po tři dni trvajícím zvrhování krev a pijavky zvrhovala. Brzo na to lépe se majíc, dne 11. máje nemocnici opustila; ale poznenáhla opět nemoc její se navrátila, načež ona do nemocnice se navrátíc, jako ponejprv několik živých pijavic vyvrhla. Opět jí bylo lépe; pročez k svému předešlému pánovi do služby odešla a za nějaký čas dobře se vynacházejíc, každý pokrm požívala, jen víno snésti nemohla. Na počátku prosince od pána svého k tomu přinucena byvši, po několik dní po sobě sklenici vína vypila, načež jí z žaludka do krku něco vystoupilo – čím by málem se byla zadusila. I sáhnouc rychle k ústům, klepeto i stehno velikého raka utrhla, načež rak opět do žaludku vlezl. Brzo na to polou shnilého raka vyvrhnouc, vždy hůře se měla: pročez zase do nemocnice odevzdaná byla. Po užíváním líku mnoho dílem živých, dílem mrtvých zeměplazů vyvrhla, načež úplně uzdravená byla. Mezi časem lékařského s ní jednání vyvrhla jednu žábu, tři malé raky, veliké utržené klepeto velkého raka, 52 pijavic a 58 klíšťat. Kterak pak ta zvířata do žaludku té dívky se dostala? Ona mívala obyčej v čas polní práce z každé vody z bahnišťat a z kalužin píti. I upamatovala se, že l. 1810 z bahništěte na břicho ležíc, a ústa ve vodě držíc, hltavě se napila. A tou bažinatou vodou buď celá ještě malinká ta zvířata, neb zárodek čili vajíčka jejich do sebe pozřela, která poznenáhla v ní vyrostla.²⁶⁴

²⁶⁴ Josef Mirovít Král, *Dokonalý žák*, s. 92.

5. Školy třeboňského školního obvodu

Finanční zajištění školy - patronát

Škola ve sledovaném období nebyla vnímána jako samostatný právní a ekonomický subjekt, a proto neměla ani samostatné hospodaření. Všechny její příjmy byly v podstatě příjmy učitele jako člověka, který ji navenek zastupoval a zosobňoval. Zbývající prostředky a náklady na školu, které nebyly příjmem učitele, ale souvisely se školou, představovaly především náklady na výstavbu, opravy a úpravy budov. Tyto činnosti byl povinen zajišťovat patron školy. Dále mezi tyto pravidelné školní náklady patřilo i dřevo na vytápění třídy, které poskytovali místní rolníci, a konečně ještě i náklady na úklid školní třídy.

Patrony škol třeboňského školního obvodu byly téměř z poloviny obce, ze čtyřiceti pěti procent vrchnost a ze sedmi procent náboženské, nebo studijní fondy.²⁶⁵ Škola ve sledovaném období patřila stále ještě neodmyslitelně k faře a její patron byl většinou i patronem školy. Patronátní právo prezentační umožňovalo patronovi vybrat na uprázdněnou faru duchovního.²⁶⁶ Patron fary tedy měl právo ji obsazovat a z toho plynula povinnost přispívat na stavbu školní budovy. Stejně tak se patron účastnil vizitací, které se bez jeho vědomí nesměly konat. Vizitace byla ohlašována u patronátního úřadu, a účastnil se jí vrchnostenský úředník. Ten byl stejně tak přítomen i sepisování školní fase (o příjmech učitele), pod kterou se jako jeden z řady přítomných úředníků podepisoval.²⁶⁷ O náklady na výstavbu škol se měli společně dělit patron, vrchnost a obec, přičemž vrchnost měla hradit stavební materiál, patron měl vyplácet řemeslníky a obec měla přispět na ostatní stavební práce. Pozemek pro stavbu poskytoval jeho vlastník – obec nebo vrchnost zdarma. Pokud příhodný pozemek patřil třetí straně, dělily se o náklady na koupi rovným dílem patron, vrchnost a obec. Obce, které nedosahovaly na potřebné finance, podpořil náboženský, nebo školní fond.²⁶⁸ O dostatek dřeva na vytápění se ve školách třeboňského školního obvodu staraly většinou přiškolené obce.

²⁶⁵ Přehled patronů jednotlivých škol je v příloze č. 3.

²⁶⁶ Jan Křtitel ROŠKOT, *Patronátní právo*, s. 32.

²⁶⁷ Jako schwarzenberský vrchnostenský úředník se v souboru školních fasí sledovaného období vyskytuje Johann Bartl.

²⁶⁸ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 59.

Stav školních budov byl po celé sledované období poměrně špatný. Na příklad prkenná podlaha po dlouhou dobu nebyla ve třídách samozřejmostí. Stavení mělo disponovat prostornými učebnami v takovém počtu, kolik při škole působilo učitelů. Byt učitele, pokud jej stavení mělo, měl být oddělený od učeben. Třída měla být opatřena okny a kamny. K vybavení dále patřila tabule, lavice, stůl pro učitele na vyvýšeném místě, skříň pro úschovu knih pro chudé žáky, židle pro vikáře provádějícího vizitaci, faráře a místního školního dozorce. V každé třídě také měl být vyvěšen rozvrh hodin a školní řád. Podmínky pro stavbu nové školní budovy stanovoval „*Schulkodex*“ z roku 1805 takto: suché, světlé a vzdušné místo, dostatečně vzdálené od hlučných řemeslných dílen. Učebna pro padesát žáků měla být šest metrů široká, sedm metrů dlouhá a tři metry vysoká.²⁶⁹

Patronátní povinnosti a práva vrchnosti byly zrušeny zemským zákonem z třináctého září 1864. Bylo však umožněno, aby se obě strany smluvně zavázaly k formálnímu zachování patronátu na určitý počet let. Jan Adolf II. Schwarzenberg se s třeboňskou městskou obcí také šestnáctého ledna roku 1866 skutečně dohodl na každoroční náhradě za někdejší patronátní povinnosti ve výši 678 zlatých a 48 krejcarů.²⁷⁰ Stejně tak byla zákonem zrušena povinnost příspěvku vrchnosti na dřevo, určené k vytápění ve školách. Tam, kde nedošlo ke zmíněné dohodě, bylo uloženo přenesení povinnosti patronátu na obec, která byla zřizovatelem školy.

Úřední agenda týkající se třeboňských škol, která náležela rodu Schwarzenberků, jakožto školnímu patronu a místní vrchnosti, byla velice rozsáhlá. Náležely k ní mimo jiné záležitosti financí na opravy budov spadajících pod patronát, tedy kostelů, far, lokálií a škol. Součástí toho byly i platby za kominické služby, provedené na komínech těchto budov. Vrchnost také vedla přehled o výnosech polí, luk, zahrad a rybníků, přiléhajících k budovám pod jejím patronátem a přispívala na výstavbu zahrad u škol, které sloužily k výuce. S tím souvisela i agenda výstavby nových budov far, lokálií, kapliček, soch a škol, na které jako patron a místní vrchnost přispívala. Byla jimi například i přestavba budovy triviální školy a stavba soukromé dívčí školy v Třeboni.

²⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 59.

²⁷⁰ NA Praha, Školní fase 1772-1869, inv. č. 12, kart. 103 (Třeboň).

Zároveň měla svůj podíl i na obsazování uprázdněných učitelských a podučitelských míst a rušení pokoutních škol.²⁷¹ Vrchnost prováděla také dohled nad příjmy učitelů podřízených škol. S tím související agenda zahrnovala přehled o veškerých příjmech učitele, o výši školného a ostatních naturálních i finančních dávkách. Stejně tak dohlížela na dostatek množství dřeva pro vytápění školy a odváděla sama dřevo jako naturálii školám stojícím pod jejím patronátem. Rod Schwarzenberků měl také svou nadaci pro gymnaziální, reální a další studenty, kterou spojil s nadací založenou již Rožmberky.²⁷² Velmi obsáhlá je agenda vizitací, na kterých se vrchnost jako patron podílela. Měla své patronátní komisaře, kteří záležitosti škol měli na starost. Ti byli přítomni jak vizitacím, tak i pololetním zkouškám, které na školách probíhaly.²⁷³

Budovy škol v Třeboni

Budova veřejné školy, nacházející se původně od roku 1550 u hřbitovní zdi za kostelem ve Školní ulici (dnes ulice Husova u kostela Panny Marie Královny a sv. Jiljí) byla roku 1844 spolu se hřbitovem zrušena, přičemž od roku 1789 sloužila jako soukromý dům měšťana Dorotky. Vyučování probíhalo od roku 1788 v nově vystavěné budově v těsném sousedství presbytáře kostela v místě bývalé kaple Božích muk, která byla určena pro normální školu.²⁷⁴

V roce 1867 byla školní budova postoupena na základě darovací listiny²⁷⁵ gymnáziu a jednotlivé třídy obecné školy byly umístěny v soukromých domech: první třída v č.p. 79, druhé oddělení první třídy v č.p. 4, druhá třída v č.p. 10, třetí a čtvrtá třída v č.p. 93. Tento stav trval až do roku 1897, kdy byla vystavěna nová obecná chlapecká škola za Budějovickou branou.²⁷⁶ Původní školu pak využívalo treboňské gymnázium a to až do roku 1906. Soukromá dívčí škola byla umístěna v prostorách

²⁷¹ Pokoutní školy vznikaly v 2. polovině 18. století v odlehlých místech, nebo tam, kde nebyla k dispozici školní budova. Učitel děti vyučoval doma. Pokoutní vyučování bylo se zavedením povinné školní docházky zakázáno.

²⁷² SOA Třeboň, Velkostatek Třeboň, IC 3Kalfa 1-6.

²⁷³ TAMTÉŽ, IC 3Kalfa 8.

²⁷⁴ Obrazová příloha, obrázek č. 1.

²⁷⁵ SOA Třeboň, Velkostatek Třeboň, IC 3Kalfa 1, fasc. 101.

²⁷⁶ Obrazová příloha, obrázek č. 2

bývalého augustiniánského kláštera. Dnešní podoba školy pochází z přestavby z roku 1886.²⁷⁷

Jazykové hledisko

Všeobecný školní řád ze šestého prosince 1774, který stojí na počátku sledovaného období jako základní norma školské správy, znal pouze školy „německé“. Na normální škole byla skutečně vyučovacím jazykem němčina. Na hlavních školách ve větších městech byla první a část druhé třídy česká, třetí třída německá. Dvorské dekrety z třicátého prvního srpna a osmnáctého října roku 1776 však nařizovaly vyučovat v německém jazyce i tam, kde se mluvilo běžně česky.²⁷⁸ Otázkou však zůstává, zda byl vůbec plošně k dispozici učitelský personál, schopný vyučovat německy. Stejně tak děti se spíše učily nazpaměť, než aby látce v jiném jazyku než v mateřtině porozuměly.

Na triviálních venkovských školách se i v první polovině devatenáctého století učilo česky.²⁷⁹ Ministerským nařízením z druhého září 1848 byl vyučovacím jazykem na obecných školách stanoven jazyk mateřský. Pokud byla škola smíšená, nemělo ministerstvo námitek proti vyučování v českém jazyce. *„Vlastenecky naladění školdozorci či učitelé spontánně provedli – navzdory guberniu a příslušným konzistořím – ještě před rokem 1848 pravopisnou odluku: bez jakýchkoliv nařízeních přivedli děti k psaní českého textu latinkou a německého kurentem. Odluku vzalo ministerstvo kultu a vyučování na vědomí až v roce 1855.“*²⁸⁰ Od roku 1851 mělo být ve třetí třídě městských triviálních škol vyučování vedeno již v německém jazyce.

Polovina devatenáctého století byla situace na půdě pražské arcibiskupské konzistoře, zemského prezidia a zejména v období působení ministra Leopolda Thuna v oblasti školství, jak už bylo zmíněno výše, spjata s poměrně příznivými podmínkami pro český jazyk. Konzistoř přiznala na jaře 1848, že potřeba výuky v češtině na elementárních školách je oprávněná. Zemské prezidium povolilo v dubnu 1848

²⁷⁷ Obrazová příloha, obrázek č. 3; Plány na novou budovu dívčí školy jsou uloženy ve fondu Velkostatek Třeboň, IC 3Kalfa 1, fasc. 101.

²⁷⁸ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 185.

²⁷⁹ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 9.

²⁸⁰ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 187.

založit hlavní školu v Praze o třech třídách s českým vyučovacím jazykem. Čeština však ze škol opět začala mizet od poloviny padesátých let.²⁸¹ „*Němčina pronikala nenápadně nejen na střední školy, ale prosazovala se v rostoucím měřítku také v základním školství. Proti této tendenci se ozvalo několik ojedinělých hlasů zvláště z prostředí katolického duchovenstva, z nichž nejvýznamnější byla stať Karla Vinařického v Muzejním časopise v roce 1857. Vinařický argumentoval vcelku logicky tím, jak je pedagogicky nevhodné vyučovat reálným předmětům – včetně náboženství – v jazyce, který dítě nezná, a velice zdvořile se přimlouval za to, aby češtině byl ponechán prostor alespoň tam, kde to přikazoval sám zdravý rozum.*“²⁸²

Doba nepříznivá pro český jazyk se začala pomalu obracet v druhé polovině devatenáctého století. Je nutné si uvědomit, že stát potřeboval úředníky znalé českého jazyka, pro komunikaci s česky mluvícím obyvatelstvem a také starší písemnosti uložené na úřadech byly v češtině. Zároveň nastaly ve dvacátých letech devatenáctého století obtíže s obsazováním učitelských míst na nově vystavěných školách z důvodu nedostatku učitelské síly. Byli třeba učitelé, kteří umí výborně česky a mohou tak na triviálních školách vyučovat.²⁸³ Příznivé pro český jazyk byly však až liberální školské zákony z let 1868 a 1869. Vyučovací jazyk pro každou obecnou školu od té doby určoval zemský školní úřad.²⁸⁴

Školní rok

Školní rok se na triviálních venkovských školách řídil místními potřebami. Obecně byl začátkem školního roku svátek Všech Svatých, tedy prvního října. Prázdniny připadaly na tři dny před Velikonocemi, den svatého Marka a prosebné dny, čtrnáct dní trvaly prázdniny v době žní, tři týdny v době vinobraní, senoseče nebo sklízení ovsa.²⁸⁵ Vyučování mělo probíhat každý den dopoledne i odpoledne kromě

²⁸¹ Otto URBAN, *Česká společnost*, s. 128.

²⁸² Karel Vinařický, farář v Kování, byl autorem českého slabikáře „*Česká abeceda, aneb malého čtenáře knížka první*“ z roku 1839. (Více v kapitole Žáci.); srov. Otto URBAN, *Česká společnost*, s. 131.

²⁸³ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

²⁸⁴ „*V kterém jazyku se má vyučovati a zdali se má učiti některému jinému jazyku vlasteneckému, rozhodne v mezích zákona školní úřad zemský, slyšev ty, kteří školu vydržují.*“ Zákon č. 61 z 14. května 1869 o vyučování ve školách obecných, část II., O navštěvování školy, § 6.

²⁸⁵ Prosebné dny byla veřejná prosebná procesí provázená modlitbou.

soboty odpoledne a neděle.²⁸⁶ Děti navštěvovaly každý den před začátkem vyučování mši svatou vyjma období od začátku adventu do začátku půstu. Na školách normálních připadal začátek školního roku na prvního listopadu, na školách hlavních na říjen. Prázdniny pak trvaly od poloviny do konce září.

Zimní i letní školní běh byly zakončeny veřejnými zkouškami. Děti ve svátečním oblečení byly zkoušeny za přítomnosti obou místních správců, vrchnostenského úředníka a obecních zástupců. Otázky jim kladl učitel, ale některý z přítomných mohl položit i doplňující otázku. Školní docházka byla hodnocena jako velmi pilná, pilná, nestálá nebo řídká, chování jako *velmi dobré, dobré, prostřední* a *školnímu řádu neodpovídající*. Výsledná známka z jednotlivých předmětů měla stupně *velmi dobrý, dobrý, prostřední* a *slabý*. Vysvědčení obdrželi žáci až s koncem povinné školní docházky, tedy ve dvanácti letech věku a teprve s ním mohly být přijaty do učení některému řemeslu.²⁸⁷ V ten den učitel přednesl krátký proslov, ve kterém se snažil na žáky zapůsobit, aby pokračovali v rozvíjení vědomostí i nadále jak v otázkách náboženství, tak v ostatních předmětech na opakovacích školách.²⁸⁸ „*Dne 3. července [1853] počaly zkoušky v elementární třídě od 8 do 10, pak od 10 do 12 v první třídě hl. školy, odpoledne od 2 do 4 byla zkouška v II. třídě hlavní školy a od 4 do 6 v dívčí škole. Dne 4. od půl osmé hodiny ráno byla zkouška v třetí třídě hl. školy až do 9 hodin. Pak od 9 počala zkouška v podreální třídě v obou rocích. Při těchto zkouškách se vynacházel důstojný pan školdozorce Štěpán Sýkora, farář ze Štěpánovic. Při této zkoušce bylo znamenité to, že když pan Antonín Bertl, učitel v podreálce dítky zkoušel z měřičství, tak se stalo, že jemu chlapec při jednom důkazu chybil a tu hned p. Josef Sejkora, učitel kreslení vystoupil a začal náramně křičet, aneb se s klukem veřejně vadit, takže každý z těch pánů posluchačů najednou překvapen byl a náramně ticho povstalo, neb byl každý žádostiv, co z toho vypadne, ale pan Bertl se choval v tomto ohledu mírně a odpověděl jen v tichosti: tak já si to opravím, což každý chválil.*“²⁸⁹

²⁸⁶ Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj*, s. 48.

²⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 49.

²⁸⁸ Tomáš Vorbes, *Methody*, s. 119.

²⁸⁹ Jiřina PSÍKOVÁ, *Kronika Václava Hucky, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska* 18, 2006, s. 101.

Oslavy významných událostí

Jednou z výraznějších chvil v životě škol třeboňského školního obvodu bývala ve sledovaném období zejména návštěva českobudějovického biskupa, spojená obvykle s generální kanonickou vizitací. Pokud se dochovaly kroniky, zmiňují vždy tyto události velice podrobně. „*Dne 7. září 1847 dostala se nám od našeho Velebného okresního ouřadu veselá zpráva, je Jeho Biskupská Milost náš nejosvícenější nejvyšší duchovní pastýř u nás kostelní i školní prohlížení držeti bude a přitom svátost biřmování udělovati bude. K příchodu toho vzácného hosta se jak v kostele tak i ve škole všecko připravovalo, děti ač prázdniny byly, školu navštěvovaly by z vyučování nabytého počet kladly i spolu se k sv. Biřmování připraviti mohly.*“²⁹⁰

Tradice kontroly školy, spojené s biskupských vizitací, se udržela i po změně dohledu nad školami v roce 1869. Biskup zkoušel žáky školy z náboženství. Dohled nad ostatními vyučovanými předměty mu již nenáležel. Obecní kronika města Stráž nad Nežárkou zachycuje biskupskou vizitaci z konce června 1873 a uvádí, že biskup „*ubíral se do kostela, kdež lid krátkou řečí osloviv, hned se jal děti školy Strážské ze sv. náboženství zkoušeti, svátost biřmování udělovati (...)*“²⁹¹

Děti oslavovaly (většinou sázením stromů) radostné okamžiky v životě knížecí rodiny Schwarzenberků a všímaly si i významných momentů týkajících se celého mocnářství, jakými byly události v životě císaře a jeho rodiny. Žáci jílovické školy na příklad na památku sňatku Františka Josefa I. s Alžbětou zasadili v přítomnosti faráře, starosty, místních obyvatel a učitelů čtyři jabloně u kostela. Po zasazení stromů děti zpívaly rakouskou státní hymnu. Pokyn okresního školního dozorce z roku 1900, upozorňující na sedmdesáté výročí narození císaře, se dochoval v kronice školy v Jílovicích. Upozorňuje, aby se děti v době prázdnin sešly ve škole, byly poučeny o významu této události, aby zazpívaly hymnu a účastnily se konaných mší.

Během školního běhu se také konaly různé školní slavnosti. „*Dne 13. června [1860] jsme měli v Třeboni školní slavnost, nebo děti ze všech škol (dívčí i hlavní školy) kráčely v řadách jako vojáci do tak zvaného Prátru a tam rozličné hry a zpěvy*

²⁹⁰ SOKA České Budějovice, fond Národní škola Jílovice, školní kronika.

²⁹¹ SOKA Jindřichův Hradec, Stráž nad Nežárkou (Gedenkbuch der Gemeinde Platzt), 1836 – 1939, obecní kronika, s. 101.

*provozovaly. Každá třída měla svůj zvláštní praporec. Připomenouti sluší, že se dítkám velmi mnoho pečiva k této zábavě poskytlo a na zvláštním voze tam dovezlo.*²⁹²

Mezi mnoha tisíci vystavenými exponáty na pařížské světové výstavě roku 1867 byly i výkresy a ukázky prací žáků z třeboňské školy. „14. listopadu 1867 ve středu odpoledne jsme měli školní poradu u přítomnosti p. děkana Josefa Fišera skrze výstavu do Paříže. Učitelstvo se usneslo a odeslalo výkresy a lučební výrobky do Paříže, které tam pak pochvalu obdržely.“²⁹³

²⁹² Jiřina PSÍKOVÁ, *Kronika Václava Hucky*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 19, 2007, s. 206.

²⁹³ Jiřina PSÍKOVÁ, *Kronika Václava Hucky*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20, 2008, s. 101.

Závěr

Zatímco úvodní část práce stručně shrnuje dosavadní badatelský zájem a základní literaturu k tématu, první kapitola se pak zcela zaměřuje na školskou správu v letech 1774 až 1869. Je kompilací poznatků z literatury, jednotlivých ustanovení příslušných zákonů a archivních pramenů. Všímá si v chronologickém sledu nejdůležitějších momentů ve sledovaném období, a to především zavedení všeobecné školní povinnosti roku 1774, změn spojených s přijetím tzv. „*Schulkodexu*“ roku 1805 a změn, které přinesl rok 1848 a následující roky, stejně jako vzniku osmileté obecné školy prostřednictvím liberálních školských zákonů z let 1868 a 1869. Dále je zde přiblížena agenda jednotlivých úředníků školské správy, zvláště rozsah jejich povinností a problematika školních vizitací.

Druhá kapitola práce má charakter topografického přehledu a územního vymezení studované problematiky. Popisuje a vymezuje třeboňský školní obvod čili vikariát a přibližuje krátce každou farní školu existující ve studovaném období na území tohoto obvodu.

Třetí kapitola se věnuje záležitostem učitelů třeboňského školního obvodu, především jejich finančnímu zabezpečení, zejména skladbě a výši jejich platů. To bylo možné na základě rozboru školních fasí třeboňských škol napříč celým sledovaným obdobím. Dále kapitola shrnuje požadované vzdělání učitelů a upozorňuje také na některé významnější třeboňské učitele.

Ve čtvrté kapitole byl proveden rozbor sociálního původu žáků školního obvodu. Je zde věnován prostor také docházce, vyučovacím předmětům na triviálních školách a podobně.

Pátá kapitola přibližuje problematiku patronátu, vyučovacího jazyka na školách, vymezuje školní rok a krátce se věnuje i každodennosti školy.

Poslední tři zmíněné kapitoly vznikly na základě rozboru školních fasí, školních a obecních kronik, rodinné kroniky třeboňského učitele Václava Hucka, a dalšího písemného materiálu vrchnostenského archivu, literatury a příslušných zákoníků.

Množství archivních pramenů, které je možné využít pro studium dějin školské správy a obecně dějin školství je skutečně nepřehledné a rozsah práce neumožnil podrobnou analýzu všech těchto dostupných zdrojů.

Základním informačním zdrojem byly školské zákony a některé další normy, které se školství dotýkaly. Z archivních pramenů bylo využito fondů jednotlivých škol, zejména pak školních kronik, které přibližují historii školy a její každodennost. Samotné fondy škol jsou častěji dochovány pro období od poloviny devatenáctého století a mladší. Fondy měst poskytly především obecní kroniky, které údaje ze školních kronik vhodně doplnily. Dalším pramenem byla i rodinná kronika učitele Václava Hucka.

Finanční zabezpečení učitele a rozbor jeho platu bylo možné provést na základě srovnání údajů přibližně osmdesáti fasí škol třeboňského školního obvodu, pocházejících ze sledovaného období. Zhodnocení sociálního původu žáků umožnily seznamy školou povinných dětí, přikládané k fasím.

K otázce patronátu a zvláště rozsahu patronátních práv a povinností místní vrchnosti byly pramenem příslušné části schwarzenberského velkostatkového archivního fondu. Záležitosti patronátu, nebo školních vizitací jsou skutečně velmi širokým tématem a bylo možné se jich dotknout v podstatě jen okrajově. Vztahy mezi jednotlivými úředníky, výměnu informací a agendu školních vizitací přiblížily také fondy českobudějovického biskupství, zejména Školské spisy konzistoře.

Doplňkovými archivními prameny byla Sběrka dokumentace ve Státním oblastním archivu Třeboň a Ordinátní listy budějovického biskupství.

„Jestliže se dětem dopřeje denně sedm až osm hodin k spánku, dvě hodiny na jídlo a deset hodin na práci, zbývají na školu stále ještě čtyři hodiny.“ Slova Alexandra J. Helferta poměrně trefně vystihují situaci činitelů školy v období od zavedení všeobecné školní povinnosti do vzniku obecné školy – rodiče, žáka a státu. Dítě na venkově, které bylo více než žákem především domácí pracovní silou, bylo do školy posíláno spíše sporadicky. Rodič školu sám nenavštěvoval a vnímal ji jako cizí prvek, který znemožňoval dítěti podílet se na práci doma, na práci námezdní, či tovární. Systém, daný školskými zákony, byl však precizně propracován a dohled jednotlivých úředníků byl stanoven s byrokratickou přesností, natolik vlastní rakouskému mocnářství. I přes to, že realita narážela na nedostatečnou docházku, otřesný stav školní budovy, nedostatečný příjem učitelů, kteří byli často nuceni žít na hranici hmotné nouze, se Čechy během sta let existence plošného elementárního vzdělávání staly nejvíce alfabetizovanou společností v celoevropském měřítku.

Výsledek se tedy dostavil. Postupně odrůstaly generace, pro které se již škola stávala součástí života a gramotnost ve společnosti se stále zvyšovala. Díky tomuto

období formování školské správy a jejích úřadů, které je charakteristické různými zápasy – ať už zápasem o český jazyk ve školách, zápasem s nedostatečnou školní docházkou, nebo zápasem o lepší postavení a dostatečné finanční ohodnocení učitele, mohla vzniknout roku 1869 moderní obecná škola, která je skutečně již předstupněm dnešního základního školství.

Jedná se také o velmi výrazný přelom v tom ohledu, že výuku poprvé zcela přebírá světský učitel pod dohledem státního úředníka. Děje se tak v důsledku mnoha vlivů, které během doby osvětenství a v devatenáctém století zásadně proměňovaly společnost. Jedním z nich je snaha státu získat schopnou pracovní sílu plošným elementárním vzděláním pro širokou masu občanů. Po celé sledované období provází školskou správu proces sekularizace. Duchovního, tradičního nositele vzdělanosti, nahrazuje profesionální učitel, absolvent některého ze vzdělávacích ústavů, poskytujících pedagogickou přípravu dle uzákoněných pravidel. Stejně tak můžeme u učitelů pozorovat uvědomění si potřeby celoživotního vzdělávání a nalezení jakési stavovské hrdosti a důležitosti ve svém povolání a poslání.

Je jistě zajímavé sledovat, jak stát s postupujícím vývojem všech oblastí společnosti klade na děti stále vyšší nároky týkající se základního vzdělání. Někdejší škola dala dítěti znalost náboženství a trivia - čtení, psaní a počtů. Dnes je nutné dítě připravit pro budoucí život mnohem náročnější skladbou předmětů. Základem, na kterém se může stavět, však stále zůstává zmíněné trivium.

Výzkum školské správy a vztahů jednotlivých jejích institucí v letech 1774 až 1869 ukázal, že se jedná o nesmírně široké a zajímavé téma s bohatou pramennou základnou, které stále čeká na důkladné monografické zpracování.

Seznam zkratek

NA	Národní archiv
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv

Přehled použitých pramenů a literatury

Prameny vydané

MARTÍNKOVÁ, Lenka (ed.), *Rozličná podání a události z dob minulých i přítomných. Zaznamenal P. Vojtěch Holý, děkan, L.P. 1883*, Klub přátel historického Pelhřimova, Pelhřimov 2009.

PSÍKOVÁ, Jiřina, *Kronika Václava Hucka. Všední i nevšední události v Třeboni 1844-1873*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, 18, 2006, s. 89-109; 19, 2007, s. 193-213; 20, 2008, s. 113-137; 21, 2008, s. 128-153.

ŠTVERÁK, Vladimír – MRZENA Jan, *Felbiger a Kindermann. Reformátoři lidového školství*, Praha 1986, s. 96-133. Obsahuje edici Všeobecného školního řádu komentovaného J. A. Helfertem.

Prameny nevydané

Národní archiv Praha

České gubernium – Školní fase 1772 – 1869, inv.č. 12, kart. 37, 38, 40, 48, 56, 59, 65, 68, 69, 70, 71, 73, 76, 81, 85, 94, 97, 99, 101, 103, 111.

Státní oblastní archiv Třeboň

Biskupský archiv České Budějovice, Biskupská konzistoř České Budějovice 1785-1945 (1949), kart. 97, Kanonické vizitace.

Biskupský archiv České Budějovice, Školské spisy konzistoře, kniha 3, Seznam škol českobudějovické diecéze 1815 – 1844.

Sbírka dokumentace, K5909, Školství.

Velkostatek Třeboň, sign. IC 3Kalfa 1, Patronátní právo všeobecně. Zřizování far a škol, organizace církevní správy.

Velkostatek Třeboň, sign. IC 3Kalfa 2-5, Stavební záležitosti.

Velkostatek Třeboň, sign. IC 3Kalfa 6, Příjmy učitelů.

Velkostatek Třeboň, sign. IC 3Kalfa 8, Kanonické školní vizitace skládání výročních zádušních účtů.

Velkostatek Třeboň, sign. IC 3Kbeta 4, Chovanky klášterní školy milosrdných sester.

Václav Hucek 1820-1912, kronika 1844-1870.

Státní okresní archiv České Budějovice

Národní škola Lišov 1806-1953, školní kronika 1810-1925.

Národní škola Jílovice (1366) 1786-1951, školní kronika 1786-1912.

Základní devítiletá škola Štěpánovice 1780-1980, školní kronika 1879-1915.

Ordinátní listy 1852 – 1867.

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Archiv města Stráž nad Nežárkou 1577-1925, obecní kronika 1836-1939.

Základní škola Třeboň, 1822-1985.

Zákony

Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. auch k.k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien, Vídeň 1805.

Politické zřízení obecných škol v c.k. dědičných zemích, Praha 1822

Císařský patent č. 195 z 5. listopadu 1855 ř. z. kterým se vyhlašuje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím.

Základní zákon státní č. 142 z 21. prosince 1867 o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených.

Zákon č. 48 z 25. května 1868 o postavení školy k církvi.

Zákon č. 61 ze 14. května 1869 o pravidlech vyučování ve školách obecných.

Literatura

CACH, Josef a kol., *Výchova a vzdělání v českých zemích II. K problematice podílu školských institucí na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanosti*, Praha 1989.

CUKR, Jiří, *Pohled na události let 1900-1950 v městysi Ledenice na základě komparace zápisů v obecních, farních a školních kronikách*, diplomová práce, České Budějovice 2010.

DECKER, Antonín, *Dějiny škol Třeboňských. XXI. výroční zpráva obecního reálného gymnázia v Třeboni za školní rok 1893*, Třeboň 1893.

FANTOVÁ, Jindřiška, *Školní fase z Třeboňska v 1. polovině 19. století*, bakalářská práce, České Budějovice 2008.

FRANTA, František Josef, *Okres třeboňský. Nástin statisticko-historický*, Praha 1880.

GABRIEL, Václav, *Obrázky ze školství českého a rakouského z uplynulých století*, Praha 1891.

HANZAL, Josef, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775 – 1848*, Sborník archivních prací, 26, Praha 1976.

HELFERT, Alexander Joseph, *Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia*, Praha 1860.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v Českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007.

HROCH, Miroslav, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

HUBER, Kurt Augustin, *Der Budweiser bischöfliche Visitationsbericht von 1811/1812*, in Kurt Augustin HUBER (ed.), *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien 7* (Festschrift zur zweiten Säkularfeier des Bistums Budweis 1785 – 1985), Königstein im Taunus 1986.

KADLEC, Jaroslav, *Českobudějovická diecéze*, České Budějovice 1995.

KADLEC, Jaroslav, *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004.

KÁDNER, Otakar, *Dějiny pedagogiky. Vývoj teorií pedagogických od konce století osmnáctého*, díl III., svazek I. – II., Praha 1912 a 1924.

KÁDNER, Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství*, Praha 1929.

KETTNER, Jiří, *Dějiny pražské arcidiecéze v datech*, Praha 1993.

KOŘALKA, Jiří, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996.

KRÁL, Josef Mirovít, *Dokonalý Žák, aneb Jak by žák v domácnosti, ve škole, v domě Bojím a při vyražení se chovati měl*, Hradec Králové 1827.

KUBÁLEK J. – HENDRICH J. – ŠIMEK F., *Naše slabikáře od nejstarších po konec 18. století*, Praha 1929.

LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999.

LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.

MRZENA, Jan – ŠTVERÁK, Vladimír a kol., *Felbiger a Kindermann. Reformátoři lidového školství*, Praha 1986.

MÜLLER, Václav, *Právní základ národního školství v Čechách*, Praha 1911.

NOVOTNÝ, Miroslav a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006.

NOVOTNÝ, Miroslav, *Nižší školy na třeboňském panství ve světle školních fasí druhé poloviny 18. století*, in: Příspěvky ke každodenní kultuře novověku, Opera historica 4, 1995, s. 195-203.

PODLAHOVÁ, Libuše a kol., *1+100 osobností pedagogiky a školství v českých zemích*, Olomouc 2001.

PSÍKOVÁ, Jiřina, *Kronika Václava Hucka. Všední i nevšední události v Třeboni 1844-1873*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 18, 2006, s. 89-109; 19, 2007, s. 193-213; 20, 2008, s. 113-137; 21, 2008, s. 128-153.

PSÍKOVÁ, Jiřina, *Takové byly a jsou třeboňské lázně*, Třeboň 2008.

PUMPR, Pavel, *Beneficia, záduší, patronát v barokních Čechách. Na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, disertační práce, Brno 2009.

ROŠKOT, Jan Křtitel, *Patronátní právo, dějiny jeho v zemi svatováclavské a žádoucí jeho oprava a úprava*. Praha 1887.

STRNAD, Emanuel, *Didaktika školy národní v 19. století*, Praha 1975.

SVOBODA, Rudolf, *Jan Prokop Schaaffgotsche. První biskup českobudějovický*, Brno 2009.

ŠIMEK, František, *Zákony a nařízení u věcech školstva obecného ku potřebě ústavům učitelským*, Plzeň 1895.

ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů I-II*, Praha 1913-1918.

ŠAFRÁNEK, Jan, *Vývoj soustavy obecného školství v Království českém od roku 1769 do 1895*, Praha 1897.

TRAJER, Johann, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis, České Budějovice* 1862.

URBAN, Otto, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.

VALIŠ, Jan, *Hudební život v Třeboni*, in *Šest set let města Třeboně. Příspěvky k dějinám Třeboně II*, Třeboň 1975.

VÁŇOVÁ, Růžena, *Vývoj počátečního školství v Českých zemích*, Praha 1986.

VÁŇOVÁ, Růžena, *Vzdělávání učitelů v českých zemích*, in Alena VALIŠOVÁ – Hana KASÍKOVÁ a kol., *Pedagogika pro učitele*, Praha 2007.

VÁŇOVÁ, Růžena – RÝDL, Karel, *Výchova a vzdělání v českých dějinách*, sv. 4, 1848-1939, Praha 1992.

VINAŘICKÝ, Karel Alois, *Česká abeceda, aneb Malého čtenáře knížka první*, Praha 1839.

VORBES, Tomáš, *Didaktika, čili Navedení ku vyučování školnímu, jak se přednáší čekatelům na ústavě pro vzdělání národních učitelů v Hradci Králové*, Hradec Králové 1860.

VORBES, Tomáš, *Methody vyučování ve čtení a jejich historický vývoj*, Hradec Králové 1875.

WINTER, Eduard, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*, Praha 1945.

Přílohy

Příloha č. 1 Přehled vývoje institucí a úředníků školské správy ve sledovaném období

Příloha č. 2 Instrukce pro místního školní dohlázele z 1. poloviny 19. století

Příloha č. 3 Seznam škol třeboňského školního obvodu v roce 1862

Příloha č. 4 Srovnání počtu dětí a příjmů učitelů v letech 1790 – 1798

Příloha č. 5 Srovnání počtu dětí a příjmů učitelů v 30. a 40. letech 19. století

Příloha č. 6 Srovnání počtu dětí a příjmů učitelů v 2. polovině 19. století

Příloha č. 7 Rozvrh hodin na triviální škole z roku 1777

Mapová příloha

Obrazová příloha

Příloha č. 1

Přehled vývoje institucí a úředníků školské správy ve sledovaném období

Rok		Správa na místní úrovni	Správa na okresní úrovni	Kraj, konzistoř	Nejvyšší zemský úřad	Nejvyšší správa a dohled
1774	státní	světský dozorce	okresní dozorce (vikář)	krajský komisař	Zemská školní komise	Dvorská školní komise
	církevní	farář	vikář	biskup	arcibiskup	-
1805	státní	světský dozorce	krajský komisař	Krajský úřad	Zemské gubernium	Dvorská studijní komise
	církevní	farář	vikář	kanovník scholastik a biskup	arcibiskup	papežská kurie
1868	státní	Místní školní rada	Okresní školní rada	-	Zemská školní rada	Ministerstvo školství

Příloha č. 2

Instrukce pro místního školní dohlážitel z 1. poloviny 19. století²⁹⁴

Instrukcí pro místné školní dohledače

Místní školní dohledač dosáhne svého ustanovujícího dekretu v hlavním městě od cís. král. gubernium, kromě hlavního města od krajského ouřadu skrz místnou vrchnost bez platu.

Že má místní školní dohledač jménem obce škole dohlížet; dávají mu se tato pravidla:

- 1. Náleží mu pečovat, aby děti pilně a řádně do školy chodily. K tomu konci má:
 - a. každý rok na podzim, když děti nechodí do školy, s učitelem poznamenat děti ke škole schopné, a poznamenání, podpíše se, potvrdit;*
 - b. Často, aspoň vždy za 14 dní jednou, má do školy přijít, a jsou-li tam všechny děti, katalog pilnosti prohlédnout; kdyby tam které nebyly, vyzvídat příčinu, proč tam nejsou, rodičů přívětivě napomínat, aby děti pilně do školy posílali, a kdyby se toho nestalo, s vědomím místného pastýře soudci (rychtáři), neb magistrátu to oznámit;*
 - c. Půlletní extrakty dětí, které nechodily do školy, má svědomitě podepsat, při prohlížení, které bude konat vrchnost neb magistrát, k tomu nestranné jen tenkrát radit, aby se trest prominul, když jistě ví, že byly důležité příčiny, proč nepřišly.**
- 2. Jemu se náleží starat, aby se vyučování pilně stávalo, a s mládeží dle nařízení se nakládalo. Protož má
 - a. při svém častějším dohlážení ve škole pozorovat, sou-li učitel a jeho pomocník při vyučování pořád ve škole, jestli nepočínají pozdě učit, nebo časně nepřestávají.*
 - b. Má dát pozor, jestli učitel, když jest škola, neposílá děti ze školy zvonit, neb domácích i jiných prací vykonávat, nakládá-li s dětmi přívětivě dle**

²⁹⁴ SOA Třeboň, Sbíрка dokumentace, Školství, K5909.

nařízení, hledí-li na tichost a pozorlivost dětí, nekáráli chybujících zapověděnými tresty, chová-li školního pokoje a školních věcí čistě, sám jest čistě a řádně oblečen. Znamená-li v těch věcech chybu, hned to oznámí místnému duchovnímu pastýři. Kdyby místný školní dohledáč mimo nadání znamenal, že se místný duchovní pastýř při vyučování v náboženství dost pilně nechová, neb s dětmi při něm dobře nenakládá, má to školnímu dohledači okrsku oznámit.

3. *Jemu náleží, také nad dobrými mravy dětí s místným duchovním pastýřem a školním učitelem bdít. Protož má*
 - a. *pozor dát, aby chodily děti pilně a řádně k službě boží. V kostele, když má učitel v zákristii neb na kůru co dělat, má dohledáč pozor dávat na jich mravné chování, a rozumnými prostředky kázeň a pořádek mezi nimi zachovat.*
 - b. *Nepořádné chování dětí po ulicích a na veřejných místech má přetrhnout.*
4. *Jemu přísluší o to pečovat, aby se školnímu učiteli dávalo, comu náleží. Z toho ohledu má*
 - a. *při počátku školního roku, když se od místného duchovního pastýře, vrchnostenského ouředníka, rychtáře a starších z obce, v městečkách pak od místného duchovního pastýře a ouředníka od magistrátu určí, které chudé děti se mají darmo vyučovat, přitom být, a na to svědomitě hledět, aby se počtu takových dětí k újmě učitelově nezvětšilo, ale jen ty k vyučování darmo se určily, kterých rodičové buď skutečně z kasy zřízení pro chudé almužny dostávají, neb by dostávali, kdyby kasa zřízení pokračovala.*
 - b. *Má bdít, aby se dříví k topení školy, neb k tomu určené peníze v pravý čas vydávaly.*
 - c. *Má se přičinit, aby se co učiteli náleží, pořádně v náležitém množství a dobrotě ohledalo, a jemu se toho dodalo. Pozoruje-li v čem újmy, má obci skrz přívětivé přimlouvání nespravedlnost ukazovat, které se skrz újmu chleba na tom muži dopouští, který jim dětí vyučuje, a v dobrotě to srovnaje, rozepřem nedat vzniknout.*
5. *Jemu náleží, aby hleděl dobrého stavu školního domu a školních potřeb, a nedostatky místnému duchovnímu pastýři okázal, při stavení neb zprávě*

pozoroval, jestli dle vyššího nařízení, co možná, nejrychleji se stávají, a kdyby se toho nedálo, tak jak sluší, neb se dálo nedbanlivě, neb se dokonce nestávalo, místnému duchovnímu pastýři to oznámil.

- 6. Při vizitaci školního dohledače okrsku má nevyhnutelně přítomen být, co chybného neb chvalitebného mezi časem znamenal, má upřímně, ale tkne-li se to chyb učitelových, ne před dětmi, mu oznámit.*
- 7. Kde jest vlastní školní fond, má místný školní dohledáč počty jeho zřízení prohlídnout a také podepsat.*

To právní vyměření, dle kterého má místní školní dohledáč vždy oud místného práva, a kde není organizyvaného magistrátu, po soudci, kde pak jest (mimo hlavní město) organizyvaný magistrát, po magistrtuálních oudech první místo mít, má ho také dále užít.²⁹⁵

²⁹⁵ Ediční poznámka: Text byl transliterován s ohledem na dnešní gramatický úzus, což se týká především přepisu písmen w-v, j-í, y-i, g-j, v-u, au-ou). Slova dobově charakteristická byla ponechána (nedbanlivě, nevyhnutelně, dohledáč (dohližitel), organizyvaný, pozorlivost).

Příloha č. 3

Seznam škol třeboňského školního obvodu v roce 1862²⁹⁶

Fara	Někdejší okres	Škola	Patron
Branná	Třeboň	Filiální	Vrchnost
Břilice	Třeboň	Filiální	Vrchnost
Cep	Třeboň	Filiální	Vrchnost
Domanín	Třeboň	Filiální	Obec
Chlum	Třeboň	Filiální	Vrchnost
Jílovice	Třeboň	Farní	Studijní fond
Klikov	Třeboň	Filiální	Obec
Kojákovice	Třeboň	Filiální	Obec
Lásenice	Jindřichův Hradec	Filiální	Obec
Ledenice	Lišov	Farní	Vrchnost
Lišov	Lišov	Farní	Obec
Lomnice	Lomnice	Farní	Obec
Lutová	Třeboň	Farní	Vrchnost
Lužnice	Třeboň	Filiální	Vrchnost
Majdalena	Třeboň	Farní	Obec Třeboň
Mladošovice	Třeboň	Farní	Vrchnost
Mníšek	Jindřichův Hradec	Filiální	Obec
Novosedly	Lomnice	Farní	Vrchnost
Plavsko	Jindřichův Hradec	Filiální	Obec
Příbraz	Jindřichův Hradec	Filiální	Obec
Slověnice	Lišov	Farní	Vrchnost
Stará Hlína	Třeboň	Filiální	Obec
Stráž	Jindřichův Hradec	Farní	Studijní fond
Stříbřec	Třeboň	Filiální	Obec
Suchdol	Třeboň	Farní	Vrchnost
Štěpánovice	Lišov	Farní	Vrchnost
Třeboň	Třeboň	Hlavní	Obec
Vydří	Jindřichův Hradec	Filiální	Obec
Záblatí	Lomnice	Filiální	Vrchnost

²⁹⁶ Údaje dle Johan TRAJER, Beschreibund der Diöcese Budweis.

Příloha č. 4

Srovnání počtu dětí a příjmů učitelů v letech 1790 - 1798²⁹⁷

Místo školy	Rok fase	Počet dětí	Chudé děti	Příjem učitele
Třeboň	1798	200	91	238 zl. 37 kr.
Lomnice	1790	149	83	159 zl. 39 kr.
Suchdol	1794	134	56	144 zl. 43 kr.
Ledenice	1790	92	32	135 zl. 17 1/2 kr.
Lutová	1798	78	36	130 zl.
Novosedly	1790	76	50	116 zl. 26 1/4 kr.
Jílovice	1790	75	41	130 zl.
Mladošovice	1790	57	41	97 zl. 40 kr.

²⁹⁷ Nejedná se o všechny školy, které ve zmiňovaném období existovaly, ale pouze o ty, u kterých se zachovaly školní fase z let 1700 – 1798 a je u nich tudíž možné porovnat počty žáků a příjmy učitelů.

Příloha č. 5

Srovnání počtu dětí a příjmů učitelů v 30. a 40. letech 19. století

Místo školy	Rok faze	Počet dětí	Chudé děti	Příjem učitele
Suchdol	1847	302	125	310 zl. 34 1/4 kr.
Lomnice	1840	221	51	236 zl. 18 3/4 kr.
Lišov	1846	360	115	282 fl. 59 1/4 kr.
Jílovice	1835	189	64	109 zl. 3 fl.
Stráž	1848	179	48	200 zl.
Ledenice	1847	138	52	188 zl. 2 kr.
Lutová	1845	133	34	152 zl. 49 1/2 kr.
Plavsko	1834	108	29	102 zl. 59 1/4 kr.
Třeboň	1847	104 ²⁹⁸	24	134 zl. 8 1/3 kr.
Klikov	1847	88	14	74 zl. 13 kr.
Branná	1847	68	18	144 zl. 58 3/4 kr.
Lužnice	1847	71	9	122 zl. 7 1/2 kr.
Příbraz	1846	62	10	70 zl. 25 kr.
Břilice	1847	58	8	120 zl. 2 kr.
Slověnice	1848	34	neuveđeno	142 zl.

²⁹⁸ Údaj zkresluje skutečnost, že se jedná o počet žáků pouze jedné třídy, nikoliv celé školy.

Příloha č. 6

Srovnání počtu dětí a příjmů učitelů v 2. polovině 19. století

Místo školy	Rok faze	Počet dětí	Chudé děti	Příjem učitele
Lišov	1857	401	107	547 zl. 19 1/4 kr.
Třeboň	1866	382	76	460 zl.
Suchdol	1859	289	60	355 zl. 46 3/4 kr.
Novosedly	1860	249	12	313 zl. 24 1/2 kr.
Štěpánovice	1858	245	neuveдено	370 zl. 7 kr.
Lomnice	1855	216	21	330 zl. 26 1/2 kr.
Jílovice	1856	204	38	430 zl.
Stráž	1857	196	34	299 zl. 17 3/4 kr.
Lutová	1854	171	29	386 zl. 55 kr.
Lásenice	1857	118	56	238 zl. 59 kr.
Lužnice	1856	111	56	212 zl.
Plavsko	1858	106	27	233 zl. 20 1/2 kr.
Branná	1856	98	5	212 zl.
Klíkov	1856	95	13	110 zl. 52 1/2 kr.
Příbraz	1858	90	11	200 zl.
Slověnice	1858	89	6	296 zl. 37 3/4 kr.
Majdalena	1863	63	6	232 zl. 13 1/2 kr.
Stará Hlína	1859	60	6	166 zl.
Břilice	1855	50	5	212 zl.

Příloha č. 7

Rozvrh hodin na triviální škole z roku 1777²⁹⁹

Rozdělení k učení nařízených věcí

pro

obecní aneb triviální školy

měst, městeček, a vesnic v Království Českém, kde jedna toliko školní světnice a jeden učitel jest.

Dopoledne

Podle poznamenání určených k vyučování věcí a času, jenž pod literou D. všeobecného školního řádu položeno jest, má vyučování dopoledne 3 hodiny trvati. Rozdělení však těchto hodin nemůže na všech místech jednostejné býti, poněvadž mše svatá na jednom místě v tento, na druhém v jiný čas čtena bývá, protož musejí tyto hodiny rozdílně rozdělené býti.

I. Případnost, když mše svatá v 7 hodin čtena bývá.

Děti se sejdou před 7 hodinou ve škole a jou po páru do kostela. Po mši svaté jdou rovně tak zase do školy, tam se modlejí a nepřítomní zaznamenání bývají. Od ¾ na 8 až do ¼ na 9 hodinu, učejí se malí žáci a) písmeny znáti a slabikovati b). Od ¼ na 9 až do 10 hodin c) bývá čteno z prvního dílu knihy ke čtení d). Ve ¼ na 10 hodinu jest modlení, žáci ze školy puštěni bývají, až do žáků, jenž počenímu umění se učí, e) kteří až do ¼ na 11 hodinu v počítání vyučování a cvičení bývají.

II. Případnost, když mše svatá v 8 hodin čtena bývá.

V 7 přicházejí počtům učící se žáci, aby v počítání vyučování a cvičení byli, do školy f). K 8 hodině přicházejí jiní žáci a očekávají v tichosti, aby žákům ježto se počtům učejí, překážky nečinili, času, až když po páru do kostela jdou. Po kostele jdou zase do školy, tam se modlejí, nepřítomní zaznamenání bývají. Ve ¾ na 9 hodinu učejí se malí žáci a) písmeny znáti a slabikovati b).

²⁹⁹ SOA Třeboň, Sbíрка dokumentace, Školství, K5909.

Od ½ 10 hodiny až do ½ 11 hodiny c) bývá čteno z prvního dílu knihy ke čtení d). V půl 11 hodiny jest modlení a žáci jdou domů.

III. Případnost, když mše svatá v 9 hodin čtena bývá.

Škola v 7 hodin se začíná, jest modlení a nepřítomní zaznamenaní bývají. Ve ¼ na 8 hodinu a) učejí se žáci písmeny znáti a slabikovati b). V 8 hodin c) bývá čteno z prvního dílu knihy ke čtení d). Po mši svaté jdou počtům učící se žáci sami zase do školy e), když společně modlitbu po škole nahlas v kostele vykonali, druží jdou domů. V kni ku katechyzírování určené jdou všichni žáci zase do školy, počítání se vynechává a modlitba po škole po skončeném katechyzírování ve škole se vykonává.

IV. Případnost, když mše svatá v 10 hodin čtena bývá.

V 7 hodin přicházejí počtům učící se žáci, a počítají až do 8 hodin f). V 8 hodin musejí všichni žáci pohromadě býti, koná se modlení, nepřítomní zaznamenaní bývají. Ve ¼ na 9 hodinu a) učeji se žáci písmeny znáti a slabikovati b). V 9 hodin c) čtou větší žáci z prvního dílu knihy ke čtení d). V 10 hodin škola s předepsanou modlitbou se dokonává, žáci jdou do kostela, kde ale žádné mše svaté není, domů.

NB. *Kdyby se státi mělo, že by mše svatá teprv v 11 hodin čtena byla, tedy školní čas podle vyměření 4té případnosti o jednu hodinu se podloží.*

Týhodně dvakrát od duchovních katechyzírováno bývá a sice jednou s většími a podruhé s menšími žáky, však ale tak aby pokaždý i tito i onino pozor dávali protož musí katechysta často dle příležitosti brzy na větší brzy na menší žáky otázku spolu podati. V čtvrté případnosti musí se malým naříditi, aby o půl hodiny dříve přišli. Vyučování v počtech se vynechá.

Ve středu aneb ve čtvrtek odpoledne nebývá vyučováno, ale rekreace se dává.

Odpoledne

Od 1 až do 2 hodin bývá psáno. V poslední půl hodině bývají větší žáci v dobropsání, v psání z dyktyrování aneb ku peru povídání e) a v přepisování všelijakých spisů cvičení z začátečníci píší celou hodinu.

Ve dvě hodiny, když i žáci, jenž nepíší musejí přítomní býti, koná se modlitba a nepřítomní zaznamenaní bývají.

Od ¼ na 3 až do 3 hodin a) učejí se žáci písmeny znáti a slabikovati b).

Od 3 až do 4 hodin čtou větší žáci z druhého dílu knihy ke čtení c).

V poslední čtvrt, aneb půl hodině vyšetřuje učitel skrze otazování, co sobě žáci z toho, co četli, pamatovali: také jim tabulku z strany toho, co čtli, v pamět vpraví, nápodobně také dle 7 hlavní částky jádra metodní aneb způsoboukazující knihy³⁰⁰ to, z strany čeho žáci žádných, aneb dosti knih nemají.

V sobotu bývá od 3 až do 4 hodin evangelium čteno, a přitom tak pokračováno, jakž v jádru způsoboukazující knihy praveno bylo.

V tom času musí učitel větší žáky k tomu vést, aby sobě v tichosti přečetli, co potom nahlas čísti mají; obzvláště sobě mají v ten čas částky k budoucímu katechyzírování určené opakovati.

- a) Jeden díl toho času, totiž poslední čtvrt hodina má se na to vynaložiti, aby se menším žákům skrze to, když učitel častěji napřed a žáci po něm říkají, to z hlavní tabulky do paměti vpravilo, čemu se nazpamět učiti mají.*
- b) Učitel musí menším poručiti, aby to ten čas, když větší čtou, v tichosti ještě jednou sobě opatrovali, co prv na hlas byli slabykovati.*
- c) školní ustanovení aneb pravidla bývají předpolednem v pondělí k tomu nařízené, v poslední čtvrt hodině, kteráž ke čtení určena jest, dle vyměření přednapomenutí předsevzata. V jiný dni vynaloží učitel tuto čtvrt hodinu, aneb jeli potřeba, půl hodinu na otazování z částky pro nejbližší katechyzírování uložené.*
- d) Menší žáci čtou pro cvičení zatím potichmo, co potom veřejně čísti mají, obzvláště se cvičejí, a připravují s odpovídání na to, co se učitel z čtených věcí vyptávati bude.*
- e) Malí mají v tom čase slabykování potichmo opakovati, aneb mohou se napomenouti, aby na to, co čteno aneb otazováno bývá, pozor dali.*

NB. 1. Ačkoli duchovnímu pastýři žádné jisté hodiny k čtení mše svaté v týhodnu uložití nemůžeme, předec však jest dle velikých duchovních i světských ustanovení zavázán, aby jednou vyvolenou hodinu, pokudž možné, pořádně držel, aby skrze nepořádné a podle libosti čtení mše svaté žákům překážka se učinila, a oni od vyučování se nezdržovali.

³⁰⁰ Jádro metodní aneb způsoboukazující kniha je Felbigerova *Knihy metodní pro učitele českých škol v c.k. zemích*, vydaná roku 1777. Výtah z knihy byl vydán roku 1788 pod názvem *Jádro metodní knihy*, obzvláště pro sedlské učitele v c.k. zemích.

2. Počtům učící se žáci musejí na dva díly rozdělení a vyučování býti. Začátečníci učejí se prvním 4 počítání způsobům; větší se učejí počítání způsobům v jenovitých počtech, a Reguli de Try.³⁰¹

3. Učitel musí při svém vyučování pilnost svou ozvláštně na to vynaložit, aby žáci předně v náboženství, v čtení, psaní a počítání povyučeni byli, a potom má teprv Orthografii aneb dobropisebnost e[t]c[etera] k tomu vzíti.

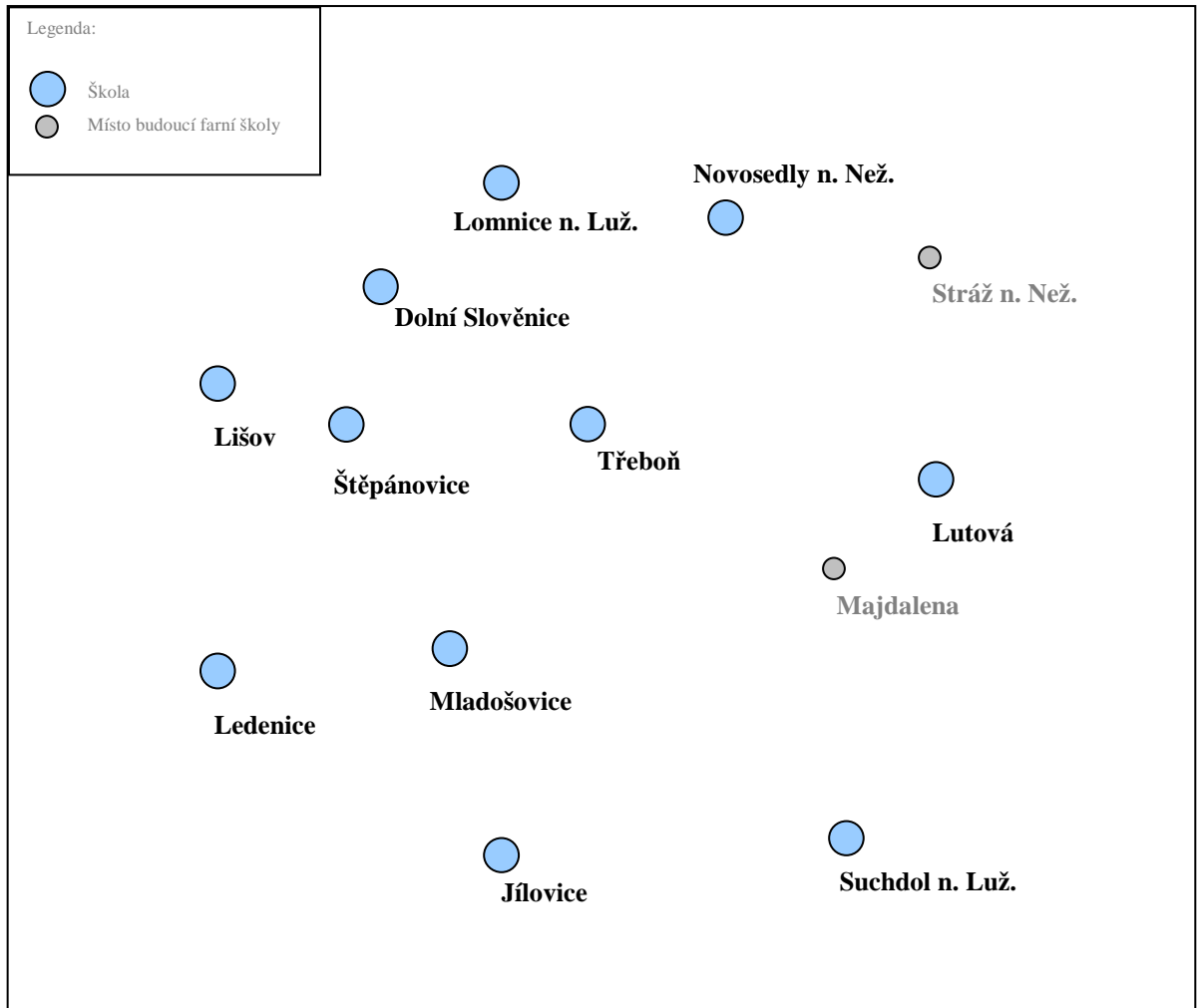
4. Tato tabulka se má v každé obecní aneb triviální škole, aby jednomu každému v známost přišla, vyvěsiti.

V Praze, nákladem cís. král. pravidelní školské kněhotiskárny 1777.³⁰²

³⁰¹ Regula de tri (lat.) znamená trojčlenku, tedy početní pravidlo o třech známých a jedné neznámé.

³⁰² Ediční poznámka: Text byl transliterován s ohledem na dnešní gramatický úzus, což se týká především přepisu písmen w-v, j-í, y-i, g-j, v-u, au-ou). Slova dobově charakteristická byla ponechána (týhoden, katechyzírování, pokudž, kněhotiskárna, jednostejné, dytkyrování). Zkratky byly rozepsány do hranatých závorek. Latinský text je odlišen kurzívou.

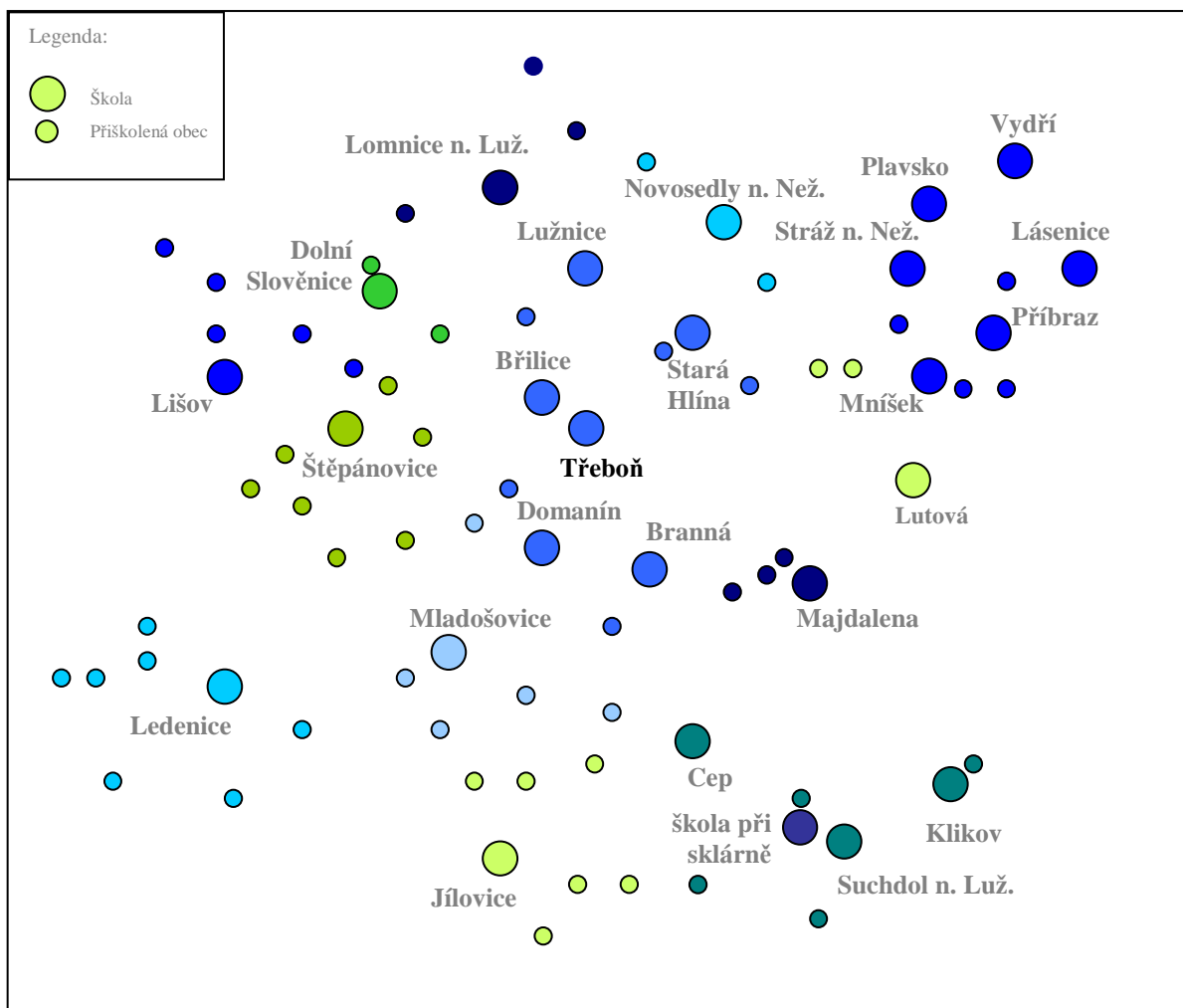
Mapová příloha

Mapa č. 1

Hustota sítě škol třeboňského školního obvodu v roce 1798³⁰³

³⁰³ Dle školních fasí z let 1790-1798; Národní archiv, Školní fase, inv. č. 7, kniha 4; srov. Miroslav NOVOTNÝ, Nižší školy na třeboňském panství ve světle školních fasí druhé poloviny 18. století, Opera historica 4, 1995, s. 195.

Mapa č. 2

Hustota sítě škol a jejich přiškolených obcí v třeboňském školním obvodu v roce 1862.³⁰⁴

³⁰⁴ Dle Johann TRAJER, Beschreibung der Diöcese Budweis, České Budějovice 1862.

Obrázek č. 1

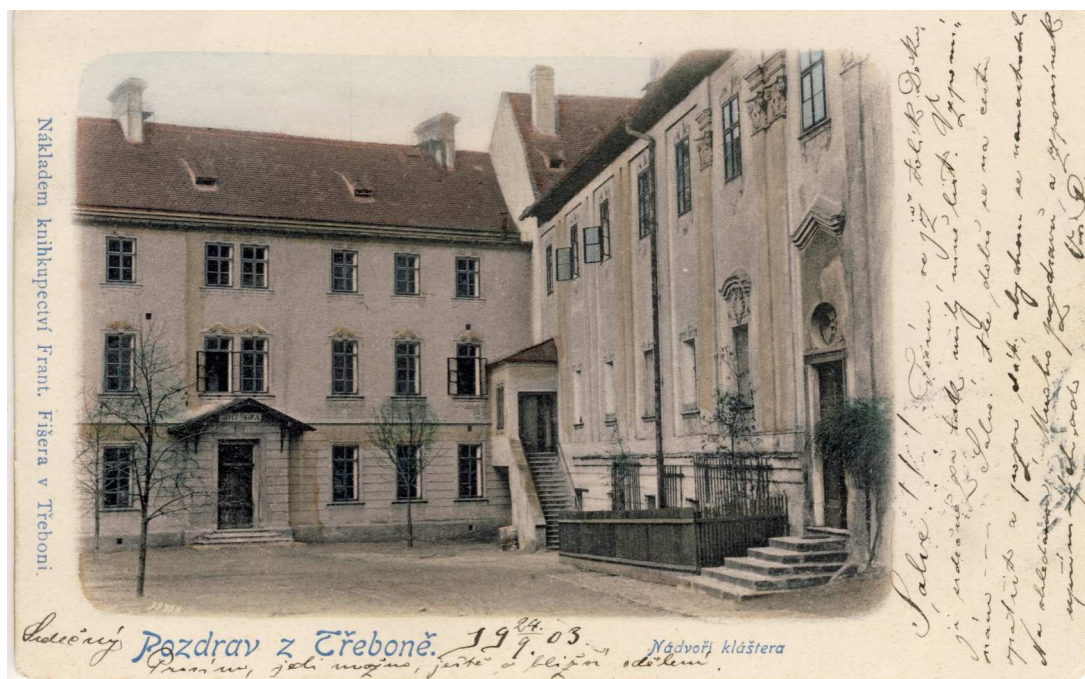
Budova chlapecké školy v letech 1788-1867 a gymnázia v letech 1867-1906
(dvoupatrová budova vpravo, těsně přiléhající ke kostelu)

Obrázek č. 2

Nová budova obecné chlapecké školy, vystavěná roku 1897

³⁰⁵ Fotografie a pohlednice byly zapůjčeny ze soukromé sbírky Jana Fanty.

Obrázek č. 3

Dívčí soukromá škola v klášterním nádvoří (1864-1921)

(vlevo vchod do školy, vpravo do kláštera)

Obrázek č. 4

Zakladatelé spolku Pěslav

(Zleva učitelé Kašpar Loula, Václav Hucek, František Petřík, Václav Linha, Jindřich Broukal a Karel Krb)